

**T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TÜRK SOSYOLOJİ GELENEĞİ İÇİNDEN METODOLOJİK
BİR OKUMA: ŞERİF MARDİN**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
İsa EMİROĞLU**

**Niğde
Şubat 2021**

**T.C.
ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**TÜRK SOSYOLOJİ GELENEĞİ İÇİNDEN METODOLOJİK
BİR OKUMA: ŞERİF MARDİN**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
İsa EMİROĞLU**

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hatice Sevgi Zengin SALİHİ

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Cem OĞUZ

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir AKSOY

Niğde

Şubat 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘Türk Sosyoloji Geleneği İçinden Metodolojik Bir Okuma: Şerif Mardin’ başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiği ve çalışmanın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım
..../..../.... (tarih)

İsa EMİROĞLU

ÖNSÖZ

Yüksek lisans sürecinin başladığı andan itibaren benden hiçbir manevi desteğini esirgemeyen, pandemi süreciyle tamamen zorlaşan iş hayatımın getirdiği stresle başa çıkmamda yegâne rolü üstlenen kıymetli eşim Gülsüm'e ve gülücükleriyle her zaman yaşam enerjimi tazeleyen biricik kızım Zehra'ya sonsuz minnet ve sevgilerimi bildiriyorum.

Şerfi Mardin gibi belirli kalıplara sığmayan bir sosyoloğun metodolojik olarak konumlandırılması noktasında, bakış açısı kazanmamı sağlayan, bilgisi ve ilgisiyle tezi tamamlamamda büyük katkısı olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hatice Sevgi ZENGİN SALİHİ'ye saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Değerli görüş ve destekleri için Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir AKSOY'a ve Dr. Öğr. Üyesi M. Cem OĞUZ'a saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Arkadaşlarım Kadir GÜRBÜZ ve Bahadır AYDOĞDU'ya çalışma sırasında verdikleri desteklerden dolayı teşekkür ederim.

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRK SOSYOLOJİ GELENEĞİ İÇİNDEN METODOLOJİK BİR
OKUMA: ŞERİF MARDİN**

EMİROĞLU, İsa
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hatice Sevgi Zengin SALİHİ
Şubat 2021, 115 sayfa

Şerif Mardin, Türk sosyoloji geleneği içerisinde, bağlama öncelik veren bir anlayışla, özgün Türk modernleşme sürecini kıyıda köşede kalmış tüm sorun alanlarıyla, ama/fakat demeden araştıran bir sosyologdur. Mardin, araştırmaları esnasında takındığı metodolojik pragmatizm ve yöneldiği muhteva unsurlarıyla dikkat çeken bir isimdir. Batı kaynaklı epistemolojik perspektifler ile yerel özgün dinamikleri de göz ardı etmeden Türk modernleşmesinin peşine düşen Mardin, Türk sosyal bilimlerinde metodoloji konusunda özgün bir konuma sahiptir. Araştırmalarında kullandığı metodolojilerden ziyade araştırmayı tercih ettiği muhteva unsurları nedeniyle tartışmaların odağında olan Şerif Mardin, bu konumuyla da Türk sosyal bilimlerinin meseleler karşısında takındığı akademik tutuma dair veriler sunan bir turnusol kağıdı görevini icra etmektedir. Tüm bunlara ek olarak Mardin, Osmanlı son dönem incelemeleri, Türk modernleşmesi, ideoloji, kültür, semboller, merkeze-çevre, toplumsal yapı, kitle toplumu, ulus devlet, iletişim, din, sivil toplum gibi kavram ve kuramların Türkiye’de ki izini sürmede öncü isimlerden biri olarak Türk sosyolojisindeki yerini almıştır. Bu noktada Şerif Mardin’in, Türk toplumunu çözümlenmek amacıyla belirlediği yukarıda ki sorunsalların, ne tür metodolojik yöntemlerle araştırıldığıının bütünlüklü sunumunu yapmak bu çalışmanın gayesi olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Metodoloji, Bağlam, İnterdisiplinerlik, Hermeneutik, Metodolojik Pragmatizm ve Pozitivist Yaklaşım

ABSTRACT
MASTER THESIS

**A METHODOLOGICAL READING FROM THE TURKISH
SOCIOLOGY TRADITION: ŞERİF MARDİN**

EMİROĞLU, İsa
Public Administration
Supervisor: Assistant Professor Hatice Sevgi Zengin SALİHİ
February 2021, 115 pages

Şerif Mardin is a sociologist who researches the original Turkish modernization process with all the problem areas that are in the margins, but without saying, with an understanding that gives priority to context within the Turkish sociology tradition. Mardin is a name that attracts attention with the methodological pragmatism he adopted during his research and the content elements he directed. Mardin has a unique position in Turkish social sciences, pursuing Turkish modernization without ignoring the western-based epistemological perspectives and local original dynamics. Şerif Mardin, who is at the center of the discussions because of the content elements that he preferred to research rather than the methodologies he used in his research, performs the task of a litmus paper that presents data on the academic attitude of Turkish social sciences to the issues. Mardin In addition to all these, the Ottoman recent studies, Turkish modernization, ideology, culture, icons, center-environmental, social structure, mass society, nation state, communication, religion, concepts and theories such as civil society tracking down in Turkey on he took his place in Turkish sociology as one of leading names. At this point, it has been determined as the aim of this study to present the above mentioned problems determined by Şerif Mardin in order to analyze the Turkish society, and to present the methodological methods to be investigated.

Keywords: Methodology, Context, Interdisciplinarity, Hermeneutics,
Methodological Pragmatism and Positivist Approach

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİNİN METODOLOJİK GELİŞİM SÜRECİ

1.1. 1908-1923 DÖNEMİ TÜRK SOSYOLOJİSİ VE KURUCU PARADİGMA.....	7
1.1.1. Dönemin Öne Çıkan Sosyologları ve Metodolojileri.....	8
1.1.1.1 Prens Sabahaddin (1878-1948).....	8
1.1.1.2. Ziya Gökalp (1876-1924).....	9
1.1.1.3. Mehmet Ali Şevki(Sevündük) (1882-1963).....	10
1.1.1.4. Mehmet İzzet (1891-1930).....	11
1.2. 1923-1939 DÖNEMİ TÜRK SOSYOLOJİSİNİN METODOLOJİK EĞİLİMLERİ.....	12
1.3. 1939-1946 DÖNEMİ TÜRK SOSYOLOJİSİNİN METODOLOJİK EĞİLİMLERİ.....	13
1.3.1. Ankara Ekolü(1939-1948), Ekolün Öne Çıkan Sosyologları ve Metodolojileri.....	15
1.3.1.1. Niyazi Berkes.....	17
1.3.1.2. Behice Boran.....	18
1.3.1.3. Muzaffer Şerif Başoğlu.....	18
1.3.2. İstanbul Ekolü, Ekolün Öne Çıkan Sosyologları ve Metodolojileri...19	
1.3.2.1. Hilmi Ziya Ülken.....	19
1.3.2.2. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu.....	20
1.3.2.3. Nurettin Şazi Kösemihal.....	21
1.4. 1946-1960 DÖNEMİ TÜRK SOSYOLOJİSİNİN METODOLOJİK	

EĞİLİMLERİ.....	21
1.5. 1960-1970 DÖNEMİ TÜRK SOSYOLOJİSİNİN METODOLOJİK EĞİLİMLERİ.....	23
1.6. 1970 -1980 DÖNEMİ TÜRK SOSYOLOJİSİNİN METODOLOJİK EĞİLİMLERİ.....	26
1.7. 1980 SONRASI DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE METODOLOJİSİ, SORUNLARI VE GELECEĞİ İLE TÜRK SOSYOLOJİSİ.....	27
1.7.1. Temel Sorunları Çerçevesinde Türk Sosyolojisi	29
1.7.2. Türk Sosyolojisinin Metodolojik Olarak Genel Bir Değerlendirmesi.33	

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SOSYOLOJİ GELENEĞİ İÇERİSİNDE " ŞERİF MARDİN"

2.1. ŞERİF MARDİN'İN HAYATI VE ESERLERİ.....	39
2.1.1. Şerif Mardin'in Eğitim Hayatı.....	39
2.1.2. Akademik ve Siyasi Hayatı.....	39
2.1.3. Eserleri	41
2.2. ŞERİF MARDİN'İN SOSYAL BİLİM ARAŞTIRMALARINDA BENİMSEDİĞİ TEMEL METODOLOJİLER.....	43
2.2.1. Şerif Mardin'in Çalışmalarında Benimsediği Metodolojik Yaklaşımların Kronolojik İzlenimi	43
2.2.2. Şerif Mardin'in Bazı Eserleri Üzerinden Metodolojik Tahliller.....	58
2.2.2.1. Yeni Osmalı Düşüncesinin Doğuşu (1962).....	59
2.2.2.2. Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1964)	62
2.2.2.3. Din ve İdeoloji (1969).....	64
2.2.2.4. İdeoloji (1976).....	67
2.2.2.5. Bediüzzaman Saidi Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim (1989).....	69
2.3. ŞERİF MARDİN'İN SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALARINDA ELE ALDIĞI TEMEL KAVRAMLAR VE SORUN ALANLARI.....	71
2.3.1. Kitle Toplum ve İletişim.....	72
2.3.2. İdeoloji.....	73
2.3.3. Toplumsal Yapı-Kültür İlişkisi	74
2.3.4. Türk Modernleşmesi	75
2.3.5. Merkez-Çevre Modeli.....	77

2.3.6. Sivil Toplum.....	81
2.3.7. Din Sosyolojisi.....	83
2.4. ŞERİF MARDİN'İN AKADEMİK VE METODOLOJİK	
ÖZGÜNLÜKLERİNDE ÖNE ÇIKAN UNSURLAR.....	87
2.4.1. Şerif Mardin'de "Bağlam"ın Önceliği.....	87
2.4.2. Sosyal Bilimlerde İnterdisiplinerlik ve Şerif Mardin.....	89
2.4.3. Aktif Siyaset Anlayışının Şerif Mardin'de ki İz Düşümü.....	90
2.4.4. Düşünsel Kaynakları Bakımından Şerif Mardin.....	92
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA.....	100

GİRİŞ

Şerif Mardin'in akademik yazın hayatının başladığı 1950'li yıllar dünya siyasal, ekonomik, kültürel ve akademik düzeninin yeniden inşa edildiği çalkantılı bir döneme denk gelmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde hem hegomonik gücünü idame ettirmek isteyen hem de Sovyetlerin şahsında komünizme karşı diğer ülkelere askeri ve mali destek vererek bu idameyi tahkimleştirmek isteyen Amerika, kendi akademi dünyasını da bu amaç doğrultusunda kanalize etmiştir. Amerika, yeni kurulan dünya düzeni gereği daha fazla ilişki kurmak zorunda olduğu Doğu ve Asya toplumlarına yönelik araştırmalar yaparak/yaptırarak ilerleyen süreçte modernleşme teorileri olarak kavramsallaşan sürecinde önünü açmıştır.

Farklı modernleşme teorilerinin türetildiği dönemde Amerika'da lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini tamamlayan Şerif Mardin de, Amerika'da ki cari sosyal bilimlerin siyasal ve sosyolojik gündeminden etkilenerek, akademik çalışmalarının nihai ufkunu Türk modernleşmesinin çözümlenmesi olarak belirlemiştir. Mardin, Türk modernleşmesini çözümlene sürecinde, metodolojik ve teorik olarak pragmatik davranarak, interdisipliner yaklaşım tarzıyla bağlamı keşfetmeye yönelik bir yol izlemiştir.

Çalışmalarının muhtevası kronolojik olarak göz önünde bulundurulduğunda; Osmanlı'nın son döneminin incelenmesi üzerinden süreci başlatan Mardin, modernleşme, aydın sorunu, toplumsal yapı, kültür, ideoloji, sivil toplum, vb. kavramların Türkiye'deki sosyolojik izlerini sürmüştür. Belirtilen bu kavramlar aslında Dünya ve Türkiye siyasal tarihinin de sosyolojideki kronolojik izdüşümleridir. Yani 1950, 1970 ve 1980'li yılların Dünya ve Türkiye siyasal tarihleri aslında yukarıda belirtilen kavram başlıklarının sosyolojik anlamda incelenmesini zorunlu kılmıştır ve bu siyasal-sosyolojik iltisaklı kronolojik muhteva örgüsü Şerif Mardin'de de görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme tekabül eden 1950'li yıllarda, ABD kaynaklı modernleşme teorileri sonrası yaygınlaşan "Ortadoğu araştırmaları" ya da 12 Eylül 1980 Darbesi sonrası Türkiye'de tartışılan "sivil toplum meseleleri" siyaset ve sosyoloji etkileşimlerinin sadece birer yabancı ve yerli örnekleridir.

Türk modernleşmesini çözümlene sürecinde nihai olarak "din" konusunu da çalışma ajandasına alan Mardin, Weberyen bir bakış açısıyla dinin, Türk toplumunun

toplumsal reflekslerindeki etkilerini tüm yönleriyle tespit etmeye çalışmıştır. Mardin, yine Türk modernleşmesini çözümleme sürecinde irdelediği sorun alanları bakımından, cari Türk sosyal bilim çevrelerine alternatif inceleme alanları sunmuştur. Öte yandan Mardin'in içerik konusundaki bu alternatif yaklaşım tarzı, özellikle de Osmanlı modernleşmesi ve din konusundaki çalışmaları, birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Mardin'in çalışmalarındaki bu içeriksel özgünlüklerle beraber; nicel verilere nazaran nitel verileri, yapısal-Marksist sınıfsal yaklaşımlara karşın hermeneutik-Weberyen yaklaşımları benimseyen yönleri Mardin'in temel metodolojik farklılıklarından bazılarıdır. Bağlam önceliği, pragmatik interdisipliner metodoloji kullanımı, yeni kavramların(ideoloji, sivil toplum, kültür, modernleşme, iletişim, kök paradigma, vb.) ve kuramların(merkez-çevre, harita metaforu, kök paradigma, vb.) Türk toplumunda karşılıklarının olup olmadığının araştırılması da yine Mardin'in metodolojik ve araştırma özgünlükleri olarak ifade edilebilir.

Ayrıca Şerif Mardin ile ilgili yapılan literatür taramaları neticesinde; Mardin'e dair yapılan çalışmaların genellikle Mardin'in belli sorunsalları üzerinden yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Toplum ve Bilim Dergisi'nin 105. sayısında Şerif Mardin konusuna "merkez-çevre" yaklaşımı üzerinden değinirken, Şerif Mardin'e atıfta bulunan yayınlanmış tezler incelendiğinde ise aynı şekilde Mardin'in belli sorunsallarına odaklanıldığı görülmektedir. Bu tez çalışmalarında ağırlıklı olarak "din sosyolojisi" ve "modernleşme" sorunsalları ele alınırken, yine "merkez-çevre" ve "tarihsel sosyoloji" gibi sorunsallara da bu tez çalışmalarında yer verildiği görülmüştür(tez.yok.gov.tr, 2021). Bu tez çalışmasında ise, Şerif Mardin'in ilgilendiği belirli sorunsallarına odaklanmaktan ziyade, Mardin'in değindiği sorunsalları hangi metodolojik yaklaşımlarla ele aldığına odaklanılmıştır. Bu sayede, Şerif Mardin'in genel metodolojik yaklaşımı bütünlüklü bir şekilde ortaya çıkarılarak, Mardin'in Türk sosyal bilimler çevresinde ki metodolojik konumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu kapsamda çalışmanın sorunsalı; Türk sosyolojisinin metodolojik gelişimi, değişimi ve eklemlenmeleri bağlamında, Şerif Mardin'in metodolojik konumlanışının araştırılması olarak belirlenmiştir. Çalışmanın amacı noktasında ilk olarak; Türk sosyolojisinin metodolojik seyri ele alınarak, Türk sosyolojisinin metodolojik gelişim sürecinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmaya bağlamsal zemin oluşturacak

bu ön araştırmanın akabinde, Şerif Mardin'in akademik yazın hayatının başladığı 1950'li yıllardan itibaren, nasıl bir metodoloji ve muhteva seyri izlediği araştırılarak, Mardin'in Türk sosyal bilimler çevresindeki metodolojik konumunun bütünlüklü olarak tespiti amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan yazılı dökümanların incelenmesi tekniği kullanılmıştır. Bu çerçevede, gerek Türk sosyoloji tarihi ile ilgili gerekse Şerif Mardin ile ilgili literatür taramaları yapılmıştır. Bu taramalar neticesinde elde edilen yazılı dökümanlar üzerinden analizler yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Türk sosyoloji tarihi incelemesi yapılırken, sadece metodolojik özellikler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çerçevede; metodoloji dışında kalan (Türk sosyolojisinin muhteva unsurları, bazı istisnalar hariç sosyologlar, eserler, yayınlar, ve benzerleri) çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Aynı şekilde tezin ikinci bölümünde, Şerif Mardin'in benimsediği metodolojik yaklaşımlar ayrıntılı şekilde incelenmiş olup, bu süreçte incelenen dönemler, eserler ve sorunsallar içerikten ziyade metodolojik yönleriyle ele alınarak araştırmanın inceleme alanı sınırlandırılmıştır.

Bu tez çalışmasında , Mardin'in metodolojik yaklaşımlarının bütünlüklü seyrini göstermek adına ilk olarak birinci bölümde , Türk sosyolojisinin akademik başlangıcı sayılan 1914 yılından itibaren Türk sosyolojisi metodolojik damar üzerinden ele alınarak, sosyolojimizin metodolojik gelişim süreci ortaya konulmuştur. Türk sosyolojisindeki metodolojik gelişim sürecinin takdiminin akabinde ikinci bölümde, Şerif Mardin'in akademik yazın sahnesine çıktığı 1950'li yıllardan itibaren, nasıl bir metodoloji ve muhteva seyri izlediği araştırılarak, Mardin'in Türk sosyal bilimler çevresinde ki metodolojik konumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİNİN METODOLOJİK GELİŞİM SÜRECİ

Sosyoloji, Batı'da 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi siyasal ve ekonomik devrimlerin öngörülemeyen menfi sonuçları olan yeni toplumsal sorunlara çözüm bulmak, bu sorunların nedenlerini bularak toplumsal kontrolü sağlamak gibi amaçlarla pozitivist perspektifle ortaya çıkmış bir bilim dalıdır. Sosyolojinin toplumda var olan bunalımlara çözüm üretme misyonu yönüyle Osmanlı'da da durumu farklı değildir. Osmanlı'nın son döneminde sosyoloji; temelde devletin bekasına ilişkin çözüm arayışlarını ve siyaset yapma tarzlarını içeren, devletin nasıl Batılılaşacağı, iktisadi kalkınmanın nasıl sağlanacağı, modern topluma nasıl geçileceği konusunda yol gösteren, bir başka deyişle, kurtarıcı bir ilim olarak görülmüştür(Arlı ve Bulut, 2008:23; Koyuncu, 2017:66).

Osmanlı açısından sosyal ve politik krizlerin yaşandığı dönemi temsil eden II. Meşrutiyet dönemi, ilk sosyolojik fikir hareketlenmelerinin olduğu dönemde işaret eder. Bu dönemde, "içtimaiyyata" dair ilk somut nüveler Osmanlı yazın hayatında kendini göstermektedir. Üstelik II. Meşrutiyet'in gündeme getirdiği "içtimaiyat"ın boyutları, bugünkü sosyolojiden çok daha geniştir. Toprak'ın deyişiyle "eli kalem tutan herkes "içtimaiyat"tan söz etmeye başlamıştır. İçtimaiyatın çözüm önermediği sorun hemen hemen yok gibidir. Toplumla ilgilenmek içtimaiyata sevk eder. İçtimaiyat orta öğrenimde ve Darulfünun'da okutulup yazılır. Dergilerde millet, devlet, içtimaiyyatın günlük konularıdır"(Toprak, 1995:15;Ünal, 2008:129).

Söz konusu olan devletin bekası olunca edebiyatçılar, tarihçiler, siyasetçiler ve hatta gazetecilerin fikirlerini ve çözüm önerilerini sıraladığı bir sürece kapı aralanmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, Sait Halim Paşa, Mithat Paşa, Mustafa Reşit Paşa, ve İbrahim Şinasi Efendi gibi isimler bu süreçte öne çıkan simalar olmuştur. (Koyuncu, 2017:66). Osmanlıcılık, Batıcılık, Tükçülük ve İslamcılık gibi düşünce akımları dönemin öne çıkan içtimai temelli fikirlerdir. Sosyolojinin Osmanlı'daki serüveninde öne çıkan isimlere bakıldığında; Jön Türkler'in belirleyici bir rol üstlendikleri görülmektedir. Jön Türkler içinde Spencer'in organizmacı görüşlerinden hareketle İkinci Meşrutiyet döneminde pozitivist görüşü yaymaya çalışan Ahmet Şuayp, İttihat ve Terakki'ye yakınlığı ile bilinen Meşveret Gazetesi'ni Paris'te yayınlamaya başlayan, Comte ve pozitivism hayranı Ahmet Rıza, Comte'un topluma

ilişkin düşüncelerini telif ve tercümeleriyle sistemli bir biçimde tanıtan Salih Zeki, ateist ve evrimci kurama bağlı bir baytar yüzbaşı olan Suphi Ethem, Durkheim'ın görüşlerinden etkilenen Bedii Nuri, Marksist sosyolojinin ilk temsilcilerinden Mustafa Suphi, Mehmet Cavit, Rıza Tevfik ön plana çıkanlar arasındadır(Koyuncu, 2017:66-67). Yine yukarıda zikredilen isimlerin daha sosyolojik içerikli metinleri yayınladıkları Ulumu İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası, Türk sosyolojisinin ilksosyolojik vedüzenli yayını olarak kayda geçmiştir. (Aktay, 2013:22-23).

Bu dönemin öne çıkan metodolojik eğilimi pozitivisttir. Sosyolojinin Osmanlı'daki bu ilk yıllarında aydınların devletin bekasını sağlamaya yönelik görüşleri ve toplumsalla kurdukları ilişki ile teorik ve ampirik ilgileri pozitivist yöntemin ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu noktada Jön Türkler'in Batı'nın kuram ve kavramlarından esinlenerek temellerini attıkları fikri ve metodolojik yönelim Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir(Koyuncu, 2017:67).

“Sosyoloji” ilmi ülkemize girişinin ilk yıllarından sonra, “ilm-i muâşere, hikmet-i içtimaiye, ilm-i cemiyet, mebahis-i ilmü,'l muvanese, ilm-i içtima, ilm-i içtimaiyat, içtimaiat” gibi terimlerle de ifade edilmiştir. Sonra da tekrar sosyoloji terimi kullanılır olmuştur. Son yıllarda gittikçe daha çok kullanılan Türkçe karşılığı ise "toplumbilim"dir(Ergun, 2015:342).Konunun devamı bağlamında, Türkçe olarak ilk hazırlanan sosyoloji ders kitabı ise Ziya Gökalp'e aittir. “İlm-i İçtimai” isimli bu kitap 64 sayfa olup, 1913 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bu kitap Ziya Gökalp'in İstanbul'da ki Darülfünun'un Edebiyat şubesinde verdiği derslerin metin halidir(Çelebi, 2010:52-56;Yavuzer, 2015:758). Üniversite kürsüsü anlamında sosyoloji ilk olarak, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde bulunan Felsefe Bölümü'nde Ziya Gökalp tarafından 1914 yılında kurulmuştur. Ayrıca bu tarih yani 1914 tarihi ülkemizde ki sosyoloji eğitimin akademik başlangıç yılıdır.

Görüldüğü üzere, Akademik başlangıç tarihi olan 1914 yılı baz alındığında bile Türk sosyolojisinin bir asrı aşan bir tarihi bulunmaktadır. Akademi dışı unsurları dikkate aldığımızda ise – yine örnek olarak Ahmet Cevdet Paşanın “Mecelle'si” ya da Ali Süavi'nin Frederic Le Play'den bahseddiği 1870'lerdedir- bu tarihi birikim, yüz elli yıla ulaşmaktadır(Sucu, 2016:293).Sosyolojinin “Batı'dan ithali ile başlayan bu süreçte, Batı'dan yapılan sistematik aktarımlar, oluşan farklı yaklaşımlar/ekoller, açılan kürsüler/bölümler, akademi dışı kurumsallaşmalar, süreli yayınlar, telif/tercüme eserler, yüzlerce sosyolog ve binlerce tezle birlikte bir Türk sosyoloji tarihi

külliyyatından bahsetmek mümkün hale gelmiştir” (Sucu, 2016:291).

Anılan bu sosyoloji külliyyatımız dönemler halinde ele almadan önce belirtmek gerekir ki; sosyoloji tarihimize dair pek çok sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalar; siyasal, konjonktürel, metodolojik, içeriksel ve paradigmatik değişmelere bağlı olarak yapılmıştır. Örneğin Parin ve Demirci Türkiye'deki sosyolojik gelişimi; "Kuruluş Dönemi(1914-1950), Yerleşme Dönemi(1950-1980), Kurumsallaşma Dönemi(1980-2000) ve Yaygınlaşma Dönemi (2000 ve sonrası)" şeklinde sınıflandırırken(Parin-Demirci, 2014:368;Yavuzer, 2015:759), Emre Kongar bu sınıflandırmayı altı kategoriye ayırarak; "1923-1938, 1938-1950, 1950-1960, 1960 sonrası dönem, 1971 dönemi ve günümüzdeki durum" şeklinde bir sınıflandırmayla Türk sosyolojisini incelemiştir"(Kongar, 1982:15-24; Yavuzer, 2015:759). Bu tez çalışmasında Türk sosyolojisinin metodolojik seyrini görmek adına, genel olarak H. Bayram Kaçmazoğlu'nun; "1908-1923, 1923-1939, 1939-1946, 1946-1960, 1960-1980, 1980'den günümüze " (Kaçmazoğlu, 1999:327; Yavuzer, 2015:759) şeklinde yaptığı olduğu sınıflandırma baz alınacaktır.

Ayrıca belirtmek gerekirse tezin bu bölümünde, Türk sosyoloji tarihi külliyyat tüm yönleriyle ele alınmaktan ziyade, bu külliyyat çerçevesinde Türk sosyolojisinin nasıl bir metodolojik seyir izlediği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu noktada Ünal'ın da belirttiği gibi sosyoloji Türk tarihi boyunca icra edilen metodolojiler; ontolojik ve epistemolojik zeminleri açısından üç ana paradigma içerisinde ele alınabilir. Bu paradigmlar sırasıyla: Pozitivist/natüralist/açıklayıcı paradigma, anti-pozitivist/hümanistik/anlayıcı/hermeneutik/yorumlayıcı paradigma ve kapsayıcı/bağdaştırıcı/ uzlaştırıcı/değerlendirici paradigmadır(Ünal, 2008:123-124).Türk sosyolojisini kronolojik akışa göre dönemlendirmenin akabinde, bu dönemler içerisinde yukarıda bahsedilen üç temel metodolojik paradigmalardan hangilerinin benimsendiği, bu paradigmların dönemleri açısından belli başlı hangi sosyologlarca ve ekollerce benimsendiği, hangi metodolojik paradigmların dönemleri açısından dominant olduğu ve son olarak günümüz Türk sosyolojisinin metodolojik açıdan nereye doğru evrildiği gibi hususlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.1. 1908-1923 DÖNEMİ TÜRK SOSYOLOJİSİ VE KURUCU PARADİGMA

Ülkemizde, sosyolojiye yönelik Tanzimat döneminde başlayan ilgi, II. Meşrutiyet döneminde artarak sürmüştür ve kısa sürede üniversite çatısı altında kurumsal bir kimlik kazanmıştır. İstanbul Üniversitesi'nde kurumsal düzeyde atılan ilk adımlar sosyolojimizi Dünya'nın en eski(1914) ikinci bağımsız sosyoloji kürsüsü yapmıştır(Ercan, 2013:1).Sosyoloji biliminin Batı kaynaklı bir bilim olması ve bizde de bu bilimin Batılılaşma çabalarıyla birlikte tanınmaya başlanması gibi sebeplerden dolayı, normalde kendi özgün sosyolojik kaynaklarımızdan sayılabilecek tarihçiler, siyasetnameler ve önemli bazı isimler atlanarak, sosyoloji tarihimiz doğrudan Batı sosyolojisiyle temas üzerinden başlatılma eğilimine sahiptir (Sucu, 2016:293). Böylesi bir perspektifle, sosyolojinin Türkiye'ye girmesinde etkin rol oynayan ve ülkemizdeki sosyolojinin öncüleri olma sıfatını hak edenler olarak; Ahmet Cevdet Paşa(1823-1895), Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp isimlerini zikredilmektedir (Doğan, 2009:48;Yavuzer, 2015:757).

Burada Ahmet Cevdet Paşa isminin zikredilmesi önemlidir çünkü ülkemizde sosyoloji tarihimizi, Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp özellikle de Gökalp çizgisinden başlatma eğilimi hakimdir. Buna mukabil, Çağatay Özdemir'in "Türkiye'de Sosyoloji(İsimler-Eserler)" isimli iki ciltlik eserinde sosyoloji tarihimizi Ahmet Cevdet Paşa'dan başlatılmıştır. Yine Ümit Meriç de Türk sosyolojisinin Ahmet Cevdet Paşa'dan başlamasını önerenlerdir. Meriç; Cevdet Paşa'nın, Fransız İhtilali sonrasında Avrupa'nın alt-üst olan toplumsal hayatını teşhi ve tedavi etmek isteyen 19. yüzyıl Avrupalı sosyologlardan herhangi bir farkının olmadığını savunur (Yazan, 1997:10;Doğan, 2008:13). Ergun'a göre, Rıza Tevfik, Ahmet Şuayip, Hasan Tahsin gibi isimlerin Spencer ve R. Worm'dan yaptıkları çeviriler göz önünde bulundurulduğunda ülkemizde ilk olarak doğacı sosyolojinin benimsendiği görülmektedir(Ergun, 2015:342-343). Öte yandan sosyolojinin ülkemizdeki ilk yıllarında göze çarpan belli başlı üç sosyoloji akımının Fransa kaynaklı olması dikkat çekicidir. Bunlar Le Play kaynaklı "science sociale" akımı, Spencer kaynaklı organist sosyoloji ve Durkheimci akımdır. Ayrıca, İştirak Mecmuası etrafında toplananlar Marksist eğilimi, İçtihad Mecmuası etrafında toplananlar ise psiko-sosyal ekolü Türkiye'de temsil etmişlerdir(Ercan, 2013:3). Ayrıca belirtmek gerekirse; Genç Osmanlılar'la başlayan ve "Jön Türkler- İkinci Meşrutiyet- İttihat ve Terakki"

çizgisiyle devam eden süreçte "pozitivist" düşünce ciddi bir nüfuz kazanır. Çünkü Comte'un pozitivismi; "toplumsal ahenk" fikri, sınıfsal açıdan uzlaşmaya yatkın olan küçük burjuva taleplerini karşılaması nedeniyle Jön Türkler'den itibaren pozitivism etki alanı genişletmiş ve Comte'un programı, İttihad(ordre) ve Terakki(progres) Fırkası'nın adı olarak benimsenmiştir(Ergun, 2015:342). II. Meşrutiyet döneminde işlevini büyük ölçüde yerine getiren sosyoloji, yeni dönemde Cumhuriyet'e kuramsal temeller hazırlama yoluna giderek, yeni kimliğini bu süreçte bulmaya çalışmıştır. Bu yeni kimliğin inşası sürecinde Gökalp sosyolojisi oldukça etkili olmuştur(Ercan, 2013:10-11). Gökalp, bu dönemde özellikle Osmanlı-Türk ayrımı konusunu canlı tutarak, Osmanlı'yı eleştiri konusu yapmıştır.

Esasen, II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar ki siyasi söylemlere bakıldığında, başta Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp'inki olmak üzere bu dönemin sosyolojik eğilimleri ile dönemin cari siyasi düşüncesi arasında ki iltisak dikkat çekici derecedir. Öyle ki Toprak'a göre, Cumhuriyet ile özdeşleşen altı ilkeden milliyetçilik, halkçılık ve devletçilik gibi kavramların esin kaynağı Ziya Gökalp'tir(Toprak, 2001:310;Aktay, 2013:24). Kayalı'ya göre, 1910'lu yılların koşullarında Durkheim çizgisindeki Ziya Gökalp ve Le Play çizgisindeki Prens Sabahaddin, varlıklarıyla iki ayrı çözümü simgeliyorlardı. Ziya Gökalp bu toplumun özel, özgül şartlarına vurgu yaparken, Prens Sabahaddin ise bir toplumun bir başka topluma rahatlıkla benzeyeceğine vurgu yapmaktadır(Kayalı, 2008:33). Bu dönemin sosyolog anlamında dominant ismi ise tartışmasız şekilde Ziya Gökalp olup, metodolojik perspektif açısından da pozitivist anlayış döneme hakimdir.

1.1.1. Dönemin Öne Çıkan Sosyologları ve Metodolojileri

1.1.1.1.Prens Sabahaddin (1878-1948)

Prens Sabahaddin, siyasal nedenlerle ülkeyi terk ettikten sonra Science Sociale ekolü ve ekolün kurucularıyla sıkı bir ilişki kurma imkanı elde etmiştir. Bu ekolden etkilenen Prens Sabahaddin'in bu etki altındaki düşüncelerini Fındıkoğlu şöyle ifade etmektedir:" ... nazari sosyoloji, içtimai felsefeye sapmaksızın monografik etütlerle sosyal realiteyi tanımak, ameli sosyoloji ile şahsi teşebbüs ve idari adem-i merkeziyet prensiplerini memlekette gerçekleştirmek gayelerini gütmelidir"(Fındıkoğlu, 1971:142;Ö. Boyacıoğlu- L.Boyacıoğlu, 2008: 303-304).

Prens Sabahaddin, Türkiye'nin bir "yönetim" sorunu ile değil, bir "yapı" sorunu ile karşı karşıya olduğunu, sosyolojik anlamda yapının incelenmesinin mutlak gerekliliğine ilk kez işaret eden şahsiyettir(İlyasoğlu, 1985:2167;Ünal, 2008:131).Bu bağlamda “Prens Sabahaddin'e göre, toplumsal yapıyı bilimsel yöntemlerle araştıran sosyoloji; toplumsal yapının ortaya çıkarılmasını ve yapılar arasında ki farkların belirlenmesini amaç edinen bir bilim dalıdır. Prens Sabahaddin'in öncelikli konusu, Osmanlı'nın kurtuluşu, metodolojisi ise gözlem ve monografi ağırlıklı pozitivist yaklaşımdır”(Koyuncu, 2017:72).

Prens Sabahaddin'in etkilendiği, Le Play de temelde doğa bilimlerinin metodolojisini sosyal bilimlere taşıyan pozitivist paradigma içerisinde yer almıştır. Prens Sabahaddin, bu okulun etkisi altında Osmanlı İmparatorluğu için, Science Sociale'in düşüncelerinin uygulanmasını önermiştir. (Ünal, 2008:133).Yöntem açısından, Le Play Okulu'ndan pek farklı olmayan Prens Sabahaddin de gözlem ve monografilere önem vermiş, bireyci eğitimi, bireyci aileyi ve yerinden yönetimisavunmuştur. Ancak sürekli yurt dışında bulunma zorunluluğundan dolayı sahaya dönük araştırmalar yapabilmiş değildir(Erkul, 1996:103;Ünal, 2008:133).

1.1.1.2. Ziya Gökalp(1876-1924)

Ziya Gökalp, sosyolojinin ülkemizde bağımsız bir bilim dalı olarak kurumsallaşmasında kurucu konumda olan vesosyolojik görüşleri Cumhuriyet dönemine yön veren bir sosyoloğumuzdur. Türk sosyolojisinin Ziya Gökalp'tan önce de belli bir birikimi olsa da sosyolojinin kurumsal başlangıcı Gökalp'le olmuştur(Koyuncu, 2017:73-74). Gökalp'in sosyolojiyle ilgili yayınladığı eserler tamamen Durkheim'in etkisi altındadır. Onun sosyoloji düşüncesini aktarmakta, tanıtmaktadır. Gökalp Türkiye'nin siyasal ve sosyal sorunlarını incelerken de yine Durkheim sosyolojisini bir anahtar olarak kullanmıştır(Ünal, 2008:130-131).

İttihat ve Terakki'nin zihniyetinin kurucu ismi pozitivist Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları'nda Durkheim'in "toplumsal bilinç" kavramını, tarihsel maddeciliğin sınıf çelişkisi kavramına karşı kullanmıştır(Ergun, 2015:343).Gökalp'in öncelikli konusu, ülkenin kurtuluşu ve bunun için gerekli olan yeni kimliğin inşasıdır. Bu süreçte Gökalp, tümevarımı önceleyen, deney ve gözlem temelli pozitivist bir

metodolojiyle sosyolojik anlayışını tahkim eder. Ziya Gökalp ve pozitivist Durkeimci sosyolojisi, 1940'lı yıllara kadar Türk sosyolojisinin egemen ekolü olmuştur (Koyuncu, 2017:78-79). Ziya Gökalp, pozitivismi benimsemesinin yanında sosyal olayların gelişimi konusunda da katı bir determinist anlayışa sahiptir.

Gökalp'in Darüfünun'da ki sosyoloji derslerinde sadece sosyoloji kitaplarından aktarmalarda bulunduğunu değil, ülke şartları ve ihtiyaçlarına göre yeniden yorumladığını söylemek mümkündür. Sağlam, Gökalp'in "İlm-i İctima Dersleri" adlı kitabında; konu ve kavramlar yönünden Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu açıklama amacını güderken diğer yandan da Türk sosyolojisinin ilk terminolojik nüvelerinde üretmek zorunda kaldığını belirtir(Sağlam, 2008:177-178). Gökalp, pozitivist sosyoloji doğrultusunda kurmaya çalıştığı ulusal ya da milli sosyoloji ile bir yandan Türk toplumunun yeni kimliğini ve bu kimliğin genel özelliklerini açıklamaya diğer yandan bu yeni kimliğin toplumsal yapıda yer etmesi için çabalamıştır(Koyuncu, 2017:75).

Ziya Gökalp'in Durkheimci toplum görüşü, döneminin tartışmasız hakim sosyolojik görüşü olmuştur. Tüm bu dominantlıklarına rağmen Gökalp'in fanatik toplumcu tavrı, ilerleyen süreç içerisinde; bireyi ve fikir hürriyetini yok sayması, bireyi toplumun kölesine dönüştürmesi, toplumun aşırı yüceltilmesi gibi nedenlerle ciddi eleştiriler almıştır.

1.1.1.3. Mehmet Ali Şevki(Sevündük) (1882-1963)

Prens Sabahaddin, benimsediği "Science Sociale" okulunun metodolojisini ve monografik araştırmalarını uygulama fırsatı bulamadığından, dikkatini sınıflandırma ve okulun düşünce sistemleri üzerinde yoğunlaştırarak, sorunun teorik yönüyle ilgilenmiştir. M. Ali Şevki ise dikkatini metodolojiye çevirerek Prens'in önemseydiği çözümleyici çalışmayı bir açıdan tamamlamıştır(Ünal, 2008:133-134).Şevki bu noktada, yöntem olarak özellikle monografik anketler üzerine yoğunlaşmıştır. Nurettin Şazi Kösemihal'e göre Şevki, "Science Sociale" okulunun sadece yöntemini bildirmekle kalmamış, bu yöntemi yurdun gerçeklerine uygulamaya da çalışmıştır(Avcı, 2008:340).

Le Play Okulu'nun etkisinde, sosyolojinin konusunu ve yöntemini saptayan M.A. Şevki "Deneysel Sosyoloji: Monografi Anketi Niçin Kullanılır?" başlıklı

yazısında, bu bilimin yöntemsel(monografik) yaklaşımını ve gözlem araçlarını (anket veya çözümleme çizelgeleri) açıklayarak, bu yöntemlerle alan araştırmalarına olan ihtiyacı vurgulamıştır(İlyasoğlu, 1985:2169;Ünal, 2008:134). Şevki'ye göre, dağınık ve karışık gözlemlerle bilim yapılamaz. Bir olgunun diğer olgular arasında ne zaman ve nerede ortaya çıktığını bilmek gerekir, monografiye de bunun için başvurulur. Pozitif bilimlerin de kullandığı yöntem bunun gibidir(Avcı, 2008:340). Bu ve buna benzer görüşleri ve araştırma yöntemleriyle M.A. Şevki'nin sosyolojik çalışmalarına temel teşkil eden metodolojiler pozitivist temellidir.

1.1.1.4. Mehmet İzzet (1891-1930)

Z. Gökalp'ın öğrencisi olmaktan mühlhem Durkheim çizgisini benimseyen Mehmet İzzet, sosyolojik düşünce ile felsefeyi bir araya getirmeye çalışmış ilk sosyologlardandır. “Felsefe ile ilgisi bağlamında Alman idealist ekolünün, Goethe, Schelling ve Fichte'nin etkilerini taşıyan M. İzzet, sosyolojik ilgi açısından da Gestaltçı sosyolojiye yakınlığı ile bilinir” (Ünal, 2008:137).Öğrencisi Hilmi Ziya Ülken'e göre; Mehmet İzzet'in benimsediği filozoflar, İngiliz filozof James Mark Baldwin ve Benedetto Croce'dur. Yeni Schellingci ve Hegelci olan bu iki filozof Mehmet İzzet Bey'i günden güne çok canlı ve feyizli bir “panteizme” doğru götürmüştür(Değirmencioğlu, 2008:525). Yine Spinoza ve Ekhart'da Mehmet İzzet'in etkilendiği Batılı düşünürle arasında sayılabilir.

Ünal'a göre, “resmi sosyologlar çizgisinden bir ayrılma olarak M. İzzet bir açıdan akademik sosyoloji çevresinde felsefi düşüncenin boyutlarıyla zenginleştirilmiş, daha eleştirel bir yaklaşımı tanıtmaya çalışmıştır. İzzet'in yönteminin en belirgin özelliği bilimsel ilerleme ve araştırmalar için gerekli olan şüpheciliği ve araştırmacıdır”(Ünal, 2008:137).Mehmet İzzet, çağdaş Türk düşüncesinde derin izler bırakmıştır. Kendisinden sonra gelen Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve diğer düşünürler, onun izinden gitmeyi sürdürmüşlerdir(Değirmencioğlu, 2008:525).

1.2. 1923-1939 DÖNEMİ TÜRK SOSYOLOJİSİNİN METODOLOJİK EĞİLİMLER

1923-1939 döneminin sosyolojik anlamdaki mümeyyiz vasfı, yeni bir toplum inşa etme ve bu toplumun bilimsel temellerini atmaya yöneliktir. Dönemin tartışmasız dominant sosyoloğu Ziya Gökalp'tir. Kongar'a göre, Gökalp çizgisinde şekillenen ulusçuluk, pozitivism, dayanışmacılık ve evrimcilik gibi kavramlar onun izleyicileri tarafından Cumhuriyet döneminde işlenen en önemli ideolojik argümanlardır(Kongar, 1993:15;Ercan, 2013:60). Amaç, yeni bir toplum ve yeni bir kimlik yaratmak olunca tüm konular dönemin devrimci ruhu içinde tartışma konusu yapılmıştır. Dolayısıyla siyaset, hukuk, felsefe, iktisat, sosyoloji gibi konular dönemin düşünce dünyası içinde hem makro hem de mikro düzeyde iç içe sunulmuştur (Ercan, 2013:60).

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ülkemizde sosyolojinin, üniversiteler ve liseler dahil Comte-Durkheim çizgisinde öğretilme eğilimi devam etmiştir. Döneminsosyoloji ders kitapları da, etkili olamayan ve az sayıda eklektik (seçmeci-toplayıcı) olanlarının dışında, Comte-Durkheim sosyolojisi çizgisinde yazılmıştır(Ergun, 2015:349). Bu dönemde, Gökalp çizgisindeki ekol (Halim Sabit, Mustafa Şeref, Tekin Alp(Moiz Kohen), Necmeddin Sadak ve Fuat Köprülü gibi isimler) baskın olmakla birlikte farklı sesler de çıkmaya başlamıştır. Örneğin; Gökalp'in evrimci, pozitivist, dayanışmacı ve "içtimaiyat" bilimine dayalı bir gerçeklik olarak sunulan ulusçuluk anlayışına karşı Dergah Dergisi etrafında toplanan; Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Yakup Kadri ve Mehmet Emin Erişgil gibi isimlerbu gerçekliği çoğulcu, determinist olmayan bireyci bir görüşle savunmuşlardır(Ünal, 2008:138). Ama tekraren belirtmek gerekirse, Ziya Gökalp'in şahsında Durkheim sosyolojisi ve pozitivist metodolojik anlayış döneme hakim konumdadır.

1923-1939 döneminin en önemli akımlarından biri olarak Kadro dergisi çevresi sayılabilir. Türkiye'de sol sosyolojik yaklaşımın ilk siyasi kurumsal angajmanlarını belirlemiş olan bu hareket içinde; Şevket Süreyye Aydemir, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev, Burhan Asaf Belge, Şevki Yazman ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi isimlerin fikirsel çabalarının tamamı sosyolojik temalıdır. Aktay'a göre, "Kadro hareketinin ampirik olmayan teorik sosyolojik ilgileri nedeniyle

sosyolojiye olan katkıları tartışmalı ise de bu tecrübenin kendisi sosyolojinin sosyolojisi veya solun sosyolojisi açısından eşsiz ampirik veriler sunmaktadır”(Aktay, 2013:26).

Yine bu dönem sosyoloji geleneğimizde bir gelişme olarak, 1933 “Üniversite Reformu” ile birlikte İstanbul Üniversitesi’ndeki sosyal bilimler alanında Hitler Almanya’sından kaçan Alman profesörlerin artan etkisi kendini göstermeyebaşlar. Gerhars Kessler ve W. Röpke gibi Alman profesörler ilk dikkat çekenler arasındadır (Ergun, 1985:2161;Ünal, 2008:138-139). Bu dönemde İstanbul Üniversitesi’nde hakim olan sosyolojik anlayış; toplumsal yapıyı ve yapı sorununu hesaba katmayan, toplumsal gerçeği toplumsal özden soyutlayarak yalnızca bireyler arası ilişkilere indirgeyen biçimci bir sosyoloji anlayışıdır. Ergun’a göre, bazı fakültelerimizde halen bu sosyolojik anlayış öğretilmeye devam etmektedir(Ergun, 2015:350).

Bu dönemle ilgili son olarak, kooperasyon sosyolojisinden bahsedilebilir. İlyasoğlu’na göre, İstanbul Üniversitesi’nde Z.F. Fındıkoğlu, Orhan Tuna gibi isimler sayesinde 1960’ların sonlarına kadar İktisat Fakültesi içinde kooperasyon sosyolojisi varlığını sürdürmüştür. Z.F. Fındıkoğlu göre , kooperasyon sosyolojisinin ana yönelimi “yaşayış tarzları birbirinden radikal farklarla ayrılmayan toplumsal sınıflardan oluşan,uyumlu bir Türk toplumu görmektir.”(İlyasoğlu, 1985:2172; Ünal, 2008:139).

1.3. 1939-1946 DÖNEMİ TÜRK SOSYOLOJİSİNİN METODOLOJİK EĞİLİMLERİ

1939-1946 yılları arası dönemde sosyolojik çalışmaların içerik ve metodolojik boyutunu etkileyen olaylar dizisini Koyuncu şu şekilde özetlemektedir;

“1940’lı yıllar ise siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler itibariyle son derece çalkantılı ve gerilimli bir dönemdir. ...Seküler temelli Batılılaşma politikaları, II. Dünya savaşı, beraberinde gelen her an savaşa girme ihtimali, savaş yıllarında Amerika, Sovyetler Birliği, İngiltere, Almanya gibi devletlerle yapılan görüşmeler, antlaşmalar, alınan ekonomik önlemler, 1930'larda uygulanmaya başlayan devletçilik ilkesinin 1940'larda zorunlu korumacılığa dönüşmesi, ülke içindeki Turancılık ve Komünizm tartışmaları, vatan hainliği söyleminin sıkça dile getirilmesi, tek parti iktidarının her türlü muhalefete tahammülsüzlüğü, gazete ve dergilerin kapatılması, matbaaların basılması ve dağıtılması, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra başlayan Soğuk Savaş

yılları ve uluslararası konjonktürde oluşan iki kutuplu Dünya'da Türkiye'nin Sovyet tarafını değil, Batı Bloku'nu tercih etmesi, çok partili yaşama geçilmesi, ABD ile olan ilişkilerin gelişmesi, ABD'den alınan ekonomik ve siyasi destekler(Turman Doktrini, Mrshall Planı), 1952'de NATO'ya üye olunması gibi birçok sosyal, siyasi, ekonomik gelişme elbette bu dönemin iki önemli ekolünü ve bu ekollerin sosyoloji yapma biçimini de etkilemiştir”(Koyuncu, 2017:79).

Burada kastedilen ekoller Ankara ve İstanbul ekolleridir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, pragmatizme dayalı Amerikan sosyolojisi tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de etkili olmaya başlamıştır (Köseihal, 1970:5-6;Ercan, 2013:95-96). Bu yıllarda ülkemizde hakim olmaya başlayan Amerikan sosyolojisi Avrupa sosyolojisiyle kıyaslanacak olursa; Avrupa sosyolojisi, sınıfsallığa, teorik yoğunluğa, gözleme, makro sosyolojik inşaya ve tasarımlanmış toplum idealarına ağırlık verirken, Amerikan sosyolojisi; gündelik yaşama ve insana, pragmatik yaklaşma eğilimlerine, deneylere, mikro sosyoloji inşa etmeye ve insan ilişkilerinin bireysel bazda açıklanabileceği fikri üzerine odaklanmıştır.

Bu dönemde Türk devrimi sonrası Türk toplumunun nasıl değiştiğine dair alan çalışmaları ile nitel ve nicel veriye dayalı sosyolojik çalışmalar kendini göstermeye başlamıştır(Akpolat, 2013:88). Artık Türk sosyolojisi resmi ideoloji savunusu yapmıyor, Türk toplumuna dair somuş araştırmalar yapmaya başlamıştır. Bu araştırmaların amacı, toplumsal değişme yani Batılılaşma konusunda toplumun ne kadar ilerlediğinin tespitini yapmaktır.(Kaçmazoğlu, 1999:73-74; Akpolat, 2013:91).

Sosyolojik içerik anlamında dönemin dikkat çeken konusu, köy sosyolojisi çalışmalarıdır. 1940-1945 arası dönemde, az sayıda sosyolog Türkiye'de, kısımsal toplumsal gerçekler olarak ve monografiler biçiminde köy araştırmaları yaparak, bu araştırmalarda diyalektik yöntemi uygulamışlardır(Ergun, 2015:350).Ergun'a göre, bu dönemdeki sosyologlarımız, araştırma konusu olan köylerin evrimini (hem de tarihlerini derinliğine incelemeyen) tamamen aktarmacı bir mantıkla Batılı ülkelerin tarihsel evrimindeki belirleyicilik kalıplarına uydurmaya çalışmışlardır ve bu yaklaşım tarzı, diyalektik yöntemin bütünlük yasasının gözden kaçırılmasına neden olmuştur. Böylesi bir yöntem, amacı belirleyicilikler bulmak olan bilimsel çabaları eksik ve yetersiz bırakmıştır(Ergun, 2015:350).

Ercan'a göre, Türkiye'de 1940'lı yılların başlarına kadar somut gerçekliğin incelenmesine yönelik araştırmalar pek yaygın değildir. Önceki yıllarda Türkiye'de

sosyoloji, teorik ve soyut problemler üzerine inşa edilmiştir. Tüm dünyada eski bilim anlayışının değişmeye başlamasıyla ülkemizde de somut gerçekliğin araştırılmasına dönük çabalar artmaya başlamıştır (Ercan, 2013:102). Saha araştırmaları yoluyla "somut gerçeğin saptanmasına dönük araştırmalara ağırlık vermesi" dönemin ayırt edici metodolojik özelliği iken, yine bu dönem sosyolojisinin bir özelliği olarak muhalif bir dille, hatta devletin politikaları açısından işlevsel olmayan bir yolla yapılmasının bile yapana ülkeyi dar eden niteliğinin açığa çıkmasıdır. Bu dönemde yaşanan ve Dil-Tarih tasfiyesi olarak bilinenolay sonrasında, Muzaffer Şerif, Niyazi Berkes ve Behice Boran gibi yurtdışında sosyolojik çalışmalarıyla dikkat çekmeyi başarabilen sosyologların sürgünleri başlar(Aktay, 2013:28). Nihai olarak, 1940'lı yıllardan sonra Türk sosyolojisinde Fransa menşeli sosyolojik akımların monopollüğü sona ermiştir . Artık Türk sosyolojisinde Fransız kaynakların yanında Amerikan ve Alman kaynakları da yer almaya başlamıştır. (Koyuncu, 2017:86-87). Özellikle Ankara Ekolü ile beraber gelen Amerikan sosyolojisiyle Fransız sosyolojisinin dominantlığı azalmaya başlamıştır.

1.3.1. Ankara Ekolü(1939-1948), Ekolün Öne Çıkan Sosyologları ve Metodolojileri

Kıray'a göre, “sosyoloji Türkiye'de ikinci önemli kürsüsüne ancak 1939'da kavuşabilmiştir. Bu da tam-bağımsız bir bölüm olmayıp, ileride kurulacak Ankara Üniversitesi'nin ilk fakültesi olarak ihdas edilen Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'deki Felsefe Bölümü bünyesindeki sosyologların ortaya koydukları bir performans olarak, Türk sosyolojisinin serüvenini önemli ölçüde etkilemiştir”(Alver, 2002:185;Koyuncu, 2017:79). Niyazi Berkes, Behice Boran, Mediha Berkes ve Muzaffer Şerif Başoğlu gibi isimlerin sosyolojik çalışmalarıyla vücut bulan Ankara Ekolü, Amerikan sosyolojisini Türkiye’de temsil etmeyi amaçlayan bir sosyoloji anlayışına sahiptir(Alver, 2002:185;Koyuncu, 2017:79). Bunda ekol üyelerinin devlet desteğiyle Amerika’da yüksek lisanslarını tamamlamaları doğrudan etkili olmuştur.

Ünal'a göre; bu dört öğretim üyesinin sosyoloji çalışmalarının temel özelliği metodoloji alanındaki görüş birliğidir. Bu ekole göre sosyal bilimler ile doğa bilimlerinin araştırma yönteminin ortak olması(pozitivist vurgu) gerekir. Ayrıca sosyal bilimler arasında da ayrı olarak sosyoloji yönteminden değil, ortak bilim

yönteminden söz etmektedirler(Ünal, 2008:142). O dönemde her bir sosyal bilim alanının özgün bir bilimsel yöntem ve metodolojisi olması görüşüne karşın bu alanda ortak metodolojinin gerekliliğini savunmaları bakımında Ankara Ekolü dikkat çekicidir.

Bu yeni oluşum, Türk sosyolojisinde 1940'lı yıllarla birlikte önemli bir kırılma, bir dönüm noktası(Gökçe, 1992:20-23;Koyuncu, 2017:80) olmuş ve uzun süredir devam edegelen Kıta Avrupası kaynaklı sosyolojiye alternatif bir bakış açısının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunda Amerika'da lisansüstü çalışmalarını yaptıktan sonra Türkiye'ye dönen Niyazi Berkes ve Behice Boran'ın önemli bir etkisi vardır. Bu etki Mübeccel Kıray ile de devam etmiştir(Kıray, 1971:9;Koyuncu, 2017:80).

Ankara Ekolü'nün metodolojisi; saha araştırmaları ağırlıklı, çoklu teknikler kullanan ve sörveylere(deskriptif istatistik ve korelasyon hesapları), farklı mülakat yöntemlerine ağırlık veren, kayıtları karşılaştırarak ve en önemlisi manidar sorular sorarak bunların hipotezinden hareket etme gibi yöntemlere dayanır(Ünal, 2008:140-141). Ankara Ekolü, toplumun izdüşümlerini istatistikte aramaya ve yansıtmaya çalışmıştır(Akpolat, 2013:92).

Bunun yanı sıra 1940 kuşağı sosyal bilimcilerinden özellikle Behice Boran ve Niyazi Berkes'in yaklaşımları çerçevesinde bütünleşmeye dayalı bir toplum modelinden uzaklaşarak, çatışmaya dayalı bir toplum modeline doğru kayma gözlemlenmektedir. Bu tür araştırmalarda köyün yapısı, maddi temelleri, ekonomik yaşamı, nüfus yapısı, vb. bağımsız değişkenler kabul edilerek toplumsal yapının incelenmesi amaçlanmıştır (Ünal, 2008:142).

Özellikle Behice Boran ve Niyazi Berkes'in yaklaşımları, Türkiye'de o döneme kadar hakim olan Comte-Durkheim çizgisine alternatif oluşturmuştur. Bu aynı zamanda, Türk sosyolojisi adına paradigmatik bir kırılmadır. Bütünleşmeye dayalı bir toplum modelinden uzaklaşarak, diyalektiğe, Marksizmeve çatışmaya dayalı modele geçilmiştir(Koyuncu, 2017:82).Yine Koyuncu'ya göre, Amerikan sosyolojisinin ampirizmi ile diyalektiğe dayalı teorik bir çerçeve benimseyen bu sosyologlar özellikle köy araştırmaları yoluyla bu görüşlerinin bilimsel zeminini oluşturmaya çalışmışlardır(Koyuncu, 2017:82). 1939 yılı sonlarında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde oluşmaya başlayan ve üyeleri

Amerikan sosyolojisinin ülkemizde ki ilk temsilcileri konumunda olan Ankara Ekolü, DTCF(Dil Tarih Coğrafya Fakültesi) Sosyoloji bölümünde ki 6-7 yıllık bir çalışma döneminden sonra 1946 yılında kovuşturmayla uğramış ve 1948'de mahkeme kararıyla öğretim üyeleri görevlerinden uzaklaştırılmışlardır (Ünal, 2008:140).

Nihai olarak,“Ankara Ekolü'ne göre sosyoloji, insan ilişkilerini ve faaliyetlerini çözümleyerek, toplumun genelini kuşatacak değerlendirme ve sonuçlara ulaşmaya çalışan bir araştırma bilimidir. Ekolün ele aldığı konuların başında; ekonomi, şehir, endüstri ve köy sosyolojisi gelmektedir.”(Koyuncu, 2017:83). Öne çıkan isimler ise Behice Boran ve Niyazi Berkes'tir. Etkisi Mübeccel B. Kıray'da devam etmiştir. Metodolojisi ise surveyler (deskriptif istatistik ve korelasyon hesapları), mülakat çeşitleri, kayıtların karşılaştırılması gibi birden fazla araştırma tekniğinin kullanıldığı saha araştırmalarına dayalı pozitivisttir(Koyuncu, 2017:83).

1.3.1.1. Niyazi Berkes

Kayalı'ya göre, Niyazi Berkes'in sosyoloğu, Türkiye'yi dünya içindeki konumu itibariyle anlamaya dönüktür. ...Düşüncesinin merkezine Türkiye'yi yerleştiren Berkes, çalışmalarını tarih boyutuyla zenginleştirmiştir(Kayalı, 2008b: 751). Berkes bu yönüyle, dönemi itibariyle özgün bir konumdadır. “Sosyolojiyi, öncelikle bir araştırma bilimi olarak ele alan Berkes'e göre sosyoloji, tekrar eden olay, tavır ve ilişkileri, süreklilik arz eden değerleri çözümleyerek, toplumun genelini kuşatacak değerlendirme ve sonuçlara ulaşmaya çalışır”(Alver, 2002:187-189;Koyuncu, 2017:81). Üretim biçimi üzerinde duran Berkes, İşlevselci yaklaşım ile topluluk içinde iş bölümünü irdeler. Berkes'e göre, bir topluluğun üretim sistemini anlamak için o topluluğun zamanı nasıl ve hangi kriterlere dayanarak planladığına bakmak gerekir(Akpolat, 2013:89-90).

Berkes'e göre sosyoloji, makro inşacı olmaktan ziyade Amerikan sosyolojisinin de mümeyyiz bir vasfı olan mikro inşacı olmalıdır. Sosyolojinin daha çok olgusal, nicel ve kontrol edilebilen şartlarına indirilmesi gerektiğini ifade eden Berkes, metodolojik yönüyle pozitivisttir(Alver, 2002:187-189;Koyuncu, 2017:81). Nitelden daha çok nicel araştırmaları önemseyen araştırma yöntemlerine ağırlık veren Berkes, pozitivist perspektife haiz metodolojik anlayışa sahiptir. Ayrıca Berkes,

İstanbul Ekolü'nü ve Durkheimcı- İçtimaiyyat Ekolü'nü spekülatif olması ve bilimsel metodolojiye dayalı sistemli araştırmalarla elde edilmiş verilerden yoksun olması gibi yönlerden eleştirmiştir(Akpolat, 2013;89).

1.3.1.2. Behice Boran

Boran, topluluğun yapısını ekonomi(Marksizm) kadar bir başka olgu ile de yakından bağımlı görür. Bu olgu ise topluluğun ekolojisi yani dışla olan münasebetidir. Boran, topluluğun üretim biçiminin ekolojisine bağlı olduğunu söyleyerek Marksgil tutumuna ekolojik sosyolojiyi de ekler(Boran, 1945:15-16;Akpolat, 2008: 831). Boran, metodolojik olarak toplumların statik ve dinamik biçimde incelemenin gereğini bildiğini ancak toplumların statik halinin bir yanlısı olduğunu ve toplumlarda asıl sürecin dinamik yani değişme süreci olduğunu beyan eder. Boran bu bakış açısıyla Durkheim'dan ziyade Comte ve Marks ile buluşur(Boran, 1945:15-16;Akpolat, 2008: 831).

Boran, pozitivist ve nicel tekniklerden öneren bir metodolojiyi savunmaktadır. Boran'a göre sosyoloji, "insan ilişkilerinin ve faaliyetlerinin sistemleşmesinin, bu sistemlerin değişme seyri ve şartlarını inceleyen bir disiplindir. Sosyoloji toplum içinde bireylerin ilişkilerini, ilişkilerin sistemleşmesini, hangi şartlar altında nasıl ve ne şekilde değiştiğini incelemeyi amaç edinir"(Koyuncu, 2017:81). Bu anlamda sosyoloji, tıpkı doğa bilimleri gibi müspet bir bilimdir. Boran'a göre sosyoloji, toplumsal yapıyı ve bu toplumsal yapıdaki değişimleri yorumlamak amacıyla çabalayan uygulamalı bir bilimdir(Koyuncu, 2017:81).

1.3.1.3. Muzaffer Şerif Başoğlu

Ekol temsilcilerinden bir diğeri Muzaffer Şerif Başoğlu ise sosyal psikolog olarak dikkat çeken bir isim olmuştur. M. Şerif, toplum ve toplumsallığın küçük gruplardaki etkisini araştırmıştır. Özellikle, grupların üyeleri üzerinde ki toplumsal etkilerini inceleyen M. Şerif, grubun algısal düzeydeki (bireylerin algılamalarındaki) toplumsal etkisini ortaya koymuştur(Ergun, 1985:2162;Ünal, 2008:141). M. Şerife göre, algılamamanın kültürel bir tarzı vardır. M. Şerif'in evrensel bilime olan bu katkısı ile bireylerin toplumsal davranışlarının incelenmesinde yeni bir çığır açılmıştır (Ergun, 1985:2162;Ünal, 2008:141). Ayrıca belirtmek gerekir ki, sosyal psikoloji

içinde grup yapısı ve dinamikleri konusunda M. Şerif, Batı literatüründe bu alanın kurucusu olarak tanınmıştır (Ünal, 2008:140-141).

1.3.2. İstanbul Ekolü, Öne Çıkan Sosyologları ve Metodolojileri

1940'lı yıllarda Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi sosyologların çalışmalarıyla İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü bünyesinde teşekkül eden İstanbul Ekolü; değindiği konular ve kullandığı metodolojiler bakımından Ankara Ekolü'nde oldukça farklıdır. İstanbul Ekolü'nün değindiği konuların dikkat çeken yönü, felsefi ve teorik temaların daha fazla ele alınmasıdır. İstanbul Ekolü'ü, toplumsal çıkarlar, ülke gerçekleri ve pratik sorunların sosyolojik boyutu üzerinde fazlaca durmamışlardır. Daha çok teorik ve Batı ideolojisinin hakim olduğu bir bilim anlayışına sahip olan İstanbul Ekolü'ü, çözümlenmelerini Batılı referanslara göre gerçekleştirmiştir(Koyuncu, 2017:84). Ünal, İstanbul Ekolü'nün sosyolojimize getirdiği Fransız kaynaklı(özellikle Le Play) ve felsefe ağırlıklı birkaç yenilik yanında geleneksel sosyolojiyi devam ettirdikleri bilinmektedir(Ünal, 2008:144).Yine ekolde ki Durkheim ve Gökalp etkisinde bu gelenekselliğin bir sonucudur. Bu ekolün, işledikleri konular ve aktardıkları teorilerin toplumla bağlantısı yoktur, ekol toplum sorunlarından ve ülke gerçeklerinden tamamen kopuk bir görüntü sergilemiştir(Ünal, 2008:144).

İstanbul Ekolü ile ilgili Kıray'ın yorumu da aslında pek farklı değildir; “İstanbul'da Ziya Gökalp'in İstanbul Üniversitesi'ne intisap ettiği tarihten başlayarak, bu üniversitede sosyoloji adına Hilmi Ziya'ların, Nurettin Şazi'lerin ve sair isimlerin hepsinin yapmakta oldukları sosyolojinin birazda Avrupalı bir anlayışın etkisi altında oldukça skolastik-hümanist olduğunu tespit eder”(Aktay, 2013:87). Aktay'a göre, olgusal bir toplum bilimi olmaktan ziyade felsefi-spekülatif mülahazalarla yetinen bir anlayışla bu ekol üyelerinin yaptıkları ancak bir sosyal felsefe olabilir. Kıray'a göre bu tarz bir sosyoloji yapmanın hiçbir riski yoktur, zira hiçbir şekilde Türkiye'nin gerçeğine bulaşmayan bir felsefe alnında gezinmektedirler(Aktay, 2013:87).

1.3.2.1. Hilmi Ziya Ülken

Ülken, gözlem ve deneye çok önem vermiştir. Monografik gözlemler vasıtasıyla yapılan tespitlerle mevcut sorunların teşhis ve çözümlerine gidilebileceği

inancındadır. Ancak elde edilen bilgilerin felsefi bir bakış açısıyla yorumlanması ve değerlendirilmesi gereğine inanmaktadır. Sosyolojide felsefi temeli sağlayan alan artık bilgi sosyolojisidir(Vergili, 2008:611). Yani spekülatif sosyoloji. Ülken araştırmalarında konu bakımından toplumun örf ve adetlerine ayrı bir önem atfetmiştir. Hatta toplumbilimci araştırmalarına ilk olarak örf ve adetlerden başlanmalıdır. Örf ve adetler konusunda ki araştırmalarda ise farklı yaklaşım ve teknikler, kendi deyimiyle metodlar kullanır. İçtimai metodoloji olarak belirlediği bu yaklaşım ve teknikler; monografi ve istatistik tekniği ile tarihsel yaklaşımdır (Uygun ve Özer, 1996:180-181;Ünal, 2008:141). İstanbul Ekolü, daha ziyade zihniyet analizlerine yönelir ve nitel veriler üzerinden yorumlamalar yapar(Akpolat, 2013:92).

Sosyoloji müşahede ilmidir. Sosyolojide tecrübe ve deneyin iki esaslı yolu vardır: Monografi ve anket(Ülken, 1942:51;Vergili, 2008: 611). Böylesi bir metodolojik perpektifle Ülken, sosyolojik metodolojiyi üç grupta toplamaktadır: *İçtimai monografi*, *İçtimai istatistik*, *tarihi metot*(Ülken, 1949a:142-143;Vergili, 2008:611). Nihai olarak Ülken'e göre, toplumun en somut ve nesnel yanı, örf ve adetler olup, bu toplumsal olguların araştırılmasında monografi ve istatistik kullanılmalıdır. Bunlar arasında en geçerli olanı doğrudan doğruya gözlemdir(Uygun-Özer, 1996:152-153;Koyuncu, 2017:85-86).

1.3.2.2. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu

Metodoloji konusunda Fındıkoğlu da bir takım fikirler ileri sürmüştür. Fındıkoğlu'na göre, iki tür metodoloji olmalıdır. Birincisi umumi metodoloji, ikincisi ise hususi metodoloji. Ona göre umumi metodoloji tüm bilimler için geçerli olurken hususi metodoloji ise her bilimin ayrıca kullandığı yöntem anlamına gelmektedir(Ünal, 2008:146).Ekol temsilcilerinden Fındıkoğlu, gözlemlenebilir, olgusal, tümevarımsal ve ampirik sınıranabilirlik ile çözümlemeyi amaçlayan pozitivist bir metodoloji anlayışını savunmuştur(Uygun-Özer, 1996:152-153;Koyuncu, 2017:85-86). Kaçmazoğlu'na göre Fındıkoğlu, eklektik ama Alman sosyolojisi menşeli “sosyal siyaset” anlayışını ülkemizde uygulamaya çalışmıştır(Kaçmazoğlu, 1999:57;Ünal, 2008:144).

1.3.2.3. Nurettin Şazi Kösemihal

Sosyolojinin konusunu somut toplum olarak belirleyen ve çalışmalarını somut toplumun analizi biçiminde sağlayan Kösemihal, konuyu farklı şekilde biçimde ele alan Gurvich'in yöntem anlayışını benimsemektedir. Bu kapsamda Moreno'nun "sosyometri" yöntemiyle günümüz toplum bilimsel yöntemin bütünlük kazanacağını belirtmektedir(Beşirli, 2008:767).Kösemihal'de dikkat çeken bir başka nokta, saha çalışmasının oldukça sınırlı olmasıdır(Beşirli, 2008:776). Bu durum zaten İstanbul Ekolü'nün mümeyyiz sıfatıdır. Kaçmazoğlu'na göre, Ülken ve Fındıkoğlu ile beraber Kösemihal, Ziya Gökalp'ın devamcıları olma özelliğini sürdürürler. Bu ekol için sosyologdan ziyade felsefe ilgileri nedeniyle filozof tipli bilim adamları denilebilir (Kaçmazoğlu, 1999:57;Ünal, 2008:144).

1.4. 1946-1960 DÖNEMİ TÜRK SOSYOLOJİSİNİN METODOLOJİK EĞİLİMLERİ

Bu dönemin Türk sosyolojisinde ilk göze çarpan unsur, sosyoloji alanındaki akademik durgunluk halidir. Bunun sebepleri konusunda pek çok ideolojik cevap olmasının ötesinde bilinen gerçek şu ki, bu dönem ülkemiz sosyolojisi adına bir fetret devridir. Bu duruma rağmen dönemin öne çıkan sosyolojik konuları; köy araştırmaları ve göç konusudur. Metodolojik olarak etkili olan akım ise Amerikan sosyolojisi menşeli yapısal-işlevselciliktir. Kongar'a göre, "bu dönemde Paul Stirling ve George Helling gibi İngiliz ve Amerikan antropologların alan araştırmaları, günümüze kadar Türk toplumu hakkında yapılmış ve klasikleşmiş çalışmaları oluşturmaktadır"(Aktay, 2013:28).

1946-1960 dönemi, ülkemiz sosyolojisi adına durgun geçen bir dönem olarak ifade edildi çünkü; 1940'lı yıllarda DTCF'de(Dil Tarih Coğrafya Fakültesi) yaşanan akademik tasfiyelerin sosyoloji dünyasında çok yönlü sonuçlar olmuştur. Bu olayla birlikte, o dönem Türkiye'de var olan sosyoloji kürsülerinden biri(Ankara Ekolü) çalışma imkanını tamamen yitirirken, diğer kürsü(İstanbul Ekolü) de bu olaydan gerekli dersleri çıkarmıştır. (Ünal, 2008:146-147).

Özellikle 1950 sonrası dönemde, dünya çapında "merkez" in Türk toplumuna karşı artan merakı ve nicel veri toplama eğilimi, Amerika ile artan ilişkilerin akademik bağlamda yoğunlaşması ile birlikte bazı toplumsal olgu analizleri

gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Amerikan sosyolojisinin metodolojisi ve etkin kurumlarına ilişkin çeviri ve aktarımlar yayınlanmıştır (İlyasoğlu, 1985:2173; Ünal, 2008:147). 1950'li yıllar sosyoloji çalışmaları açısından "fetret devri" olarak değerlendiren sosyologlar (Kongar, 1993:15;Ercan, 2013:60) bulunmasına karşın bu dönemde yayınlanan çalışmalara bakıldığında bazı açıklamalara ihtiyaç vardır. Bununla birlikte 1940'lı yıllarda başlayan "somut gerçeğin" araştırılmasına yönelik çalışmalar 1950'li yıllarda artan monografilerle sürmüştü ve 1960'lı yıllarda zirveye ulaşmıştır(Ercan, 2013:68).

1942-1950 arasında daha çok sistematik ve kuramsal sosyoloji üzerinde durulmuş ve felsefi bir yaklaşım gösterilmiştir. 1950-1960 arasında uygulamalı sosyoloji ve monografi ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde en çok işlenen sosyolojik konu "köy sosyolojisi"dir. "1946-1960 döneminde, pek çok sosyolog köy sosyolojisine dair teorik ve pratik çalışmalar yapmış, hatta bazı sosyologlar, Selahaddin Demirkan örneğinde olduğu gibi sadece bu konu ile ilgilenmişlerdir"(Ünal, 2008:147). Nermin Erdentuğ, Mümtaz Turhan, İbrahim Yasa, Oğuz Arı, H.Ziya Ülken, Selahaddin Demirkan, Cahit Tanyol, gibi isimlerde köy sosyolojisiyle ilgilenmişlerdir(Kaçmazoğlu, 2013:109). Araştırmalar genellikle yapısal-işlevselci yaklaşımın metodolojik yöntemlerine göre yapılmıştır.

1950-1960 döneminde, dış göçler konusunda(özellikle Bulgaristan ve Yugoslavya'dan) Oğuz Arı'nın yanı sıra Z.F. Fındıkoğul ve Amiran Kurtkan; iç göçler konusunda ise H.Z. Ülken, Cavit Orhan Tütengil, Cahit Tanyol ve Amiran Kurtkan'nın çalışmalarından söz etmek mümkündür(Kaçmazoğlu, 1999:145-146;Ünal, 2008:149). 1945-1960 yılları arasında Türkiye'de sosyoloji adeta bir geçiş dönemi yaşamıştır. Sosyologlar arasında bir görüş birliği yoktur. Sosyoloji anlayışlarında taban tabana zıt görüşler ileri sürmüşlerdir(Ercan, 2013:148). 1950'lerde toplumsal sorunları alan araştırmaları ve tecrübi sosyolojinin teknikleriyle çözme, kumucu yapıdan bireyci yapıya geçme istemi Türkiye'de sosyologların ve sosyolojinin temel eksenini oluşturmuştur(Kaçmazoğlu, 2013:110). Avrupa sosyolojisi ile Amerikan sosyolojisi arasında farklı cephelerde gidip gelinerek ve hiçbir ekolün sınırları içinde kalınmamıştır(Ercan, 2013:148).

1.5. 1960-1970 DÖNEMİ TÜRK SOSYOLOJİSİNİN METODOLOJİK EĞİLİMLERİ

Bu dönemin metodolojik anlamdaki spesifik özelliği, sosyolojik çalışmaların fazlaca Amerikan sosyolojisi(yapısal-işlevselci ve davranışçı ekoller) etkisi altında olmasıdır(Ünal, 2008:147;Koyuncu, 2017:88). Ayrıca bu dönem, sosyolojimizde uzmanlaşmaların ve alt disiplinlere ayrılımların başladığı bir dönemdir. ODTÜ(Orta Doğu Teknik Üniversitesi), Hacettepe ve Boğaziçi gibi üniversitelerde sosyoloji bölümlerinin açılmış olması ve Amerikan sosyal bilimlerinin metodoloji ve teorilerinin yoğun şekilde tercüme edilmeye başlanmış olması bu etkiyi arttıran sebepler olarak görülmektedir. Bu dönemde, Batı'da ve Amerika'da kabul gören kuramların Türk toplumuna uyarlama çabaları dikkat çekmektedir(Ünal, 2008:147;Koyuncu, 2017:88). Kendine özgü dinamiklerinin her toplumda var olduğu gerçeğini ıskalanarak, hazır şablonlar üzerinden toplum çözümleme denemeleri yapılmaktadır.

Ercan'a göre, 1960'lı yıllarda iki zıt sosyolojik eğilim belirlemiştir. Bunlardan birincisi tarihsel verilere, ikincisi de mevcut olgulara ağırlık veren sosyoloji anlayışlarıdır. Tarihsel verilerden hareket eden sosyologlar toplumsal yapıyı tarihi olgularla araştırmaya ve çözümlenmeye çalışırken, yapısal-işlevselciler(fonksiyonalist) ve davranışçılar toplumsal yapının o anki fotoğrafını çekmeye çalışmışlardır(Ercan, 2013:150). Öte yandan 1950'li yıllarda Türkiye'de etkili olan, Anglo-Sakson bilim anlayışını benimsemiş sosyologlardan bir kısmı, 1960'lı yıllarda çatışmacı ve Marksist yaklaşımları benimserlerken, Amerikan sosyoloji anlayışına yakın olanlar da yapısal-fonksiyonalizme kaymışlardır(Ercan, 2013:150).

Kayalı'ya göre, 1940'lı yıllar sosyologlarının yoğun bir tarih ilgisi olduğunu söylemek mümkünse de 1960'lı ve 1970'li yıllarda tarih ilgisi hepten ihmal edilmiştir. Yine Kayalı'ya göre, bu ihmalin en tipik örneği olarak Mübeccel Kıray olarak gözükmektedir. Mübeccel Kıray'da hemen hiçbir tarihsel yorum teşebbüsü olmadığı gibi bizatihi sosyolojiyi tarihe zıt bir konuma getirme teşebbüsü bulunmaktadır (Kayalı, 2008:37).

Bu dönemdeki tarihselci sosyologlarımız, toplumsal yapıyı açıklama ve çözümleme noktasında ülkemizin özgün tarihsel koşullarını da dikkate almaya

çalışırlaken; yapısal-fonksiyonalistler ve davranışçılar iseanlık toplumsal yapının fotoğrafını sunmaya çalışmışlardır(Kaçmazoğlu, 1999:314;Ünal,2008:150).Bu dönemde öne çıkan iki isim: İşlevselci sosyolog Mübeccel Belik Kıray, bu konudaki ünlü eseri “Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası”(1964) ve davranışçı sosyolog Şerif Mardin, eseri “Din ve ideoloji”dir(1969). Bu iki yazarın 1960'lar boyunca ürettikleri bazı çalışmalar da bu bağlamda değerlendirilmelidir(Kaçmazoğlu, 1999:314;Ünal, 2008:150).Bu dönem açısından Oğuz Arı, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Birsen Gökçe, Emre Kongar gibi isimlerde yapısal-işlevselcilerolarak anılmaktadır.

Aktay'a göre, bu dönemin öne çıkan sosyoloğu Mübeccel Kıray'dır. Kıray'ın sosyolojisi Marksist Amerikan sosyolojisidir. Aslında bu yaklaşım ilginç bir sentezdir çünkü Amerika'da bile olmayan bir şeydir bu. Kıray, “Dil Tarih'te aldığı eğitim ve hayatı boyunca hep etkilendiği Behice Boran'dan dolayı Marksisttir ama doktorasını Amerika'da yaptığı için de Amerikan sosyolojisinin pragmatik yaklaşımlarından daönemli ölçüde etkilenmiştir”(Aktay, 2013:88). Kıray, savunduğu Marksist söylemi derslerinde alenen dillendirmek yerine, yoğunlaştığı sorunsallar üzerinden(sermaye birikimi, sosyo-ekonomik yapı, sosyal sınıflar gibi) Marksist sosyolojiye atıfta bulunmuştur(Aktay, 2013:88).

Kıray, 1971'de Hacettepe Üniversitesi'nden yayınlanan “Sosyal Değişme ve Sosyal Bilimler” başlıklı makalesinde bir yandan pozitivist yöntemin yetersizliklerine değinirken diğer yandan da “anlama”ya dayalı metodolojiyi daha da fazla eleştirmiştir(Kurtuluş, 2008:86). Kıray, pozitivist ve anlamacı yaklaşımlara eleştiri getirmekle beraber, bu yaklaşımları sentezleyerek yeni bir metodolojik alternatif oluşturma çabasına girer. Bu amaçlapozitivist yaklaşımın bazı yöntemleri (sayısal teknikler gibi) ile niteliksel araştırma tekniklerini(derinlemesine mülakatlar, grup görüşmeleri, etnografik tekniklerle de veritoplamak gibi) birleştirmeye çalışmıştır(Kurtuluş, 2008:86). Kıray'ın, bu metodolojik sentez üzerinden yaptığı karşılaştırmalı analizler (köy ve kasaba monografileri gibi)ayrı bir yöntemsel özgünlüğe sahiptir. Aktay'a göre bu metodolojik yöntemiyle Kıray, Türk sosyolojisinde kendisine yeni bir alan açmaya çalışmıştır ve bunu yaparken ilginç bir damar bulmuştur(Aktay, 2013:161).

Bu yıllarda, Türk sosyolojisinde, yapısal işlevselci ve davranışçı sosyoloji ekollerinin yetersiz, amacı fazla açık olmayan çalışmalarına tepki olarak ve ayrıca yapısal-işlevselci ve davranışçı ekollerin ortaya koyamadığı soruları cevaplandırmak

amacıyla tarihsel verilere yönelimlerin olduğu ve toplumsal sorunları, açmazları tarihsel verilere dayanarak açıklama girişiminin olduğu görülmektedir (Kaçmazoğlu, 1999:304; Ünal, 2008:149). Bu durum bir bakıma pozitivist metodolojik anlayışa alternatif geliştirme çabası olarak da okunabilir.

Türkiye’de bu alanın öncüsü olarak Osmanlı toplum yapısını, din ve ideoloji alanlarında Türkiye toplumunun kendine özgü dinamiklerini ve özellikle Türkiye’de toplumsal değişme süreci içinde sürekliliklerini koruyan toplumsal ve kültürel öğelerin yapısını çözmeyi amaç edinen ve özetle toplumun güçlü dip akıntılarını açığa çıkarmayı amaçlayan çabalarıyla Şerif Mardin dikkat çekmektedir(İlyasoğlu, 1985:2174; Ünal, 2008:154). Tuna’ya göre muhteva bağlamında,1960 sonrası sosyoloji tartışmalarında yer alan diğer bir konu "azgelişmişlik" meselesidir ve bu konu sosyolojimizde epey yazılıp çizilmiştir(Tuna, 2017: 11). Öte yandan 1960 sonrası dönemde, sosyolojimizde yaşanan alt disiplinlere ayrılma ve uzmanlaşma eğilimlerinde ki artış gibi nedenlerden ötürü birbirinden kopuk ve fazla sayıda sosyolojik ürün ortaya çıkmaya başlamıştır. Aktay’a göre, bu çoğalmanın kendisi başlı başına bir sorun olmuştur(Aktay, 2013:28-29). Yakın Ertürk’ün "sağlam bir biçimde doğrulanamayan teoriler" ile "teorisiz doğrulamalar" olarak nitelendiği ve bir bakıma anlamsız ve bağlantısız malzeme yığılması şeklinde tarif ettiği iki tür sosyolojik çalışma biçimi ortaya çıkmıştır. (Aktay, 2013:28-29). İlerleyen süreçte sosyolojimizdemuhtevaya ve metodolojiye dayalı dağınıklığı ve kopukluğu Bahattin Akşit “bölmelenmişlik” olarak kavramsallaştıracaktır.

Tekrardan 1960-1970 dönemine dönecek olursak; Amerikan sosyolojisinde o dönemde egemen olan yapısal-işlevselci anlayış 1960’ların ortalarından itibaren ülkemizde kapsamlı saha araştırmalarının verilerini esas alan ve sosyal değişimin yönünü, boyutlarını, işleyiş mekanizmalarını çözümlmeyi temel alan sosyologların etkinliğiyle kendini göstermeye başlamıştır (İlyasoğlu, 1985:2174; Ünal, 2008:147). 1960’larda sosyolojiyi bütünüyle egemenliği altına alan yapısal-fonksiyonalizm diğer sosyoloji anlayışlarını ideolojik olmakla suçlamıştır. Bu dönemde, Marksist ve çeşitli sol eğilimli sosyologlar toplumsal değişmeyi çatışma modelleri üzerine oturturken, yapısal-fonksiyonelci sosyologlar uyum ve istikrar modellerine yönelmektedirler(Kaçmazoğlu, 1999:302;Ünal, 2008:149). Bu dönemde Türk sosyolojisinde her ne kadar metodolojik çeşitlenmelerden bahsedilebilse, yaygın olan metodolojik yaklaşım halen pozitivist yaklaşımdır.

1.6. 1970-1980 DÖNEMİ TÜRK SOSYOLOJİSİNİN METODOLOJİK EĞİLİMLERİ

1960'lı yıllardasosyolojimizde yaşanan gelişmelere oranla 1970'ler sosyolojik verimlilik açısından oldukça sönük bir dönem olmuştur.1970'li yıllar Türkiye siyaseti açısından sıkıntılı yıllar olması sebebiyle Türk sosyolojisi de bu sıkıntılı süreçten nasibini almıştır. Kongar'a göre; bu dönemde gerek sosyologların, gerekse sosyolojinin önemini ve gereğini kavrayan eğitim kurumlarının sayısı, kritik noktayı aşmıştır. Böylesi gelişmelerden ötürü, 1947 DTCF'de(Dil Tarih Coğrafya Fakültesi) ki hocaların tasfiyesi sonrasıkadar bir kuraklık görülmemiştir(Kongar, 1996:19-20; Ünal, 2008:155). Ama yine de 1971 Muhtırası'nda ortaya çıkan siyasal ortamın, Türk sosyolojisi üzerinde bir takım sonuçları olmuştur. Örneğin Ankara'daki sosyologların çoğunluklu kısmı yurtdışına veya İstanbul'a gitmiştir ve bu dönemde İstanbul'da yeni bir sosyoloji merkezi haline gelmiştir. Boğaziçi Üniversitesi, Ankara Siyasal'dan ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden ayrılanların toplandıkları önemli bir kurum olmuştur (Kongar, 1996:19-20; Ünal, 2008:155).

1970'lı yıllar aslında sosyolojimiz açısından yeni paradigmatik arayışların, dönüşümlerin ve eklenmelerin yaşandığı yıllara tekabül etmektedir. Sosyoloji biliminin ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren ete kemiğe büründüğü pozitivist temelli metodolojik konumu 1970 yıllardan itibaren gerek dünyada gerekse ülkemizde sorgulanmaya başlanmıştır. Sosyolojinin "salt sorun çözen pratik bir bilim" olarak algılanmasıyla ilgili pozitivist bakış açısı bu dönem itibariyle; başta Frankfurt Okulu, C. Wright Mills ve birçok anti-pozitivist teorisyen tarafından kararlı bir şekilde eleştirilmiş ve eleştirilmeye de devam etmektedir(Yelken, 2017:40-41). Yine Yelken'e göre;"bu gün, başlangıçta birlikte kurulan Fen-Edebiyat fakültelerinin, Fen ve Edebiyat fakülteleri olarak ayrılması veya "Beşeri Bilimler Fakültesi" olarak adlandırılması, sosyolojinin "İnsan ve Toplum Bilimleri" kategorisinde sayılması gibi çabalarda başlangıçtaki bu pozitivist algının çözülmesi yönünde atılan adımlar olarak okunabilir" (Yelken, 2017:40-41).

Bu dönemde pozitivist paradigmanın karşısında konumlanan ve hermeneutik/yorumlayıcı/anlayıcı/hümanistikparadigma olarak ortaya çıkan yaklaşımkendi doğasına özgü kavramlar ve araştırma yöntemleri bulmaya başlamıştır (Ünal, 2008:158).Hermeneutik yöntem; yorumbilimi olarak da tanımlanabilmektedir."Yorumlanmakta olan şeyin hem içeriğine hem biçimine ilgi

duymayı kapsar. Yorum bilgisi teriminin doğuşu, kutsal metinleri yorumlama pratiklerine dayanır”(Ercan, 2013:16). Ercan’a göre, hermeneutik yaklaşımın en belirgin özelliği, bir saptamanın anlamını ancak parça bütün ilişkisi içerisinde, bağlamı(dünya görüşleri dahil) ön plana çıkaran bir yaklaşımla ele almasıdır(Ercan, 2013:16).“Katılımcı gözlem, derinlemesine mülakat, örnek olay, hayat hikayesi gibi daha fazla zaman ve emek isteyen veri toplama teknikleri bu anti-natüralist yaklaşımın metodik temel taşlarıdır. Yine artan şekilde sosyal bilimciler nitel çalışmaları yapmakta ve bu esnada "nesnellikten" çok "perspektifi" ön plana çıkarmaktadır”(Ünal, 2008:158).En kısa ifadeyle takdim edilecek olursa “bağlam” a ayrı bir vurgu yapılmaktadır.

Son olarak, her ne kadar bu dönemin kısırlığından söz edilse de bu dönemde kaleme alınmış metodoloji alanında gerçekleştirilen çalışmalarda bulunmaktadır. Bunlar arasında; Doğan Ergun'un Sosyoloji Tarihi(1973), İbrahim Armağan'ın Bilgi ve Toplum(1975), Orhan Türkdoğan'ın Çağdaş Türk Sosyolojisi(1977),Saim Kaptan'ın Bilimsel Araştırma Teknikleri(1973) ve Yakut Irmak ve Muzaffer Sencer'in Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim(1978) gibi eserler yer almaktadır. Ayrıca, Ünsal Oskay'ın Duverger'den Sosyal Bilimlere Giriş(1973) çevirisi de bu dönem de gerçekleşmiştir (Ünal, 2008:156).

1.7. 1980 SONRASI DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE METODOLOJİSİ, SORUNLARI VE GELECEĞ İLE TÜRK SOSYOLOJİSİ

1980'li yıllarda Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşması yolunda önemli adımlar atıldığı görülmektedir. Bu adımların başında YÖK kanunu gelmektedir. Bu kanunla birlikte yeni kurulan üniversitelerde 30'dan fazla sosyoloji bölümü açılmıştır. Bu da beraberinde anabilim dallarında çeşitlenmeyi ve uzmanlaşmayı getirmiştir. Yine bu dönemde, sosyoloji kongreleri daha sık yapılmaya başlanmış, dernekleşme ve süreli yayınlarda önemli bir artış olmuş ve sosyoloji bu dönemde meslek olarak algılanmaya başlanmıştır. Lisansüstü eğitimler artmış, bölümlere yeni sosyolog kadroları verilmiş ve buna bağlı olarak yüksek lisans ve doktora tezlerinde büyük artış gözlenmiştir(Kaçmazoğlu, 1999:325-337;Ercan, 2013:153).

Sosyolojinin disiplinler arası ayrımı ve kurumsallaşması büyük oranda 1980 sonrası dönemde gerçekleşmiştir. Fakat bu kurumsallaşma ve bölümlerin

ayrılığıberaberinde bölünmüşlüğü de getirmiştir. Akşit'e göre, bu bölmelenme sadece Türk sosyolojisinin kuşakları arasında değil, bazen aynı zamanda yaşayan sosyologlar arasında, bölümler arasında bile olmuştur(Akşit, 1986:196;Ünal, 2008:158). Akşit'in "bölmelenmişlik" olarak kavramsallaştırdığı bu durum; çalışmaların dağınık, hatta çoğunlukla birbirinden neredeyse habersiz yığınlar olarak ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Bu bir bakıma bilinçdışında pozitivism hegemonyasına başkaldırı gibi de okunabilir(Akşit, 1997:8-9;Ünal, 2008:158-159). Bu durumla ilgili olarak Aktay, Akşit'in seksenli yılların başlarında Türk sosyolojisinin kaydettiği en ciddi sorunlarından biri olarak gördüğü bölmelenmişliğin önemli sebeplerinden biri olarak siyasal süreçlerin depolitizasyon etkisine işaret eder(Aktay, 2013:29-30).

Akşit, bir bilim dalının gelişimi noktasında, yöntemsel çeşitlenmeyi umut verici bir gelişme olarak görür.(Akşit, 1997:8-9;Ünal, 2008:158-159). Bu umut verici durumun yani sosyolojimizde ki paradigmatik çeşitlenmenin hiç de kolay gerçekleşmediğini ileri süren Ünal, hermeneutik yöntemin e yazık ki Batı'da ortaya çıkmasından uzun yıllar sonra yani 1980 sonrası dönemde Türkiye'deilgi görmeyebaşladığını ifade etmektedir. Hermeneutiğe atıfla Weber'e kısmen dayanan çalışmalarıyla Sabri F. Ülgener ve Şerif Mardin'e vurgu yapmaktadır(Ünal, 2008:159).

1980'lerden itibaren pozitivismin tek bilimsel paradigma olmadığı, bu bilimsel bakış açısından başka epistemolojilerinde olduğu ve olabileceği fikri iyiden iyiye yerleşmiştir ülkemizde. Popper, Kuhn, Feyerabend, Lakatos çevirileri ve özellikle de T. Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*(1982) isimli eserinin çevirisi bu yerleşme sürecinin meyveleri olarak görülebilir(Ünal, 2008:159).Yine bu dönemde çevirilerden başka bu amaçla yazılmış telif eserlerin sayısında ki artış da dikkat çekicidir. 1980'li yıllardan bu günlere bu tür kitapların sayı 60 civarındadır ve büyük bir kısmı 1988-1992 arasında düşünce dünyamıza kazandırılmıştır(Dikeçligil, 1993:53; Ünal, 2008:159).

1980'li yıllarda belirginleşen bir başka gösterge de, 1940'lı yıllarda başlayan ve 1950 ve 1960'lı yıllarda yoğunluk kazanan köy araştırmalarının 1980'lerde hız keserek kentleşme çalışmalarının artmasıdır. Aynı durum genel sosyoloji çalışmaları için de geçerlidir(Ercan, 2013:53). Mikro sosyoloji çalışmalarının yanında makro-sosyoloji çalışmaları yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye'de sosyoloji tarihine yönelik teorik çalışmalar artmıştır(Ercan, 2013:53). Kaçmazoğlu'na göre, 1980

sonrası dönemde; sağlık sosyolojisi, suç sosyolojisi, bilgi sosyolojisi ve evre sorunları sosyolojisi, kadın ve aile, sosyo-ekonomik değişme, Türk sosyoloji tarihi, siyaset, din, hukuk, basın, iletişim, kentleşme, göç, gecekondü ve sanayileşme gibi alan ve konular ön plana çıkmıştır(Kaçmazoğlu, 1999:331;Ercan, 2013:153).1990'lı yıllarda ise, sivil toplum, insan hakları, demokratikleşme, etnisite, modernleşme, postmodernizm, ulus-devlet ve küreselleşme konuları yoğunluk kazanmıştır (Kaçmazoğlu, 1999:331;Ercan, 2013:153).

Türk sosyolojisinde yeni bir gelişme olarak 1990 sonrası dönemde üniversitelerde ki sosyoloji bölümleri arasında yaşanan ekol farklılaşmalarıdır. Örneğin, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Türk toplumunun düşünce tarihine yoğunlaşırken, ODTÜ ve Boğaziçi gibi Amerikan sosyolojisinin baskın olduğu sosyoloji bölümlerinde ise köy-kent, kültür, siyaset sosyolojisi ve sosyo-ekonomik yapı gibi alanlarda ekseri mikro çalışmalara odaklanılmıştır(Koyuncu, 2017:89). Ayrıca yine bu dönemde önemli bir gelişme olarak, Türk sosyolojisine damgasını vurmuş pozitivist sınırlı da olsa tartışmaya açılması olmasıdır. Bu durum yeni ekol arayışlarının da temel nüvesi haline gelmiştir. İlgili alanları ve ele alınan konular çeşitlilik gösterse de Türk sosyologları için bu dönemde de hala baskın anlayışın pozitivist paradigma olduğu dikkati çekmektedir”(Koyuncu, 2017:89).

1.7.1. Temel Sorunları erevesinde Türk Sosyolojisi

Sosyolojimizin kronik sorunlarını ele alan bu başlık kategorize edilirken, Köksal Alver'in kullandığı “Batı sorunu, sosyolojimizin yerliliği problemi, müfredat ve literatür sorunu” şeklindeki tasnifine; bölmelenmişlik ve depolitizasyon gibi iki sorun alanı daha ilave edilerek konu izah edilmeye çalışılacaktır. İlk olarak sosyolojimizdeki Batı sorununa değinilecek olursa; Türkiye tarihinin belli bir döneminde siyaseten Batılılaşmanın bir proje olarak kabul edilmesi nedeniyle Türk sosyoloji geleneği böylesi bir sorunu derinlemesine yaşamıştır. Bununla birlikte sosyolojinin, modern anlamda Batılı bir bilim olarak görülmesi de aynı sorunun ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir(Aktay, 2000:5-6; Alver, 2017:30-31). Aktay'a göre, Batı'nın kendi toplumsal, siyasal, felsefi vb. sorunlarına çözüm bulmak için ürettiği sosyoloji, sürekli bir etkileme, belirleme, sınırlama çabasındadır(Aktay, 2000:5-6; Alver, 2017:30-31). Alver'e göre, Türkiye'deki sosyoloji çalışmaları da

Batı'nın ürettiği sosyolojik perspektiften her daim etkilenmektedir. Batı sorunu, ne yazık ki, ilkin bir etki sorunu olarak varlık kazanmaktadır(Alver, 2017:31).

Türkiye'de sosyolojinin batılı karakteri yerli bir sosyoloji tartışmasıyla aşılmaya çalışılsa da bu henüz başarısızdır. Yelken bu başarısızlığı iki maddeyle özetlemeye çalışmaktadır; bunlardan birincisi sosyoloji araştırma ve literatürüne hakimolan "oryantalist" bakış açısı, söylem ve dilidir. İkincisi ise kendi medeniyetimizin köklerinden kopma veya medeniyet bağlarının zayıflaması anlamına gelen "medeniyet krizi" tartışmasıdır(Yelken, 2017:44-45).

Sosyolojimizin bu kronik sorununun aşılması noktasında Alver şu önerilerde bulunmaktadır; Batı sosyolojisi eleştirel bir okumadan geçirilmeli, değerler, inançlar ve siyasetler göz önünde bulundurularak okunmalı ve mutlaka sosyolojik çalışmaların bağlamları düşünülerek etüd edilmeli, Batı sosyolojisiyle olan diyalog aktarmacı ve taklit edici eğilimden ziyade, mesafeli ve eleştirel biçimde olmalıdır. Ancak bu şekilde Türk sosyolojisinde ki taklit ve angaje tehlikesi bertaraf edilebilir(Alver, 2017:31-32).

Sosyolojimiz açısından sorun olarak gördüğü bir başka konu ise sosyolojimizin yerliliği meselesidir. Aslında bu başlık da yine Batı sorunuyla doğrudan ilgili olmakla beraber izah edilmesi gereken bazı hususları da lafzında barındırmaktadır. Yelken'e göre, öncelikle bu "yerlilik" tartışmasının, bizim asıl büyük sorunu fark etmemiz açısından faydalı bir tartışma olduğunu vurgulamamız gerekmektedir. Yelken, "yerlilik" başlığı üzerinden sosyolojimiz açısından daha büyük bir tehlikeye işaret etmektedir. Bu tehlikeyi, İslam Medeniyeti'nden kopma ya da bir "medeniyet krizi" şeklinde özetler. Bu büyük problem bizim için ontolojik bir var olma problemi olmanın yanında özelde insan ve toplum algımızı etkilemekte ve sosyolojiyi tanımlama ve sosyoloji yapma pratiklerimizi belirlemektedir(Yelken, 2017:43). Meseleye bu yönüyle yaklaşıldığında sosyolojimizin özgün toplumsal dinamikleri üzerinden bir makro inşa sürecine olan ihtiyacı elzemdir.

Kronolojik olarak ve Yelken'in ifadeleri ile; Durkheim sosyolojisinin olduğu gibi aktarılmasıyla başlayan Türk üniversitelerindeki Batılı sosyoloji, İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde Alman sosyolojisi ve özellikle Weber'in aktarımlıyla, Türkiye'nin NATO'ya üyeliği ile başlayan Amerikan yakınlaşması ile beraber bugün gelinen noktada Türk sosyolojisi artık bütün dünyaya açıktır(Yelken, 2017:45). Bu

durum çağı takip etmek açısından müspet olmakla birlikte, özgün sosyolojinin inşa edilmesi yönünden de menfi bir sonuç üretmektedir.

Bu sorunu aşma noktasında Alver sosyolojimizin iki ana ekseninde var olmak durumunda olduğunu hatırlatır; hem yerli olmak hem de başka dünyaları, başka dilleri, başka hayatları gözlemlemek, değerlendirmek ve okumak anlamında evrensel bir bakışa sahip olunmalıdır(Alver, 2017:33).Bu noktada başka bir sosyoloğumuz Başkan Sezer iseTürk sosyolojisinin ancak bütüncül bir Türk tarihi ile birlikte kavranılması durumunda özgün olabileceğini iddia eder. Türk sosyolojisinin amacı eğer Türk toplumunu anlamak ve açıklamak ise, bu ancak Türk tarihi ile mümkün olabilecektir(Sucu, 2016:294). Ayrıca Başkan, Türk sosyolojisinin "kendi gelenek ve yöntemlerini kurmak zorunda olduğunu" ifade ederek ancak bu şekilde sosyolojinin Türk toplumunun sorunlarına çözüm üretebileceğini ve Türk toplumuna yön verebileceğini savunur(Sucu, 2016:294).

Türk sosyolojisi açısından bir başka sorun ise müfredat ve literatür sorunudur. Sosyolojimizdeki Batı literatürü baskın konumdadır ve hatta Batı literatürüyle sınırlanan bir sosyolojimiz bulunmaktadır. Alver'e göre bu husus, Türk sosyolojisinin bakış açısını derinden etkilemekte, Batılı bir bakışın yerleşmesini kolaylaştırmaktadır. Sosyoloji literatürü belirgin bir şekilde Batılı düşünür, sosyolog ve yazarlarla çerçevelenmektedir(Alver, 2017:31). Yelken'e göre, "halen bütün eğitim sistemimiz kendi medeniyetimizin zenginliğini temsil eden temel metin ve kaynaklarından kopuk bir öğretim sürecini sürdürmektedir. Bunun için öncelikli sorun medeniyetimizin temel metinleri ile buluşabilmek, onlara ulaşabilmek ve onları anlayabilmek, yorumlayabilmektir"(Yelken, 2017:46-47).

Alver'e göre,

"Türk sosyolojisinin esasen bir kaynak sorunu yoktur ama o kaynağa ulaşma, o kaynağı gereği gibi değerlendirme sorunu vardır. Kendi kaynaklarına, literatür membarlarına gidememe gibi bir problemi vardır. Burada bir özgüveni yakalaması, kendini konuşması, kendi sözünü bulması, kendini okuyup başkasına varabilme cesaretini göstermesi ilk elden gerekli bir tutumdur. Kompleksiz bir tavırla, gerçekçi bir bakışla kendi kaynaklarından beslenmeli; yüceltme ve aşağılama tehlikelerine girmeden ama hakikatli, siyasetli, basiretli bir değerlendirme ölçüsünü ve yöntemini geliştirmelidir"(Alver, 2017:36).

Yelken, bunu sağlamak için başlangıç noktası oluşturabilecek pratik çözümlere

ihtiyaç olduğunu dile getirmektedir. Sözelimi her birey öncelikle kendi medeniyetinin en azından yazılı metin/belge halinde ki temel kaynaklarına rahatça ulaşabilmelidir. Yelken bu noktada örnek olarak; Harvard Üniversitesi Tarih bölümünden Mark A. Kishlansky'nin iki ciltlik, "Batı'nın Kaynakları/ Batı Medeniyeti Okumaları" adlı eseriyle benzer gayeyi taşıyan Alev Alatlının "Batı'ya Yön Veren Metinler" adlı, 4 ciltlik olarak derleme eserini gösterir. Bu eserler Türk okurunun Batı düşünce dünyasını çözümlemesine yardımcı olurken, kendi medeniyetimizin düşünsel ürünleriyle karşılaştırma yapmasını da amaçlanmaktadır. Alatlının editörlüğünde "Bize Yön Veren Metinler" adıyla aynı amaca yönelik başka bir eserin daha çalışması yürütülmektedir. Yelken'e göre, bu çalışmalar tam da literatür sorununa taalluk eden ve bu sorunun aşılmasına katkıda bulunacak çalışmalardır(Yelken, 2017:49-50).

Bahattin Akşit, 1985'te düzenlenen, Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumu'ndaki tebliğinde Kayalı'nın Türk sosyolojisindeki "süreksizlik veya hafızasızlık" olarak nitelediği sosyolojik düşüncedeki dağınıklığımızı "bölmelenmişlik"(compartamentalization) olarak kavramsallaştırır(Akşit, 1986:196; Aktay, 2013:17). Akşit'e göre, bu bölmelenmişlik durumu sosyolojimizde yalnız kuşakları arasında değil, bazen aynı zamanda yaşayan sosyologlar arasında, bölümler arasında ve "bazen de bölümde ki kuşaklar arasında" bile vardır(Akşit, 1986:196; Aktay, 2013:17). Aktay'a göre, bu kopukluklar Akşitin önerdiği düzenlisempozyumlar, diyaloglar ve tartışmalar yoluyla giderilebilir hatta bu sayede cari dağınık sosyolojik bilgi birikiminden iyi bir Türk sosyolojisi mefhumuna varılabilir. Aktay'a göre, Akşit'in önerisinin üzerinden yıllar geçmesine rağmen bu önerinin ne kadar kabul gördüğü veya gereğinin ne kadar yapıldığı tartışmalıdır(Aktay, 2013:17).

Sosyolojimizin sorunları noktasında son bir maddeye daha değinmek gerekirse; Türk siyasal hayatının çalkantılı seyri gereği Türk sosyolojisinin ve sosyologlarının depolitizasyonu sorunudur. Aktay'ın sosyolojimizin yitik imgelemi olarak gördüğü bu durum;

"Türk sosyolojisinin Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin ile başlayan ve siyasi isteminde beslendiği için bir heyecan üreten ve yayan serüveni, altmışlı ve yetmişli yıllarda Marksist cemaat örüntülerinin baskısı altında görece güçlü ivmeler almış, seksen ve doksanlı yılların alacakaranlığının ardındansa, siyasetten tamamen arındırılmış veya hizaya getirilmiş olarak, faaliyetlerine devam etmektedir" (Aktay,

2013:30).

Yine Aktay'a göre;

“1980'li yıllar, Türkiye'nin bir yandan Özal'lı yılların neo-liberal atmosferinin siyasalın anlamını içten içe kemiren ortamı, diğer yandan seksenli ve doksanlı yılların alacakaranlığı, ardından da 28 Şubat'ın bütün alanları depolitize eden etkilerinin derinlemesine hissedildiği bir dönemdir. Siyasal alanın tamamen daraltıldığı bu döneme eşlik eden sosyolojik eğilimlerin bu daralmalardan etkilenmemiş olduğu söylenemez”(Aktay, 2013:18).

Bu çerçevede Türk sosyolojisinin yaklaşık bir asırlık yolcuğu sonrasında bugün geldiği konum Türk siyasetinin bu seyir esnasında geldiği konumdan pek uzak sayılmaz. Siyasal isteminden "sıyrılmış" bir sosyoloji veya sosyolojiye ısrarla kulak tıkayan bir siyasal pratik(Aktay, 2013:30). Aslında Aktay, sosyolojik araştırmalar neticesinde elde edilen teorik bilgilerin ancak siyaset vasıtasıyla topluma yansıtılabileceğini ve bu sayede sosyolojinin toplumsal fayda anlamında gerçeğe dokunabileceğine atıfta bulunmaktadır. Bu yönüyle de sosyolojimizin aslında yerinde saydığını belirtmektedir.

1.7.2. Türk Sosyolojisinin Metodolojik Olarak Genel Bir Değerlendirmesi

Prens Sebahattin'i kısmen dışarıda tutarsak genel olarak Türkiye'nin kurucu sosyologları büyük ölçüde Fransız sosyolojisi geleneğinden etkilenmişlerdir(Orçan, 2017: 54).Başlangıçtaki bu Fransız etkisi 1930'lu yıllarda Alman, 1940'lı yıllarda Amerikan sosyolojisine doğru evrilmiş ve 1950'den sonra ise sosyolojimiz Anglo-Sakson sosyolojinin güdümüne girmiştir. Bu etki 1960'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar artarak sürmüştür(Ercan, 2013:11). Günay'a göre, Türk sosyolojisi, felsefi ve hattaskolastik verimsizliğinden ilk olarak 1940'lı yıllarda ve akabinde 1960'lı yıllardan itibaren kurtularak bilimsel, ampirik ve araştırmacı perspektife yönelmiştir. Günay'a göre tüm bu paradigmatik ve metodolojik gelişimlerine ve çeşitlenmelerine rağmen Türk sosyolojisi “spekülatif ve skolastik bir eğilime" her an için müsait görünmektedir(Günay, 2006:513;Özdemir, 2008:iii).

Günay'ın sözünü ettiği 1940'lı yıllardaki sosyolojimizde, felsefi olandan ampirik olana doğru yaşanan metodolojik değişim süreci özellikle Behice Boran ve Mübeccel Kıray isimleriyle ete kemiğe bürünür. 1940'lı yıllarda Ankara Dil tarih

Coğrafya Fakültesi'nde Behice Boran'la başlayan ve Mübeccel Kıray ile gelenekselleşen, deneysel araştırmaya dayalı sosyoloji yapma geleneği, Marx'ın kapitalizmin işleyişini ilişkisel(anatomik) olarak okuyan bilim perspektifine dayanmaktadır(Kurtuluş, 2008:90).Bu yaklaşım, maddi tarihsel koşulların da dikkate alınacağı bir çerçevede esas olarak var olan sistemin nasıl çalıştığını, vakalar üzerinden incelemektedir(Kurtuluş, 2008:90).

1940'da başlayan, 1950 ve 1960'lı yıllarda yoğunluğunu sürdüren köy araştırmaları hız kesmiş buna karşılık, 1960'lı yılların sonlarına doğru ortaya çıkan şehirleşmeyle ilgili çalışmalar artarak devam etmiştir(Okan, 2011:306;Demir, 2015:9) 1940'lı yıllarda ülkemizde ki sosyolojik anlayışta, Le Play çizgisinde ki ampirik tarz hakimken, 1950-1960 arasında genel teorilere mesafeli, gözleme dayalı, betimleyici ve deneysel Amerikan sosyolojisi etkisini göstermeye başlamıştır(Ergun, 2015:350-351).1960 sonrasında ise aşırı ampirik, dar deneyci ve davranışçı araştırma tekniklerine ağırlık veren bir Türk sosyolojisi, daha kapsamlı bir bilimsel yöntem arayışına yönelmiştir(Günay, 2006:513;Özdemir, 2008:iii)

Ünal'a göre, 1960'lardan sonra sosyolojimizde etkili olan Amerikan yapısal-işlevselci ve davranışçı akım her ne kadar yeni bir açılım olarak görülsede bu durum paradigmatik bir değişim anlamına gelmez. Çünkü, Amerikan sosyolojisinde yirminci yüzyılın ortalarına kadar etkili olan davranışçı ekol, zaten neo-pozitivist bir bilim anlayışdır(Dikeçligil, 1993:50; Ünal, 2008:156).Dolayısıyla bu yıllarda sosyolojimizde halen pozitivist bakış baskın durumdadır. Ünal'a göre, davranışçı yaklaşım; bulguları önceleyen, kalitatif yöntemleri ve pragmatik tercihleri ile natüralistik bilim anlayışının sosyal bilimlerdeki devamı olmuştur. Bu nedenle insandavranışlarını sayılarla ifade edebilmek için sosyometrik ölçeklerle başlayan çalışmalar, daha sonra sosyal psikoloji alanında davranış ölçekleri ile devam etmiştir(Dikeçligil, 1993:50; Ünal, 2008:156).

İlk etkileri 1960'lı yıllarda başlayan Amerikan sosyolojisi, 1980'li yıllara kadar Türk sosyolojisinin yoğun şekilde hissedilmiştir. Kaçmazoğlu'na göre, Marksizmle sentezlenmiş Amerikan sosyolojisinin geniş hakimiyet alanı bulmasında, geleneksel üniversitelerin yanında Amerikan üniversiteleri örnek alınarak kurulan ODTÜ, Hacettepe Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve bu üniversitelerde kurulan sosyoloji bölümlerinin payı büyüktür(Kaçmazoğlu, 1991:146;Ünal, 2008:155). Sosyolojimizde 1960'lı yıllarda başlayan bu Marksist-Amerikancı anlayışın Marksist

tarafına Tuna'nın cümleleriyle değinmek gerekirse;

“Sosyalist/komünist bir toplum özleminde olanlar "tarihaşan" bir yaklaşımla ve olması kaçınılmaz olarak kabul edilen evrensellik anlayışı çerçevesinde Türk toplumunu ve olası gelişmelerini bu istikamette açıklamak isteyeceklerdir. Tarihiliğin zaman/mekan ekseninde ve topluma bağlı özgül ağırlıklarına bakılmaksızın yürütülen tartışmalar içinde önemli bir yer tutan "ATÜT" tartışmaları; hangi sosyolojilerde ve ne amaçlarla ortaya atıldıklarına bakılmasızın, taraftar bulacaklardır. Asya Tipi Üretim Tarzı Marx'ın eksik de olsa Doğu toplumları için ileri sürdüğü bir ele alış biçimi olarak, özellikle Osmanlı'nın da açıklanması çabalarında, sosyolojimizin oldukça üzerinde durduğu bir mesele olacaktır”(Tuna, 2017: 11).

Orçan'a göre, 1960'lı ve 1970'li yıllardan sonra Marksist sosyoloji ve bu ekole eğilim duyan sosyologlar da kısmen Türkiye'de ki pozitivist ve yorumcu yaklaşıma karşı alternatif ve iddialı bir ekol oluşturmak istemişlerdir “(Orçan, 2017:54-55).

1980'li yıllara gelindiğinde ise "geleneksel" olandan "modern" olana geçişi belirleyen ikilik bir müddet sonra Marx'ın yerini Weber'in aldığı bir biçime evrilecektir (Tuna, 2017:11-12).Dünya'da ve dolayısıyla Türkiye'de siyasal ve ekonomik anlamda yeni bir trendin başladığı yıllardır 1980'li yıllar. Yani Amerika'da Ronald Reagan, İngiltere'de Margaret Thatcher, Türkiye'de Turgut Özal ile başlayan neo-liberal ekonomik politika uygulamaları beraberinde pek çok siyasal, kültürel ve akademik dönüşümleri de getirmiştir. Böylesi bir konjonktür altında 1980'ler sosyolojisinde kullanılan anahtar kavramlar ise şöyledir; sivilleşme/sivil toplum, pozitivistliğe yönelik eleştiriler, kültür ve toplumsal cinsiyet tartışmaları, globalleşme, yerelleşme, postmodernizm, post-endüstriyel toplum, doğu-batı çatışmasıdır(Tekinalp, 2005:79;Demir, 2015:8).

1980 yılında Türkiye'de yaşanan darbe sürecinin ardından sosyolojimizin gündeminde özellikle sivil toplum tartışmaları önemli bir yer tutmuştur. Sivilleşme arayışlarına liberal politikalar ve bireyselleşme doğrultusunda ki yönelimlerde eşlik etmiştir. Bu dönem açısından, Şerif Mardin'in Türk Modernleşmesi adlı eserindeki sivil topluma dair söylemleri dikkat çekicidir(Özcan, 2013:147;Demir, 2015:8). Yine 80'li yıllardan sonra, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren sosyolojimizde baskın olan Marxist söylemler etkisini yitirmiş ve sosyolojide kuram alanında postmodernizm moda haline gelmiştir(Durkabaşa, 1998:109;Demir, 2015:8). Ünal'a göre, sosyolojimizde 1980 sonrası döneminde; pozitivistliğe, toplum mühendisiliğine,

tümelci ve nomotetik (genel bir ilke ya da yasaya yönelik) bilim anlayışlarına yönelik eleştiriler artmakta fakat pozitivismden kaçınma çabası; örtülü, çok-anlamlı, subjektif ifade biçimleri, nedensellikten uzaklaşma eğilimi ve dile muğlaklığın hakim olması (Ünal, 2008:158;Demir, 2015:9) gibi bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir.

Demir'e göre, 1980 sonrası dönem, sosyolojimizde teorik dönüşümlere sahne olmuştur. "Sosyolojide sınıf/tabakalaşma ve toplumsal yapı analizleri yerine varoş, yoksulluk ve toplumsal değişme analizleri; kalkınma/gelişme, sosyal refah, eşitlik, gelir dağılımı vb. sorunlara çözümler yerine farklılık/kimlik, özgürleşim stratejileri ikame olunmuştur"(Demir, 2015:8). Bu dönemde azgelişmişliğe yönelik çalışmalar yürütülerek ithal teori denemeleri de sürdürülmüştür. Daha önceki dönemlere göre ise bu dönemde belirgin şekilde ortaya çıkan sosyoloji dalları şunlardır: Sağlık sosyolojisi, suç sosyolojisi, bilgi sosyolojisi ve çevre sorunları sosyolojisidir(Özcan, 2013:180;Demir, 2015:9). Yine din sosyolojisine duyulan ilginin artmasında 1980 sonrası döneme tekabül etmektedir.

Ünal'a göre, 1980sonrasında yaşanan değişimlerin Türk sosyolojisi açısından metodolojik değişimlere neden olması anlamında iki yönlü bir değişiklikten söz edilebilir: İlki, pozitivist paradigma anlayışı içinde olanlara nitel verilerin önemini hatırlatması; ikincisi ise, farklı ve/veya yaratıcı yeni yaklaşımların kullanılması gerektiği yönündeki görüşün ortaya çıkmasıdır(Köktürk, 2005:204;Ünal, 2008:167). Tüm bu paradigmatic değişim talepleri sonrasında, son otuz yıl içinde Fransız kaynaklı pozitivist yaklaşım yerine Alman kaynaklı yorumcu/hermeneutik yaklaşım başta olmak üzere; eleştirel kuramın, fenomenolojik ve etnometodolojik yaklaşımların etkili oldukları, ayrıca Amerikan mikro-sosyolojik çalışmaların ise güçlendiğini görülmektedir(Orçan, 2017:55). 1980 sonrası dönemde bu doğrultuda ki gelişmeler gereği Türkiye'deki sosyoloji bölümlerinin çoğunluğu Amerikan sosyolojisinin etkisi altındadır. Amerikan sosyolojisinin belirgin izlerini taşıyan ve mikro konulara yönelen sosyoloji bölümleri arasında hemen akla gelenleri ODTÜ, Hacettepe, Cumhuriyet Üniversitesi'dir(Kaçmazoğlu, 2013:262;Demir, 2015:12).

Orçan'a göre bu süreçte Marksist gelenekte de bir kırılma yaşanmaktadır. Bu "Yeni Marksist" yaklaşımlar ilgi görmeye başlamış, Frankurt Okulu'ndan Theodor Adorno(2007), Max Horkheimer ve Jürgen Habermas(2010) olmak üzere, kısmen Lewis Coser, Ralf Dahrendorf ve Wright Mills(1974) gibi Marksist gelenekten beslenen ama onlara dönemin gelişmelerini katarak Marksizme açılım sağlayan

görüşlere ilgi duyulmaya başlanmıştır(Orçan, 2017:55). Özellikle 1990'lı yıllardan sonra "kamusal alan" ve "özel alan" tartışmalarından hatırlanacağı gibi başta Habermas olmak üzere Eleştirel Kuramcılara karşı muhafazakar çevreden de yoğun bir ilgi vardır(Orçan, 2017:55).Yine bu yıllarda, Amerikan sosyolojisinden, sosyal psikoloji anlamında Erving Goffman ve Harold Garfinkel, dini yapıyı anlamadaki fikirleriyle Peter Berger, sanayi sonrası toplum ve “ideolojilerin sonu” görüşleriyle Daniel Bell, "genel sistem" kuramı ile Talcott Parsons, "yapısal işlevselcilik" yaklaşımıyla Robert K. Merton ve toplum ilişkilerini simge/imgelerle anlamada Herbert Blumer sosyoloji bölümlerimizin takip ettiği isimlerdir(Orçan, 2017: 56). Öte yandan, kent sosyolojisi alanında Georg Simmel, Antony Giddens, tüketim sosyolojisinde Robert Bocoock, Thorstein Veblen, George Ritzer, şehir/kent Chicago Okulu gibi isim ve ekollerle beraber Fransız sosyologlardan Pierre Bourdieu, Henry Lefebvre ve Michel De Certeau'da takip edilenler arasında sayılabilir.

1990'larda başlayan ekol farklılaşmaları ve arayışları akis bulmuş ve en belirgin örnekleri 2000'li yıllarda kendini göstermiştir. Koyuncu bu noktada, 1980'lerin ilk yarısında Erol Güngör'ün gayretleriyle geliştirilen Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü ve bu bölüm şahsında Konya Ekolü'nü örnek vermektedir(Koyuncu, 2017:90). Ekol, gelenek, değerler, inanç, kültür, aile, insan halleri, gündelik hayat gibi çalışma konuları ile kendi toplumsal gerçekliğimizin okunması, irdelenmesi ve açıklanmasını ana amaç olarak görmüştür(Koyuncu, 2017:92).

Ekolün öne çıkan isimleri; Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Ramazan Yelken, Mahmut Atay ve Köksal Alver'dir. Metodolojisi ise nitel ve nicel yaklaşımlar kullanılarak yapılan saha çalışmaları, kültürel çözümlemeler ve incelemelerdir(Koyuncu, 2017:93).Pozitivizmin hâlâ etkin olduğu ve bilimselliğin temel kriteri sayıldığı bir dönemde, Konya ekolünün önde gelen isimleri olan Yasin Aktay ve Abdullah Topçuoğlu tarafından (üçüncü yazar ise Erol Göka'dır.) kaleme alınan “Önce Söz Vardı”da hermeneutik yaklaşım üzerinden geliştirilen yöntem tartışmaları bir kırılmanın ya da yeni arayışların bir sonucu olarak görülebilir(Koyuncu, 2017:91).

Son dönem gelişmelerden biri olarak, sosyal bilimlernalanında yapılacak çalışmalarda interdisiplinerliğin önemine dair vurgu artmakta hatta interdisiplinerlik teşvik edilmektedir. “Bu konuda ki somut örnek Gulbenkian Komisyonu'nun Sosyal

Bilimleri Açın adlı raporu gösterilebilir. Yine kapsamda “Türkiye’de Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek” adlı sempozyum düzenlenmiştir. Türkiye’de bilim anlayışının yeni yönelimlerine paralel olarak, sosyolojide de yeni yaklaşım ve yeni arayış çabaları sürmektedir”(Aktay, 2002:26;Ünal, 2008.170)

Orçan’a göre,

“Türkiye’de sosyolojik düşüncenin 21. yüzyıla genel olarak dört ana eğilimle girdiği söylenebilir. Bunlar; pozitivist, Marksist, yorumsamacı/hermeneutik ve Amerikan sosyolojisidir(kendi içindeki farklılıkları dikkate alarak). 1992 ve 2010 yılında Anadolu’da açılan yeni sosyoloji bölümleriyle sosyolojideki bu dört eğilim zenginleşmiş ve sosyolojide 2000’li yıllarda yeni rakip/alternatif fikirler oluşmuştur. Bir taraftan önceki akımlar devam ederken, diğer taraftan Avrupa ve Amerikan kıtasında ortaya çıkan yeni sosyolojik fikirler Türkiye’de de karşılık bulmuş ve önem kazanmıştır. 1990’lı yıllardan sonra ve halen günümüzde Avrupa sosyolojisi ülkemizdeki metropol devlet ve vakıf üniversitelerinde Michel Foucault(2011), Gilles Deleuze(2014), Jacques Derrida(2005), Pierre Bourdieu(2013), Karl Popper(1994) ve Antony Giddens ile kan tazelemiştir. Daha çok modernizm ve postmodernizm tartışmalarında”(Orçan, 2017:57).

Her ne kadar 1940’lı yıllarda yaşanan olumsuzlukların ardından Türk sosyolojisinde uzun süre gerçek anlamda bir ekol oluşumu göze çarpmasa da özellikle 2000’li yıllarla birlikte, gerek sosyolojiye yüklenen misyon, ele alınan konuların ve kullanılan metotların çeşitliliği gerekse de son dönemde kurulan sosyoloji bölümlerinin sağlayacağı katkı ile Türk sosyolojisinin yeni ekollerin oluşumuna gebe olduğunu söylenebilir(Koyuncu, 2017:94).Sonuç olarak, Türk sosyolojisi bir asrı aşan akademik serüveni ile sürekli bir yön bulma ve kendisini özgün bir zeminde konumlandırma mücadelesini sürdürmektedir. 1980’li yıllara kadar özellikle özgün sosyoloji oluşturma noktasında zayıf kalan Türk sosyolojisi, 1980 sonrası dönemde kurumsal, kuramsal, metodolojik ve literatür atılımları sayesinde zenginleşmeye başlamıştır. Türkiye’de oluşan yeni ekolleşmeler sayesinde sosyolojik sorunlarımızın farklı perspektiflerle ve metodolojilerle ele alınabilecek olması, sosyolojik sorunlarımız için üretilecek çözüm önerilerinin artması şeklinde sonuçlanacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SOSYOLOJİ GELENEĞİ İÇERİSİNDE "ŞERİF MARDİN"

2.1. ŞERİF MARDİN'İN HAYATI VE ESERLERİ

2.1.1. Şerif Mardin'in Eğitim Hayatı

Şerif Mardin, 1927 yılında İstanbul'da doğdu. Şerif Mardin, aslen Mardin'li olan, Mardinizadeliler isimli köklü bir aileye mensuptur. Amcası olan Prof. Ebulula Mardin, Türk hukuk tarihinin önemli isimlerindedir. Orta öğretimine Galatasaray Lisesi'nde başlayarak bu eğitimini 1944 yılında Amerika'da tamamlayan Mardin, 1948 yılında Standford Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi alanında lisans eğitimini, 1950 yılında John Hopkins Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler alanında yüksek lisansını ve son olarak 1958 yılında yine Standford Üniversitesi Hoover Enstitüsü'nde Siyaset Bilimi alanında doktorasını tamamlamıştır. Doktora çalışması esnasında; Amerika'da James Watkins, Majid Khadduri, Lewis Thomas, Hamilton Gibb, Bertram Wolfe, Harold Berman ve Paul Baran gibi akademisyenlerle, ülkemizde ise Halil İnalcık ve Hilmi Ziya Ülken gibi sosyal bilimcilerle çalışmıştır(Arlı, 2004:83). Doktorasını, "*The young Ottoman movement: a study in the evolution of Turkish political in the nineteenth century*" (Genç Osmanlı Hareketi: On Dokuzuncu Yüzyılda Türk Siyasal Düşüncesinin Evrimi Üzerine Bir Araştırma) başlıklı tezle tamamlayan Mardin, aynı tez çalışmasını genişletilmiş şekilde 1962 yılında Princeton Universty Press'ten "*The Genesis of The Young Ottoman Thought*" (Genç Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu) adıyla yayımlamıştır. Mardin, Osmanlı son dönem tarihi üzerine olan incelemelerini 1964'te yayımladığı bir başka eseriyle ve aynı zamanda doçentlik tezi olan "*Jön Türklerin Siyasi Fikirleri:1895-1908*" isimli çalışmasıyla nihayete erdirmiştir. Bu iki çalışma, sonraki çalışmalarına yön vermiş ve Mardin ilerleyen süreçte Türk modernleşmesi sorunsalına yoğunlaşarak akademik çalışmalarını devam ettirmiştir(Biyografya, 2019).

2.1.2. Akademik ve Siyasi Hayatı

1954 yılında Türkiye'ye dönen Mardin, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde asistanlığa başlamıştır. Daha sonra çeşitli nedenlerle bazı

akademisyenlerle birlikte görevli olduğu Ankara Üniversitesi'nden istifa eden Mardin, ilk aktif siyaset denemesini yapmıştır. Eski Demokrat Parti'li milletvekilleri tarafından kurulan Hürriyet Partisi'ne katılarak(1956) ve partinin genel sekreterliğini yapmıştır.1957 yılında Hürriyet Partisi'nden, Eskişehir milletvekili adayı olan Mardin, yapılan seçimlerde milletvekilliğini elde edememiştir. Mardin, bu ilk aktif ve başarısız siyaset denemesinden sonra uzun sayılabilecek bir süre boyunca siyasetten uzak kalmıştır. 1994 yılında yeniden aktif siyasette yer alan Mardin, 22 Aralık 1994 yılında işadamı Cem Boyner liderliğinde ki Yeni Demokrasi Hareketi'ne katılmıştır. Cem Boyner, Asaf Savaş Akat, Kemal Derviş, Mehmet Altan, Cengiz Çandar, Hüseyin Ergun gibi isimlerinde aralarında bulunduğu bu siyasi hareketinde başarılı olamaması, Şerif Mardin'in aktif siyaset serüvenini sona erdirmiştir(Biyografya, 2019).

Mardin'in sosyal alanlarda yaptığı çalışmalar ile ilgili olarak; 1954-1966 yılları arasında "Forum" dergisi için yaptığı yazarlık faaliyetinden ve yine 1967-1970 yılları arasında Türkiye Sosyal Bilimler Derneği'nde(TSBD) ki kurucu başkanlık görevinden bahsedilebilir(Arlı, 2006:91). Mardin, Hürriyet Partisi başarısızlığının akabinde Amerika'ya giderek Princeton(1958-59, 1970-1971) ve Harvard (1958-1961) üniversitelerinde görev aldı. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki (1961-72) görevine geri döndü. 1964 yılında Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908 teziyle doçent olan Mardin, akademik kariyer alanında 1969'da yılında profesörlük ünvanına ulaştı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde uzun süre çalışan Mardin; burada Prof. Yavuz Abadan'ın ve Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun asistanlığını yaptı ve aynı kurumda Prof. Dr. Turan Güneş ve Prof. Dr. Bedri Gürsoy gibi akademisyenlerle çalıştı(Arlı, 2004:83). Ankara Üniversitesi, Kolombiya Üniversitesi(1965-66, 1970-73, 1986), Los Angeles, Amerikan Üniversitesi gibi yerel ve yabancı pek çok üniversitede dersler verdi.

Mardin, Robert College'in Boğaziçi Üniversitesi'ne dönüştürülmesi ve üniversitenin kurulması sırasında görev almış ve siyaset bilimi bölümünün kuruluşunu yönetmiştir(Arlı, 2004:82).Ankara Üniversitesi'nde ki 13 yıllık hocalığın ardından Boğaziçi Üniversitesi'nde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin kurucu dekanlığı ile Sosyoloji Bölümü Başkanlığı görevlerini yürütmüştür(1973). Sabancı Üniversitesi'nde, Tanzimat Dönemi Türk Düşüncesi ile ilgili çalışmaları geliştirmeyi amaçlayan bir programı yöneten Mardin, yine Sabancı Üniversitesi uhdesinde İslami

Araştırmalar Merkezi'nin başkanlığı görevini üstlenir. Mardin, burada İslam dini başta olmak üzere; özellikle din sosyolojisi, köktendincilik, politik sosyoloji, tarihsel sosyoloji (Osmanlı İmparatorluğu) ve Osmanlı entelektüel tarihi üzerine ciddi miktarda yayınlar yapmıştır (Biyografya, 2019). Buradaki çalışmalarına ek olarak Mardin'in akademik kariyerine bütüncül bakıldığında genellikle: "Siyaset Bilimi, Siyaset Teorisi, Düşünce Tarihi, Siyaset Sosyolojisi, Siyaset Felsefesi, Siyasi Kültür, Sosyal ve Siyasal Tarih, Sosyoloji, Ekonomi, Psikoloji" (Karakuş, 2019) gibi konular üzerine araştırmalar yaptığı görülmektedir. ODTÜ Prof. Dr. Mustafa Parlar Eğitim ve Araştırma Vakfı Yılın Bilim Adamı Ödülü'nü Prof. Dr. Tekin Dereli ile birlikte alır (1993). Mardin 2011 yılında kendisine "Emeritus" unvanı verildikten sonra da çalışmalarını sürdürmüştür. Mardin vefat ettiği yıl olan 2017 yılına kadar çeşitli Tv kanallarında insan, tarih, sosyoloji, popüler kültür gibi çeşitli konuları muhteva eden sohbet programlarına katılmıştır. Nihai olarak Şehir Üniversitesi'nde akademik hayatını sürdüren Prof. Dr. Şerif Mardin, 06 Eylül 2017 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.

2.1.3. Eserleri

Şerif Mardin'in kitap ve makaleleri toplu halde derlenerek farklı yıllarda İletişim Yayınları tarafından basılmıştır. Prof. Dr. Şerif Mardin'in henüz kitaplaşmamış bir çok makale, araştırma ve yazısı da bulunmaktadır. Kitaplarının neredeyse tamamı 8. ve 9. baskılarına kadar ulaşmıştır. Prof. Dr. Şerif Mardin, Türk sosyal bilim dünyasında her biri konu, yaklaşım ve yöntem özgünlüğü bakımından özel bir yere sahip olan birçok kitap ve makale kaleme almıştır. Arlı'ya göre; Şerif Mardin'in çalışmaları kabaca dört başlık altında toplanabilir. Bu başlıklar Mardin'in çalışmalarının yayıldığı alanları anlamak açısından da önemlidir. Eserleri ile çalıştığı alanlar ilişkilendirildiğinde şu tablo ile karşılaşılmaktadır:

1. Siyasi fikirler tarihi ve kurumsal tarih çalışmaları
2. Bilgi (bilim) sosyolojisi, ideoloji ve tarih yazıcılığı üzerine yaptığı çalışmalar
3. Din sosyolojisi
4. Siyaset bilimi ve sosyolojisi ile Türkiye'de entelektüel üretim süreçlerinin karakterine odaklanmış çalışmalar (Arlı, 2018:84).

Eserlerinden bazıları;

- 1958- The young Ottoman movement: a study in the evolution of Turkish political in the nineteenth century"(Genç Osmanlı Hareketi: On Dokuzuncu Yüzyılda Türk Siyasal Düşüncesinin Evrimi Üzerine Bir Araştırma–Doktora tezidir.)
- 1962- The Genesis of Youngs Ottaman Thought(Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu)adıyl a Türkçe olarak 1996 yılında Türkiye'de yayınlandı.)
- 1962- A Study in The Modernisation of Turkish Political Ideas
- 1964- Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908(Aynı zamanda doçentliktezidir.)
- 1969- Din ve İdeoloji
- 1969- Siyasi Fikir Tarihi Çalışmalarında Muhteva Analizi
- 1976- İdeoloji
- 1989- Bediüzzaman Saidi Nursi Olayı:Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim
- 1990- Türkiye'de Toplum ve Siyaset/Makaleler 1
- 1990- Siyasal ve Sosyal Bilimler/Makaleler 2
- 1991- Türkiye'de Din ve Siyaset/Makaleler 3
- 1991- Türk Modernleşmesi/Makaleler 4
- 2011- Türkiye, İslam ve Sekülerizm/Makaleler 5

Mardin'in, 87 makale, 14 söyleşi, Forum'da çıkan 45 deneme/yazı, 18 kitap tanıtım, 5 müstakil kitap ve makalelerinin derlenmesiyle oluşturulan 5 kitabı bulunmaktadır(Arlı, 2008:270-315;Demir, 2015:15). Mardin'in yukarıda belirttiğimiz temel eserlerinin isimlerinin yazılması, Mardin'in değindiği ana konuları göstermek açısından yeterli görülmektedir. Fakat, Mardin'in gerek akademik gerekse akademi dışı yazılarına dair ya da Mardin hakkında yazılmış yazılara dair daha detaylı incelemeler yapmak adına, 2006 tarihli Divan İlmi Araştırmalar Dergisi'nin 21. sayısında yer alan ve Alim Arlı tarafından derlenen "Şerif Mardin Bibliografyası(1950-2007)" başlıklı çalışmaya bakılabilir.

2.2. ŞERİF MARDİN'İN SOSYAL BİLİM ARAŞTIRMALARINDA BENİMSEDİĞİ TEMEL METODOLOJİLER

2.2.1. Şerif Mardin'in Çalışmalarında Benimsediği Metodolojik

Yaklaşımların Kronolojik İzlenimi

Şerif Mardin'in yazınsal hayatının başlangıcı 1950'li yıllara tekabül etmektedir. 1950'li yıllar Dünya'da ve dolaylı olarak Türkiye'de siyasal, ekonomik, sosyal ve düşünsel dönüşümlerin, kırılmaların yaşandığı yıllardır. Böylesi bir ortam gerek Türk sosyolosini gerekse Mardin'in sosyoloji anlayışını metodoloji ve muhteviyat açısından doğrudan etkilemiştir. Bağlamsal düzlemi oluşturmak adına 1950'li yılların Dünya ve Türkiye siyasi atmosferine kısaca bakmak gerekirse; 1945 yılında sona eren İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, tartışmasız kazanan güç olarak Dünya sahnesine çıkan ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir. Amerika'nın askeri alandaki başarısı siyasal, kültürel, ekonomik, akademik, vb. alanlardaki hegemonyasını da beraberinde getirmiştir. Ekonomide kapitalizm, düşüncede liberalizasyon, siyasal alanda demokratikleşme, akademide modernleşme teorileri gibi kavram ve olgular bu etkinin ilk göze çarpan unsurlarıdır.

Bu etkileri ülkemiz açısından somutlaştırmak gerekirse, İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktür, Türk siyasasının tek partili sistemden çok partili sisteme geçişini zorunlu kılmıştır ve nihayetinde 1946 yılında Türkiye'de çok partili yaşama geçilmiştir. Aynı yıllarda Sovyetler Birliği ve onun şahsında komünizm tehdidine karşı baskı altında olan uluslara Amerika tarafından mali, askeri ve siyasi destekler sağlanmıştır. 1947'deki Truman Doktrini kapsamında yapılanlar da bunlardan birisidir. Bir başka etki örneği ise; Batı'da, modernleşme, gelişme gibi konular çerçevesinde yapılan tartışmalar, Türk entelektüel hayatını ve Türkiye'nin Batılılaşması konusundaki yorumları etkilemiş, hararetli tartışmalara sebebiyet vermiştir. Örneğin bu dönemler itibariyle Doğan Avcıoğlu ve Yön Dergisi Türkiye'nin modernleşmesi, gelişmesi hakkında yoğun tartışmalar başlatmıştır(Erbaş, 1999:22;Doğan, 2000:18).

Soğuk savaş döneminde, Amerika'da akademi yeniden şekillendirilmiş ve Amerikan ulusal çıkarları etrafında örgütlendirilmiştir. Öyle ki Wallerstein bu dönem Amerikan akademisinin, dünyanın her yeri hakkında bilgi toplayan görev adamlarına

dönüştüğünü ve bu yönüyle akademinin, Amerika'da orduya duyulan ihtiyaçtan hemen sonra geldiğini belirtir(Wallerstein, 1998; Doğan, 2000:30). Bu dönemde, Türkiye'de özel koşullarından ötürü ABD tarafından ilgiyle izlenmiş ve araştırmalara konu olmuştur. Bu çerçevede, gerek Türkiye konusunda gerek diğer ülkeler konusunda yetersizlik hissedildiği anda yerli araştırmacıların Amerikan üniversitelerinde istihdam edilmesi gündeme getirilmiştir. Mardin de doktora tezinin araştırma safhasında kendine sağlanan kolaylık, fırsat ve yönlendirmelerden dolayı Princeton Üniversitesi'si Doğu Araştırmaları bölümüne çok şey borçlu olduğunu ifade etmektedir(Mardin, 1962;Doğan, 2000:31).

Tezimizle asıl ilgisi bakımından 1945 sonrası dönem, Amerika'nın sosyoloji alanında da hegomonik etki oluşturduğu dönemdir. Aslında bu Amerika'nın II. Dünya Savaşı'ndaki askeri ve siyasal başarısının doğal bir sonucudur. Bu sonuç gereğidir ki Amerikan sosyolojisi, metodoloji, epistemoloji, muhteva ve kuramlar bakımından sosyolojide oyun kurucu lider olarak belirleyici konumuna gelmiştir. Uzun yıllar etkisinde kaldığı Avrupa sosyolojisine karşı bağımsızlığını elde etmiştir. Batı-dışı toplumların sistem içindeki yerlerini açıklamaya çabalayan Amerikan sosyolojisi 1945 sonrasında Batı sosyolojisine hakim olmuştur(Çoşkun, 1997:219;Doğan, 2000:25). Amerikan sosyoloji çevrelerinin geliştirdiği yapısal fonksiyonalist yaklaşımın, 1945 sonrasında kazandığı ağırlık bu çerçevede değerlendirilmiştir(Çoşkun, 1997:221;Doğan, 2000:25).

Dünya'da yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'nin siyasetini, ekonomisini, akademisini ve sosyolojisini doğrudan etkilemiştir. Sosyolojimizde en başından beri devam eden Kıta Avrupası etkisi yerini Amerikan sosyolojisine bırakmıştır. Sosyolojimizde etkili olmaya başlayan Amerikan etkisiyle beraber metodolojik anlamda; amprizme dayanan, saha araştırmaları yoğunluklu, nicel ve istatistiki verileri baz alan yöntemler benimsenmeye başlanmıştır. Ayrıca 1950'li yıllarda yapılan çalışmalarda teorik anlamda modernleşme teorilerinin etkileri oldukça hissedilir konumdadır.

Bağlamı ortaya çıkarmak adına 1950'li yıllar Türk siyasal ortamına da değinmek gerekirse; bu yıllarda Türkiye tam bir eksen arayışı içindedir. Bir tarafta Amerika'nın desteğini almak için demokratikleşme çabaları sürerken diğer taraftan komünizm tartışmalarıda devam etmektedir. Çok partili hayata yeni geçilmesinin de bir sonucu olarak dönemin iki partisi arasındaki hazımsızlık ve tahammülsüzlük hat

safhadadır. Ülkenin siyasetinde etkili olan bu gergin havadan akademinin de nasibini alması neredeyse kaçınılmaz olmuş ve nihayetinde tarihe DTCF(Dil Tarih Coğrafya Fakültesi) Olayları olarak geçen meşhur Dil-Tarih tasfiyesi 1948 yılında yaşanmıştır. Türkiye’de böyle bir bilimsel atmosferin hakim olması sosyal bilimcilerimizin dışarıya rağbet etmesine yol açmıştır. Bu tespit Türk Batılılaşması ile ilgili çalışmalar yapmış olan; Şerif Mardin, Niyazi Berkes, Mümtaz Turhan, Kemal Karpat gibi önemli sosyal bilimcilerin başlıca çalışmalarını yabancı ülkelerde yapmış olmalarını ve İngilizce yazmalarını bir ölçüde açıklayabilmektedir(Doğan, 2000:43).

1950’li yıllarda, Dünya’daki ve ülkemizdeki siyasal, sosyal ve akademik ortamı betimleyerek Mardin’in akademide ki ilk yıllarının bağlamsal arka planını belirledikten sonra Şerif Mardin’e dönmek gerekirse; Mardin, Amerika’daki eğitiminin akabinde Türkiye’ye geldiğinde Türk sosyal bilimler çevresinde, Amerika kaynaklı modernleşme kuramlarından etkisini alan “geri kalmışlık” söyleminin hakim olduğunu görmüştür. Fakat Mardin bu kampın karşısında konum olarak “aşırı-batılılaşma” pratiğini “çağdaş öncesi kökleri” üzerinden okumayı denemektedir(Doğan ve Demir, 2018:8-9). Bu dönemde sosyal bilimler çevresinde, milli karakterin niteliği, modernleşmenin zorla yapılıp yapılamayacağı gibi sorular akademik, siyasi ve entelektüel çevrelerde sorulmaya başlanmıştır(Karpat, 1996:267;Doğan, 2000:20-21). Mardin, 1954’te yazmaya başladığı Forum Dergisi’nde bahsi geçen konulara cevaplar vermeye çalışır ve milli kültürün korunarak modernleşebilmenin imkanını savunur. Arlı’ya göre, Mardin’in sosyal bilimler pratiği içindeki epistemolojik tutumunu belirleyebilmek adına mesleki formasyonunun ilk basamaklarını siyaset bilimi ve siyasi fikirler tarihi alanlarında geçirdiğini bilmek gerekir. Yüksek lisans ve doktora çalışmaları dahil, Şerif Mardin, ilk eserlerini siyaset bilimi ve uluslar arası ilişkiler disiplinleri bünyesinde tamamlamıştır (Arlı, 2018:85-86). Ayrıca Mardin’in doktora sonrası dönemdeki çalışmalarının muhtevası, metodolojisi ve tarihsel analiz şekli göz önünde bulunduğurduğunda bir konumlandırma sıkıntısı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Arlı’a göre, bu durum bir yönüyle Mardin’in kişisel tutumundan kaynaklanırken, diğer taraftan Mardin’in ele aldığı konuların sosyal bilimlerin Türkiye’deki kuruluş şeklinden kaynaklanan anlamlandırılma zorluklarından kaynaklanmaktadır(Arlı, 2018:86).

Tüm bu özgün griftliklerine rağmen, muhteva üzerinden gidilecek olursa; Şerif Mardin’in, 1950’li yıllara tekabül eden ilk dönem çalışmalarında “siyasal

düşüncetarihi”incelemelerine yoğunlaşmışve bu incelemelerle Batı anlayışının Osmanlı aydınını nasıl etkilediğini keşfetmeyi amaçlamıştır(Uluocak, 2008:177). Ayrıca Mardin’in metodolojik anlamda 1950’li yıllardaki çalışmaları, sosyolojik kalıpları daha az kullanan, arşiv ağırlıklı olma görünümü taşımaktadır(Bayramoğlu, 1992a:119;Uluocak, 2008:177). Mardin’in 1950’li yıllarda son dönem Osmanlı incelemesi yapması, Genç Osmanlılar ve Jön Türk konularının yüksek lisans ve doktora konuları olması aslında tesadüf değildir. Bilakis bunun sebebi, Mardin’in eğitim aldığı yılların Amerikan akademi çevrelerinde birbiri ardına farklı modernleşme teorileri ortaya atılmaktadır ve bu teorilerin içinde “öteki” konumunu temsil ederek araştırma nesnesine dönüşen Orta ve Uzakdoğu ülkeleri, tarihleri, kültürleri yer almaktadır. Böylesi bir düşünce atmosferi haliyle Mardin’i de etkilemiş ve Mardin çalışmalarının nihai amacını Türk modernleşmesi olarak belirlemiş ve bu amaçla da son dönem Osmanlı araştırmaları üzerinden çalışmalarına başlamıştır. Aslında 1950’li yıllarda Mardin’in ortaya koyduğu muhteva seçimi Mardin’in akademik gayesinin geneline hitap etmesi bakımından oldukça da önemlidir. Yani Türk modernleşmesini izah denemesi. Ayrıca Doğan’a göre, Mardin’in, Tanzimat, iktisadi düşünce ve Yeni Osmanlılar gibi konulara yoğunlaşmasının bir diğer temel sebebi de Türkiye’de mezkur konular üzerine olan tartışmalardaki teorik bakış eksikliğidir. Mardin henüz akademik hayatının başında bu teorik eksikliği görmüş ve teorik yaklaşımları çalışmalarının ana unsurlarından biri haline getirmiştir(Doğan, 2013:27).Bu yönleriyle Şerif Mardin dönemin Türk sosyolog ve ekollerinden ayrılmaktadır.

Bununla birlikte Mardin, almış olduğu eğitim çerçevesinde yakından tanıdığı Batılı söylemin ve salt siyasi fikir tarihine yönelik bir ilginin bu dönemin anlaşılır çabası açısından yeterli gelmeyeceğini, bu döneme ilişkin sosyolojik bir perspektifin ve metodolojik bir bakış açısının önemini 1950’li yıllarda fark ettiğini ifade etmektedir(Mardin, 1992:122;(Uluocak, 2008:177-178). Mardin, Türk sosyal bilimlerdeki metodolojik yetersizlik sorununun, farklı disiplinlere ait olan yöntemlerin sentezlenmesi yoluyla aşılabileceğini henüz 1960’lı görmüştür(Bayramoğlu, 2007;Doğan ve Demir, 2018:8).

Arlı’ya göre, Mardin’in 1950’li yıllarda ki bilimsel yaklaşımı, Weberci bir siyaset bilimi ve siyasi fikirler tarihi içeriğine sahipken, 1960 sonrasındaki Mardin’in düşüncesinde Weberci çizgi korunmakla birlikte bazı sosyolojik ve antropolojik

fikirlerin eklemlemeleri söz konusudur(Arlı, 2006:124). Bazı eklemlemeler olmakla beraber Mardin genel itibariyle Weberyen bir bakış açısına sahiptir. Bu yıllardaki Türkiye'nin sosyal ve siyasi tartışma gündemine hakim yaklaşımlar Duverger'in siyaset sosyolojisi, Alman Straatrecht fikriyatı ve Fransız pozitif hukuksal söylemi iken, Mardin'in yaklaşımı Weber'in siyaset sosyolojisi, liberal ve muhafazakâr sosyal düşünce gündemi, tarihselci ve ayrıntılı kurumsal yapıların açıklanmasına odaklanmış bir kurumsal fikir tarihçiliğidir(Arlı, 2006:128). 1950'li ve 1960'lı yıllarda Mardin'in Weber ilgisi sosyolojimiz açısından aynı zamanda metodolojik bir alternatif anlamını da taşımaktadır. Anın fotoğrafını çekerek nicel veriler toplamak yerine zımni yapıların keşfini yaparak bunların işleyişini ortaya çıkaran ve bağlamı önceleyen tarzı Mardin'in hakim araştırma perspektifi olmuştur. Yine Mardin, fikirlerin kültürel anlam-değer kodlarıyla ilişkisinin açığa çıkarılabileceği bir öneride bulunarak, bazı "ideal tipler" keşfetmeyi amaçlamıştır. Ayrıca Mardin, bu tür ideal tipleştirme eksikliklerini de gelişmeyi tıkayan unsurlar olarak dikkate almıştır (Doğan ve Demir, 2018:10).

Mardin, 1960'larda sosyal bilimciler arasında oldukça revaçta olan Doğu Despotizmi, Feodalizm, Asya Tipi Üretim Tarzı gibi Batı-dışını açıklamak için kullanılan modellerin sağlıklı sonuçlar vermeyebileceğini, bu modellerin 'doğu'ya ilişkin sınırlı ve önyargılı malzemelerle inşa edildiğini dile getirmektedir(Mardin, 1964:60-74;Arlı, 2004:500). Bu tarz açıklama modelleri üzerinden toplumu okumak genelleme hatalarına yol açabilir. Mardin bu duruma çözüm olarak, sosyal olgunun – Durkheim'in maddi strüktür analizlerinde olduğu gibi- yerinden kavramsallaştırmasını önerir(Mardin, 1964:60-74;Arlı, 2004:500).

Mardin, yine 60'lı yıllarda Türkiye'de hakim söylemler arasında yer alanMarksizm karşısında eleştirel bir tavır almaktadır ve bu tavrını yazıları vasıtasıyla dile getirmektedir. "Historical Determinants of Stratification: Social Class and Class Consciousness in Turkey" (1967) ve "Toplum Bilimlerinde Teoriler üzerine Bir Not" (1964) isimli makaleleri Mardin'in bu dönemdeki Marksizm eleştirilerine örnek olarak gösterilebilir. Bu noktada Şerif Mardin'in yaklaşımlarının, normatif eğilimler kadar, sadece yapıyı ön plana çıkaran, ya da salt ekonomik temelli açıklamalara karşı da belirli bir mesafede duran metodolojik bir perspektiften, toplum ve sosyoloji imgesinden hareket etme eğiliminde olduğu görülmektedir(Uluocak, 2008:179).

Mardin'deki Marx eleştirisinden bahsederken bu durum onun Marksizm'den hiç etkilenmediği anlamına gelmemelidir. Mardin'in eğitim aldığı Amerika'daki Stanford ve Johns Hopkins üniversitelerinde, dönemin Marxist eğilimli sosyal bilimcilerinden etkilendiğini kendisinin verdiği bilgilerden bilinmektedir(Arlı, 2006:127). Amerika'daki eğitimi sırasında, Paul Baran gibi Marksist bir iktisatçıyı, Bertram Wolf ve Mary Wrigth gibi Marksist tarihçileri izleme ve dinleme fırsatı bulduğunu ifade eden Mardin, Marksist söylemlerin fikirleri üzerinde etkileyici olduklarını fakathepsinin sonunda, “açıklanamayan” bir yan kaldığını ve bu durumlarda Marksist söylemlerin çözüm üretmediğine değinir(Mardin, 2017:10). Doğan, Mardin'in bu ifadelerinden Şerif Mardin'in 1960'lı yılların ortasından itibaren yeni teorik arayışlara girdiğini söylemektedir. Doğan'a göre, yukarıda ifade edilenler, sadece Mardin'in Batı ülkelerinde sosyal bilimler alanında ortaya çıkan yeni teorik arayışları yakından takip ettiğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda onun çalıştığı alanda karşılaştığı sorunları çözecek genel teorik arayışlar içinde olduğunu da gösterir(Doğan, 2013:33-34).

1950'li yıllarda veri-yoğun betimlemeye dayanan ve daha siyasi fikir tarihi incelemeleri yapan Mardin'in 1960'lı yılların ortalarından itibaren yöntem ve çalışmalarının muhtevasında birtakım değişiklikler görülmeye başlanır. Bu yıllardan itibaren toplumsal-kültürel unsurların iç dinamiklerinin belirleyiciliklerini vurgulayan bir yaklaşımla; din, ideoloji ve kültür meselelerine ağırlık veren Mardin, metodolojik anlamda yapısalcı, işlevselci okul kadar, Weber'in, Fransız düşünürlerinin ve sembolik felsefecilerinin yaklaşımlarından da etkilenmektedir(Bayramoğlu, 1992a:119; Uluocak, 2008:178). Mardin, altmışlı yıllardan itibaren sosyoloji gündemine hâkim olan (sınıf, üretim tarzı gibi) konuların dışına çıkıp “zihniyet dünyaları, değerler” gibi konulara odaklanan çalışmaları nedeniyle döneminin cari bilim çevresinden ciddi eleştiriler almış bir bilim adamıdır(Aktay, 2007). Tüm bunlara rağmen Mardin, ısrarla“Türk kozası içinden bakma” ve “Türk reformları içinden bir ‘fizyoloji’ geliştirme” şeklinde ki mottolarıyla çağdaşlarıyla olan perspektif farklılığını belirtmeye çalışır. Burada modernleşme analizlerinde “yerli” ve “iç dinamikleri” gözetilen bir yaklaşım sergiler (Doğan ve Demir, 2018:11).

1970'li yıllardan itibaren Mardin'in çalışmalarında, ideoloji kavramının ve toplumsal yapıların bilişsel ve sembolik kökenlerini açıklamaya yönelme eğilimi görülmüştür. Bu değişim, “İdeoloji” çalışmasında ağırlıklıolarak bir bilgi sosyolojisi –

daha keskin ve çağdaş bir ifadeyle- dil sosyolojisi denemesine dönüşür(Arlı, 2004:505). 1970'li yıllarda, Mardin'in metodolojik anlayışında Weber etkisi artış göstermiştir. Açıklayıcı-pozitivist yaklaşımdan, daha "socious" temelli, ampirik veriyi "yorumlayıcı"anlayışla, tarihsel ve sosyolojik ideal tip kavramlarının "bağlama"nı keşfetmeyi amaçlayan, tekrar tekrar kurmayı/sorgulamayı içeren kültür temelli bir metodolojiye evrilmiştir (Uluocak, 2008:180-181).

Mardin'in ikinci dönem çalışmalarından sayılanve 1969'da yayımlanan "Din ve İdeoloji" adlı yapıtında, büyük bir kuramsal zenginlik göze çarpar(Doğan, 2013:31). Mardin, bu yıllarda metodoloji sorununu kolayca çözemeyeceğini anlamış ve dinkonusunu da çalışmalarına dahil ederek, doğrudan sosyal bilimler felsefesi sayılabilecek bir alana giriş yapmıştır. Mardin, "Din ve İdeoloji" isimli eserinde katıksız şekilde metodolojimeselesine odaklanır ve spesifik bir sosyolojik sorunu çözmek yerine bunları çözebilecek anahtarları keşfetmeyamaçlar(Doğan ve Demir, 2018:11).

Mardin bu amaçla hareket ederken, metodolojik pragmatizm denilebilecek bir tavırdan yana tutum alır. İnterdisipliner bir yaklaşım tarzıyla, modern davranış bilimlerinin yöntemlerini, psikoloji ve antropoloji yöntemlerini kullanmaya başlar. Mardin, Din ve İdeoloji isimli eserinin Metodolojik Not isimli kısmında eserinin metodolojisi dair; bir ön model kurmaya çalıştığını ve bunu yaparken de sosyal antropolojinin yapı ile fikir arasındaki ilişkileri anlatan Lévi-Strauss'un tetkiklerinden etkilendiğini belirtir. Yapısal öğelerin keşfedilmesi noktasında çoğunlukla Max Weber'in metodolojisinden faydalandığını ifade eden Mardin, yapı-fikir ilişkilerini işlerken Osmanlı tarihi hakkında ki yazılı eserlerden ve din sosyolojisinin bulgularından istifade ettiğini belirtir(Mardin, 2017a:7-8).

1969 yılında yayınladığı, "Siyasi Fikir Tarihi Çalışmalarında Muhteva Analizi" başlıklı makalesinde, makro tarihsel eğilimlerle, davranışçı sosyal bilimlerin çalışmalarının birleştirilmesi yönünde ki bir eğilimi yansıtmaktadır(Mardin, 1992f:10; Uluocak, 2008:179). Muhteva analizinin, makro tarihsel eğilim ve modellere ilişkin olarak, "olgusal denetlenebilirlik" sağlamaya yönelik ampirik verilerin elde edilmesi noktasında sağlayacağı açılımlar, Mardin'in Weberyen anlamda "ideal tip oluşturma mantığı"nın tarihsel ve sosyo-kültürel alanda ne şekilde uygulanabileceğinin ilk örneklerini oluşturuyor olması bakımından önem taşımaktadır(Uluocak, 2008:179).

Arlı, “Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu ile Jön Türklerin Siyasi Fikirleri” isimli çalışmalarda ve kronolojik olarak 1970’lere kadar olan dönemde Mardin’in metodolojik perspektifinde realist bilim görüşünün belirgin biçimde baskın olduğunu belirtir(Arlı, 2018:88). “Din ve İdoloji”de ise pozitivism ile realizmin arasında kalan bir konumda olmakla beraber pozitivism baskın gelmektedir. Mardin ilerleyen süreçte bu pozitivist yaklaşım tarzından uzaklaşmıştır.

1970’li yılların sonlarından itibaren, yapı-fikir ilişkilerini, kültür temelli makro ve mikro, nesnel(yapısal) ve öznel(inşacı) boyutlarına ele almaya başlayan Mardin, yapı-fikir ilişkilerinin tarihsel açıdan geçirdiği değişim, dönüşüm, kırılma, kopuş ve sürekliliklerini, ampirik veriler ışığında analiz etmeye yönelmiş bir anlayışla karşımıza çıkmaktadır (Uluocak, 2008:181). İlk olarak 1973 yılında, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri" başlığıyla yayımlanan makalesinde Mardin, Cumhuriyet ve Osmanlı İmparatorluğu arasında ki süreklilik, kopuş, kırılma ve gerilim ilişkilerini ortaya koymaya yönelik olarak, açık uçlu ve gelişmeye açık bir "model" ortaya koymuştur(Kış, 1973:169-190;Uluocak, 2008:181). Gerçi Şerif Mardin, Türk toplumunu anlama noktasında bir anahtar kavram olarak kullandığı “merkez-çevre” dikotomisine yönelik Türk sosyal bilimler çevresinden gelen yetersizlik eleştirilerine karşılık; eleştirenlerce, “merkez-çevre”nin şimdilik bir metafor olarak kullanıldığının bilinmesi gerektiğine, kavramın daha iyi anlaşılmasının ancak Türk toplumuna dair yapılacak daha detaylı çalışmaların sonuçlarının birleştirilmesiyle mümkün olacağına vurgu yapar(Mardin, 2018:240). Yani Mardin’in merkez-çevre kuramının Türk toplumunun işleyiş mekanizmasını tam manasıyla çözdüğüne dair bir iddası yoktur ama toplumumuzun özgün dinamiklerine dair derinlikli araştırmalar yapıldıkça çıkan sonuçlara göre “merkez-çevre” kuramının bir anlam ifade edebileceğini söylemektedir.

1970’li yıllarda, Şerif Mardin’in araştırma muhtevasında değişiklik olarak dikkat çeken başka bir unsur din sosyolojisidir. Hatta 1970’li yıllardan itibaren Mardin tümüyle din sosyolojisine ağırlık vermeye başlamıştır. Araştırmalarında kişilerarası ilişkilerin, bir ilişkiler yumağı olarak mikro toplumsal belirlenimlerinin izini süren Mardin’in bu dönemi, toplum imgesinin, yapı-fikir ilişkilerinin, "toplumsal kimliğin", kültür-ideoloji ilişkilerinin, sosyal kurama ampirik bir temelde taşınmasına yönelik bütüncül bir perspektifin uygulamalarının gözlemlendiği dönemdir(Uluocak, 2008:182).

Kayalı'ya göre; Mardin, Türk sosyal bilim çevresi içindeki düşünsel konumu itibariyle 1960'lı yıllara doğru merkezde, 1960'lı ve 1970'li yıllarda ise muhalif bir konumda yer almıştır(Kayalı, 2002:170;Uluocak, 2008:181). Örneğin 1960'lı ve 1970'li yıllarda Mardin'de var olan Osmanlı ilgisine karşın dönemin yerleşik sosyal bilim çevrelerinde böylesi bir ilgiye rastlanmamaktadır. Yine Mardin'de var olan kültür, din, tarih ve bağlam konseptli yaklaşıma karşın merkez konumdaki sosyal bilim çevrelerinde ekonomik temelli çözümlerler rağbet görmüştür. Kayalı, Şerif Mardin'in düşünce dünyasının 1960'lı, 1970'li yıllarda solla, 1980'li ve 1990'lı yıllarda liberal solla ve İslamcılıkla örtüştüğünü öne sürmektedir. Ancak Kayalı'ya göre bunun bütünsel bir örtüşme olduğunu söylemek gerçekçi olmaz. Şerif Mardin metinlerinde başkalarının aksine Türkiye'ye gelecek tasarlamaktan çok Türkiye'yi anlama kaygısının tercih edildiği düşünülmelidir(Kayalı, 2013:96).

Mardin'in, 1970'li ve 80'li yıllar boyunca yaptığı çalışmaların düşünsel seyrini göstermesi bakımından; "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri (1973)", İdeoloji(1976), "Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum (1987)" ve Bediüzzaman Said Nursi Olayı(1989) isimli eserleri sıralanabilir(Doğan ve Demir, 2018:12). Doğan ve Demir'e göre, bu yıllarda Mardin metodolojik anlamda daha donanımlı bir konumdadır. Buna örnek olarak, Said Nursi ile ilgili eserinin Din ve İdeoloji ve İdeoloji'den elde edilen metodolojik cephanelerle sınanmasını göstermektedir. (Doğan ve Demir, 2018:12). Burası yani Mardin'in Saidi Nursi hakkında bir akademik çalışma yapması kendi dönemi itibariyle gerçekten bir sıradışılık örneğidir ve aynı zamanda da Mardin açısından maliyetli bir iştir. Mardin bu çalışmayı yapmanın fikirsel anlamda ait olduğu çevreyi rahatsız edeceğinin farkındadır. Fakat daha önce belirtildiği gibi Mardin, nihai hedefi olarak belirttiği Türk Modernleşmesi'ni çözümlenme sürecinde, Türkiye'de bir dini liderin kendi tabanı açısından nasıl bir anlam ifade ettiğini, bu tür kişi ve yapılarının Osmanlı-Cumhuriyet döneminde sosyal misyon anlamında neye karşılık geldiklerini, Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet kurucu dönemi politikalarının bu tür yapıların şekillenmesini ne yönde etkilediğini ve bunların modernleşmeyle olan iltisaklarını keşfetmeye çalışmıştır. Din ve İdeoloji ile İdeoloji'den elde ettiği metodolojik ve teorik kuramsal bilgilerde Mardin'in bu çalışma yönündeki özgüvenini arttırmıştır.

Mardin, "İdeoloji" başlıklı çalışmasından sonra, sosyal bilim çalışmalarında teorik vurgusunu, özellikle anlamacı epistemolojinin teorik bakımdan geniş

imkanlarına hasretmiştir. Hatta Mardin, anlamacı ve yorumlayıcı etkinliğin yöntemsel tercih temelinde Türkiye tarih ve toplumu üzerine çalışan araştırmacılar için verimli potansiyeller (ve bir tür zorunluluk) taşıdığını belirtmektedir(Arlı, 2018:91-92). Bu minvalde, Weber'in Türkiye'deki tartışmalarda idealist olarak tanımlanıp üzerinin kapatılmaya çalışılmasını yavan fikirlilik olarak değerlendiren Mardin; Weberin, toplumsal kurumların çalışma mekanizmalarını mikrolaştırarak bunların fark ve benzerliklerini keşfetme noktasında önemli bir kavram birikimi sunduğunu belirtir. (Mardin, 1994:121-126;Arlı, 2018:92) Mardin, bu ifadeleriyle aynı zamanda, Weber şahsında hermeneutik yöntemin önemine de atıfta bulunur.

Mardin, eğitiminin büyük bölümünü Amerika'da ve Amerika'nın saygın okullarında tamamlaması gibi maddi sebeplerin de katkısıyla olacak, Batı literatürüne oldukça hakim konumdadır. Yazın hayatına başladığı ilk yıllardan itibaren, Batı literatürünü ve Batı sosyal bilimler çevresini yakından takip etmiştir ve bu takibin sonuçları çalışmalarına eşzamanlı olarak yansımıştır. Modernleşme teorileri, tarih incelemeleri, yapı-kültür incelemeleri, din, sivil toplum tartışmaları gibi konu ve kavramların bu kronolojik ardıllığı bunun en somut örneğidir. Kayalı'ya göre; Şerif Mardin'in sosyolog olarak döneminin en temel metinlerinden biri, Peter Benedict ile Erol Tümertekin'in derledikleri kitapta yayımlanan "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma" başlıklı makalesidir. Bu makale o dönemde Türk sosyal bilimcilerinin dikkatini çekmemiştir ama Mardin'in Batı literatürüne hakimiyetinin bağlantısının 2000'li yıllar Türk sosyal bilimcileriyle aynı frekansta olduğunu göstermektedir(Kayalı, 2013:92). Şerif Mardin'in entelektüel olarak bariz farklılığı önemli orandaki Türk düşünce adamlarının Türkiye'ye kapanması karşısında dünyaya açılmasında somutlaşmaktadır. Aynı türden bir farklılığı, Şerif Mardin, tümüyle dışarıya açılan Türk entelektüelleri açısından da sergilemektedir(Kayalı, 2002:170;Uluocak, 2008:181). 1980'li yılların siyasi atmosferinin de katkısıyla sosyal bilimlerimizdeki içe kapalılık nispeten aşılmaya başlamıştır.

Mardin'in metodolojisine dair bilgileri kronolojik olarak derleme çabasını nihayete erdirmek gerekirse; realist ve kovansiyonalist görüşlerin sentezini yapan Şerif Mardin'in bilim anlayışı, yazmaya ilk başladığı andan itibaren Max Weber, Edward Shils, Alfred Schutz ve Karl Mannheim'ın(Arlı, 2018:92) bilimsel ve metodolojik yaklaşımlarından etkilenmiş görünmektedir. Daha öncede belirtildiği gibi Mardin, Batı sosyal bilim literatürünü çok yakından takip etmiştir ve Batı'da ortaya

atılan sosyolojik yeni kavram ve kuramların bazılarının Türk toplumundaki izlerini sürmüştür. Fakat aynı Şerif Mardin, böylesi bir hareket tarzının her zaman doğru sonuçlar vermediği şeklindeki özeleştirisini de yapmaktan geri kalmamıştır. Örneğin, Bayramoğlu ile yaptığı ve sivil toplum kavramı etrafında devam eden söyleşide Mardin, Batı’da geliştirilen kavram ve kuramlara karşı, bu kavramların Batı’nın bir monoloğundan ibaret olduğu şeklinde bir şüphe duyduğunu ifade etmiştir(Bayramoğlu, 1990;Doğan, 2000:45). Fakat çalışmalarının kronolojisi dikkate alındığında bu ifadeler geç bir tarihe rastlamaktadır(Doğan, 2000:45).

Mardin’i metodolojik olarak Ünal’ın; pozitivist/açıklayıcı paradigma, anti-pozitivist/anlayıcı/hermeneutik/yorumlayıcı paradigma ve kapsayıcı/uzlaştırıcı paradigma(Ünal, 2008:123-124) şeklinde ki tasnifine göre konumlandırmak gerekirse de; kronolojik anlamda bakıldığında bazı dönemler pozitivist bakış açısına kaymalar yaşansa da genel itibariyle hermeneutik ve uzlaştırıcı paradigmanın Mardin’in sosyal bilim çalışmalarına hakim olduğu söylenebilir. Mardin, Max Weber’in modernite sorunsalı içerisinde, Alman toplumu ve modernizasyona ilişkin kurmaya çalıştığı temel noktada özdeştir. Bu noktada Keyman, Şerif Mardin’in, Türk toplum bilim dünyasının Max Weber’i olduğunu ifade eder(Keyman, 2001:13;Arlı, 2004:501-502).

Şerif Mardin’in yaptığı çalışmalar ve ortaya koyduğu akademik eserler içerik ve metodoloji bakımından elbette eleştirilebilir/eleştirilmelidir ama bu eleştirilerle beraber Mardin’in kendince Türk sosyal bilimlerine sunduğu katkıları da belirtmek ve hakkını teslim etmek gerekir. Bu noktada Doğan ve Demir’e göre, Mardin’in Türk sosyal bilimlerine en büyük katkısı “sosyal bilimsel” bir düşünce geleneğinin kurumsallaşma yönelik çabalarıdır(Doğan ve Demir, 2018:24). Bu amaçla Mardin Türk siyasal, tarihsel ve toplumsal yapısının özgün bir sonucu olan ve sakıncalı alanlar olarak kodlanan pek çok sorun alanını(Osmanlı son dönem incelemeleri, Cumhuriyet’in ilk dönem uygulamaları, din, vb.) sosyolojinin inceleme alanına dahil etmiştir. Mardin’in sorunsallaştırdığı ve Türk toplumunun özgün tarihinin bir ürünü olan bu toplumsal inceleme alanlarının yeni metodolojik yöntemlerle ele alınarak incelenmesi hem geleceğin Türk toplumbilimcilerine mümbit araştırma sahaları oluşturacaktır hem de onların yapacağı daha derinlik çalışmalar sayesinde Türk sosyal bilim düşüncesi özgün kurumsallaşmasını daha da derinleştirecektir.

Yorumsamacı anlam(mikro çözümleme) ve nedensel açıklamanın (makro çözümleme) toplum bilimlerinin başlıca görevi olduğu düşüncesinde olan ve

“anlama” ile “açıklama” arasındaki gerilimin aşılmasında “ideal tipler” olarak adlandırdığı kavramların bilgi kuramsal niteliklerini ön plana çıkaran Weber etkisi Şerif Mardin’in sosyal bilim anlayışının önemli dayanaklarından birini oluşturmaktadır(Uluocak, 2008:188). Yorumsamacı bir gelenekten geliyor olmasına karşın, nesnel-yapısal süreçlerin ihmal edilmesinin karşısında olan Weber ile Bourdieu, Giddens ve Şerif Mardin’in “toplumsalın” bilgi konusu kılınması açısından ileri sürdükleri görüşler arasında, bilgi kuramsal zemin ve “metodolojik söylem” açısından büyük benzerlikler bulunmaktadır(Uluocak, 2008:188).

Bu anlamda sosyal gerçekliğin, makro ve mikro, yapısal ve kültürel, nesnel ve öznel boyutlarına ilişkin olarak realist ve yorumsamacı temelde iki ayrı “bilgi” edinme stratejisi aracılığı ile bütüncül bir sosyo-kültürel gerçeklik tasarımı, bütüncül bir “toplum ve sosyoloji” imgesine ulaşılmasının mümkün olabileceği varsayımı altında Şerif Mardin’in metodolojik yaklaşımlarının değerlendirilebileceği düşünülmektedir(Uluocak, 2008:190).

Mardin, topluma indirgemeci, özcü ve mekanik soyutlamalarla yaklaşımdan ziyade, gündelik hayatı din, kültür, ananeler, örf/adetler ve sembollerin şekillendirdiğinden yola çıkarak, dine ve dinin toplum içinde kurumsal olmayan ontolojik yapısına önem verir(Çaylak, 2013:222). Osmanlı Devleti’nin siyasal ve toplumsal yapısını ilk olarak tarih yönelimli sosyolojiyle çözümleme yoluna giden Mardin, ilerleyen süreçte ise; “sivil toplum”, “merkez-çevre” ve nihai olarak tamamen çevresel bir değer olan “din” eksenli analitik araçları kullanarak çözümlemeye çalışır(Çaylak, 2013:223).

Atay’a göre, Şerif Mardin ‘gelenekçi’ olmayan ama gelenekle yol almaktan yana olan bir muhafazakâr modernisttir. Bu nedenle onun düşünce evreninde temel kavram, ‘süreklilik’tir. Toplumsal yapıda devam ve devamlılık esastır; değişme de esasen ‘devam’ arayışının bir sonucudur. Mardin’in insan toplumsallığına bakışının böyle olduğu ileri sürülebilir(Atay, 2013:109). Şerif Mardin’in eserleri, farklı metodolojik tercihlerin ve anlamacı epistemolojinin farklı durakları olarak okunmalıdır. Bununla, Mardin’in her yeni çalışmasında çoğunlukla farklı metodolojilere ve bu anlamda farklı teorik modellemelere başvurduğu vurgulanmaya çalışılmaktadır(Deniz, 2003:226).

Çaylak'a göre Mardin, istikamet gösteren ve reçete sunan bir sosyal bilimcinin yaptığı türden bir tür akıl yürütmenin tersine, bir toplumsal felsefecinin kendisinden beklendiği şekilde işin içine “anlamayı” ve “tahayyülü” sokan ve her türden toplumsal kesimin kendisiyle hesaplaşması/yüzleşmesi tedirginliğini yaşamasını olanaklı kılan ucu açık “sorunsal”ları irdeleyen bir tutuma sahip olagelmıştır(Çaylak, 2013:212). Mardin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e toplumsal değişimi kendi bağlamında “anlama” girişiminde bulunan ve toplumsal olguları/pratikleri kendi içine gömülü tarihsellikleri içinde çözümleyen derinlikli çalışmaları ile yorumsamacı bilimsel yaklaşımın Türkiye'deki öncü ismidir(Keyman, 2005:44;Çaylak, 2013:220).

Keyman'a göre, Şerif Mardin'in modern Türkiye tarihini “kültüralist modernite kuramı” (toplumsal değişime, herhangi bir dışsal mekanizma çerçevesinde bakmaksızın, içinde her türden gerilim ve çatışmayı barındıran kendi bağlamının süreklilikleri-kırılmaları perspektifinde toplumsal pratiklerin kültürel farklılıklarını tanıyarak bakmak) ve modernleşme süreciyle bu sürecin içerdiği gerilimleri ve değişimleri “yorumsamacı yaklaşım”(toplumsal pratikleri kendi tarihsellikleri içinde anlama/açıklama yöntemi) ikili kuramsal/yöntemsel açılımla çözümlemesinden yola çıkarak, Mardin'e “paradigma kurucu bilim insanı” demektedir(Keyman, 2005:36-40;Çaylak, 2013:208). Tarihi araştırmalarda kültürel arka planın (din, gelenek, etnisite gibi) toplumu ve tarihi şekillendirici etkisinin toplumsal değişimi anlama öneminin bilincinde olan Mardin, toplumsal tarihe ilişkin çözümlemelerinde makro teorik kavramsallaştırmaların görece etkisinden ziyade, günlük yaşamda cereyan eden yaşamlar üzerinden bir tür mikro-sosyolojik analiz yöntemini kullanmaktadır(Çaylak, 2013:221).

Şerif Mardin'in çalışmalarının ilk yıllarından itibaren Türkiye'deki ortalama sosyal bilim anlayışına karşı muhalif tutumu, aydınlanma düşüncesine liberal değerler üzerinden yaptığı hümanist vurgular, araştırdığı konuların Türkiye'nin “özel şartlarından” dolayı taşıdığı politik gerilimler, Şerif Mardin ismi etrafında yapılan çalışmaları en baştan, “değerlendirilmesi zor olanlar” kategorisine sokmaktadır(Bayramoğlu, 1985;Arlı, 2018:135-136). Jakobin geleneğinin etkilerine dönük incelikli eleştirileri ilk çalışmalarından itibaren siyasal liberal teoriden belirgin izler taşımaktadır. Fakat buna rağmen, Mardin aynı zamanda, yine ilk çalışmalarından itibaren yazılarında Marksist düşüncenin hümanist karakterini öne çıkaran düşünürlerden de belirgin etkiler taşır(Bayramoğlu, 1985;Arlı, 2018:135-136).

Şerif Mardin'in sosyal bilim anlayışının temel özellikleri şu başlıklar altında toplanabilir: Sosyal bilimlerde yapılmakta olan tartışmaların Türkiye'deki algılanma biçimleri, siyasal konjonktürlerin yapısıyla ilişkili bir durum arz ettiğinden dolayı, Türkiye'deki tartışma biçimi çoğunlukla moda teorilerin yorumlanması noktasında toplanmaktadır. Bu durum pozitivist epistemolojinin görece aşındığı ve yerini birtakım yeni araştırma programlarına bıraktığı 1980 sonrası dönemde bile değişmemiştir(Mardin, 1999a:54-69;Arlı, 2018:93). Toplumsal araştırmacıların makro-teorik modellerin cazibesine kapılarak, 1980 ve 1990'lar Türkiye'sindeki yeni kültürel ve siyasal değişim ve kırıldanmaları açıklamakta güçlük çektiklerini belirten Mardin, bunun nedenini yeni Türk araştırmacıların yaptıkları çalışmalarda Türk tarihinin “ çok katlı derinliğinden yoksun yüzeysel bir toplumsal analizi öne çıkarmalarına” bağlamakta ve analizlerde mikro-sosyolojik alan ve bu alanın kurucu kültürel ilkelerini bilmenin/belirlemenin önemine vurgu yapmaktadır(Mardin, 1999a:54-69;Arlı, 2018:93).

Mardin, sosyolog ve tarihçi kimliğinin yanında bağımsız söylemini elden bırakmamıştır. Bilim adamı kimliğiyle entelektüel kimliği iç içedir. Mesleğinin sıkı kuralları, bilimsel kaynakların çizmiş olduğu katı çerçeve karşısında bağımsız sıra dışı bir söylem ona bir hayli yabancı gelecektir. Ama toplumun dilini bir bütün halinde kavrayabilmemiz açısından içeriden gelen yabancılara ve yabancılara “aşırı” söylemlerine ihtiyaç vardır. (Takiş, 2013:14-15).

Mardin'in benimsediği interdisipliner metodolojik anlayışı onun Türk sosyal bilimlerde tarihindeki özgün yerine işaret etmektedir. Bu çerçevede 1960'lardan beri yaptığı çalışmalarla, Türkiye'de yaygın olan pozitivist ve indirgemeci yaklaşımları aşarak anlamaya dayalı verstehen odaklı yaklaşım ve muhteva analizi gibi perspektif ve teknikleri Türk sosyal bilimlerine tanıtmıştır(Ardıç, 2018:68). Yine Şerif Mardin yaptığı bütün çalışmalarda tarihsel derinlik ve toplumsal bağlama hassasiyet göstermiştir. Bu anlamda tarihsel sosyoloji geleneğinin de Türkiye'ki öncüllerinden biri olmuştur(Ardıç, 2018:68).

Şerif Mardin'in Avrupa sosyal bilim geleneği içerisinde en fazla etkilendiği isimlerden biri olan Max Weber'den ilhamla uyguladığı “anlamacı-yorumsamacı-hermeneutik” yaklaşım 60'lı ve 70'li yıllarda Türk sosyal bilimlerde yeni bir soluk getirmiştir; zira dönemin bir yanda Comte-Durkheim çizgisinin, diğer tarafta da Marksçı yaklaşımın izinden giden iki zıt ancak yöntem açısından benzer olan

pozitivist açıklama şemalarına dayalı baskın yaklaşımlarına alternatif (ve meydan okuma) sunmuştur(Ardıç, 2018:69). Weber'in ve hermeneutik geleneğin Batı'da bile (Almanya dışında) nispeten yeni keşfedilmeye başladığı yıllarda bu "anlam" (verstehen) merkezli metodoloji anlayışını özümseyip Türkiye'ye uygulamaya başlamış olması Mardin'in ülkemizde sosyal bilimlerdeki öncül rolünün bir göstergesidir(Ardıç, 2018:69). Öncü olmanın da bazen bir takım maliyetleri olabilmektedir, bu noktada Atay' göre Şerif Mardin; kendisiyle ortak dili konuşan meslektaş yahut düşündaşlarının önemli bir kesimi tarafından en ortalama deyişle "aforoz'a uğramış bir bilim insanıdır(Atay, 2013:106).

Şerif Mardin'in Türkiye düşünce tarihine katkısı üç aşamada kendini göstermektedir; "1. Sistematik belgesel araştırma türünde öncü çalışmalar yapmak; örneğin Genç Osmanlı Düşüncesi'nin Doğuşu. 2. 1'in devamı ve aynı zamanda derinleştirilmesi olmak üzere ilk ciddi metin analizlerini yapmak; örneğin Jön Türk Siyasi Fikirleri. (1) kaynak kullanımı; (2) yöntem açısından çok önemli açılımlardır. 1970'lerin başlarında, "metin"leri yukarıdaki tarzda ele alma geleneğinin Türkiye'de henüz gelişmemiştir. 3.Şerif Mardin, Türkiye'de sosyal bilimlerin ve kritik düşüncenin tıkandığı yerleri görebilmiş, nasıl açılabileceğini hem kendi çalışmalarıyla göstermeye, hem de etrafına teklif etmeye çalışmıştır"(Parla, 2015:14).Mardin'e göre, toplumun sorunları, hiçbir yerde entelektüel seviyede vazedilmiş soyut problemler olarak ortaya çıkmaz. Halk bu sorunları ihtiyaçlarının tatmini olarak görür. Türk aydınları bu hakikatlerden hareket etmedikçe bir taraftan toplumdan uzaklıklarını sürdürecekler, diğer taraftan da sürprizlerle karşılaşmaya devam edeceklerdir(Mardin, 1992:11;Uluocak, 2008:209).

Mardin'in Türk toplumunu anlamak için kullandığı kavram ve kuramların kullanım şekli, bunların Türk toplumunun dinamikleriyle örtüşüp örtüşmediği ve Mardin'e dair daha pek çok unsur tartışılabilir ve hatta tartışılmalıdır da. Bu tartışmalar çok faydalı sonuçlar doğurabilir. Fakat meseleye bütün bu tartışmalardan ve ideolojik saplantılardan uzak durularak bakmak gerekirse, Şerif Mardin'in Türk sosyal bilimlerine olan katkısı iki şekildedir; bunlardan birincisi metodolojiktir, dönemin Türk sosyal bilim çevresinde baskın olan pozitivist anlayışın yanına, erken sayılabilecek bir dönemde hermeneutik bakış açısı ile beraber Weberyen anlayışı getirmiş olmasıdır. Bu metodolojik yöntem de eleştirilebilir ama yine de bir alternatiftir, sosyolojik meselelerimize farklı bir yaklaşım imkanı sunmaktadır.

Dolayısıyla bu durum Türk sosyal bilimler çevresine sunduğu alternatif bir bakış açısı imkanıyla bile değerlidir. İkinci unsur ise muhteva seçimindeki özgüvendir. Mardin bir sosyolog olarak, Türk toplumunu anlama çabası yönünde gerektiğinde dine de, tarihe de farklı bir perspektifle bakmayı denemiştir. Akademik sürüveni itibariyle bir asrı aşan Türk sosyoloji tarihinde, her sosyolog kendi çapında (metodik, içerik, vb.) bir katkı sunarak Türk sosyolojisinin gelişiminde ve özgünleşmesinde bir desen oluşturmuştur ve oluşturmaya da devam etmektedir. Bu noktada Şerif Mardin de özgün metodolojik ve içerik unsurlarıyla Türk sosyolojisinin farklı desenlerinden biri olmayı başarabilmiş bir sosyologdur.

2.2.2. Şerif Mardin'in Bazı Eserleri Üzerinden Metodolojik Tahliller

Çalışmanın bu kısmında, Şerif Mardin'in araştırmalarında kullandığı metodolojik yaklaşımları belirlemek adına bazı eserleri inceleme altına alınmıştır. Bu kısımda, tezin hacmi de göz önünde bulundurularak Şerif Mardin'in tüm çalışmalarına yer vermektense ziyade, müstakil eserleri üzerinden metodolojik inceleme yolu tercih edilmiştir. Ayrıca Mardin'in müstakil eserleri gerek metodolojik bilgi anlamında gerekse Mardin'in çalışmaları arasındaki metodolojik değişimlerin neden-sonuç ilişkilerini ortaya çıkarmak adına daha fazla arı duru bilgiler barındırmaktadır. Bu noktada, Mardin'in "Din ve İdeoloji" isimli çalışması doğrudan metodoloji bilgisi vermesi anlamında dikkat çekici konumdadır. Öte yandan, Mardin'in çeşitli makalelerinin derlendiği ve İletişim Yayınları tarafından 5 kitap halinde yayımlanan derleme kitapları da pek çok içerik ve metodoloji bilgisi sağlamasına rağmen bu bilgiler kısmi kalmaktadır. Yine de Mardin'in bu derleme eserlerinde değindiği, içerik ve metodoloji bilgilerini göz ardı etmemek adına bu tez çalışmasının "2.3. Şerif Mardin Sosyoloji'sinin Temel Kavramları ve Sorun Alanları" başlıklı kısmında, Şerif Mardin'in müstakil eserleri dışında ki çalışmalarında yer alan metodolojiye dair bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca çalışmanın "2.2.2. Şerif Mardin'in Bazı Eserleri Üzerinden Metodolojik Tahliller" başlıklı bu kısmında, Alim ARLI'nın "Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin" isimli çalışmasındaki Mardin'in eserlerine dair yaptığı çözümleme yaklaşımlarından faydalanılmıştır (Arli, 2018:114-135).

2.2.2.1.Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu(1962)

Şerif Mardin'in "Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu" isimli eseri, 1950'li yılların Standford Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nin akademik ortamından ve Mardin'in yakın ilişki içinde olduğu Hilmi Ziya Ülken, Halil İnalcık, Hamilton Gibb, Majid Khadduri gibi isimlerin yönlendirmelerinden belirgin etkiler taşır (Arlı, 2006:125). Arlı'ya göre bu eser, Şerif Mardin'in sonraki çalışmalarının tarihsel eksenini belirlemekle kalmamış, aynı zamanda sonraki çalışmalarındaki sorunların kavram evrenini ve tematiğini de belirlemiştir. Bu anlamıyla da, Mardin'in çalışmalarına temel oluşturan bir eserdir. ...Doktora çalışması olarak bitişi 1958, genişletilip kitap olarak yayınlanması ise 1962 olan eser Türkçe'ye ancak 1996 yılında tercüme edilebilmiştir(Arlı, 2018:116).Parla'ya göre de, bazı Batılı siyasi kavramların 19. yy'ın son çeyreğinden hemen önce Türkiye'ye giriş sürecini araştırdığı "Genç Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu(1962)" isimli çalışması; sistematik belge kullanımının ve belgelere dayalı çalışmanın, bu alandaki ilk örneklerinden birini vermiştir (Parla, 2015:14;Uluocak, 2008:177).

Şerif Mardin'e kadar, Yeni Osmanlılar'a dair yapılan çalışmalar genellikle edebiyat çevresinin ilgi alanındadır. Yeni Osmanlılar birer siyasi figür sıfatıyla ilk kez Mardin tarafından ele alınmıştır. Ayrıca Mardin'in, Genç Osmanlılar ile ilgili çalışması bilimsel alan anlamında siyaset bilimi incelemesi olmasına rağmen çalışmada bir tarih bilimi duyarlılığı da hakim konumdadır. Arlı'ya göre, böylesi bir bilimsel yaklaşım tarzı Türk siyaset düşüncesi alanına özgün bir katkıdır. Mardin bu çalışmasında, Yeni Osmanlı düşünürlerini Weberci anlamda bir literati grubu olarak ele alır ve araştırır(Arlı, 2008:639-640).

Mardin, bu çalışmasında kendisinden önce Yeni Osmanlıları farklı perspektiflerden ele alan bazı çalışmalara eleştiriler getirmektedir. Bu eleştiriler aynı zamanda Mardin'in mesele karşısındaki, fikri ve kuramsal tutumunun ipuçlarını vermesi bakımından önemlidir. Bu eleştirilere örnek olarak, Ebuzziya Tevfik ve Midhat Cemal Kuntay'ın çalışmalarına ithafen söylediği sözlere bakılacak olursa; Tevfik'in çalışması, otobiyografik bir hikayeden ibaret olup, gerçekleri üsluba feda eden tarzıdır. Kuntay'ın çalışması ise, yalnızcaolgusal olup, olgular arasında ki nedensellikleri, bağlantıları ve bağlamı kurmaktan uzaktır(Mardin, 2017d:12). Aslında Mardin'in her iki çalışmaya da getirdiği temel eleştiri, bağlam eksikliğidir. Mardin'e göre, meseleler arasında ve arkasındaki ilişkileri tespit etmeyen, edemeyen her

çalışma kadük kalacaktır. Ama bunun tam tersi işletildiğinde ise Yeni Osmanlılar dikkate alınmayan bir edebiyat çalışması olmaktan çıkıp, Osmanlı'nın son döneminden günümüze kadar gelen pek çok sosyolojik sorunumuzun cevherleri konumuna yükselebilir. Mardin, bu bağlam eleştirisini aynı eserde Berkes için de yapmaktadır. Kitaba girmemiş fakat doktora tezinde yer alan ve Berkes'e yöneltilmiş bir eleştiri vardır. Mardin, N. Kemal'in ilerici biri olmasına rağmen, şeriata ve İslam'a yakınlığı sebebiyle Berkes'in hayıflandığını ifade etmektedir. Mardin bu durumun, Berkes'in Yeni Osmanlıların içinde buldukları İslami-Osmanlı kültürel ve tarihsel bağlamı anlayamamasından kaynaklandığını ifade etmiştir(Mardin, 1958:10; Doğan, 2013:29). Bu eleştiri Mardin'in bu kitaptaki teorik bakış açısını daha aşikar kılar(Doğan, 2013:29). Yine Mardin'in Genç Osmanlılar ile ilgili çalışmasında bahsi geçen ve Mardin tarafından eleştirilen bir başka çalışma ise A. Petrosyan'a ait olan, ““Noviye Osmanii,” I Borba za Konstitutsiu” isimli eserdir. Mardin bu eserin kurgusunu, Yeni Osmanlı Hareketi'nin oluşumunu sadece ekonomik saikler üzerinden okumasından ötür Marksist bulur. Ayrıca Petrosyan'ın çalışmasını, meseleri yüzeysel olarak ele alan ve temel soruları sormaktan uzak duran bir çalışma olarak eleştirir. (Mardin, 2017d:10-11). Yine bu eleştirilerde de “bağlam”eksikliği vurgusu dikkat çekmektedir.

Mardin, Yeni Osmanlılar'ın; bir yandan Avrupa'nın soyut “ilerleme fikri”ni ve somut gelişmesini öven, öte yandan, ideal bir İslam devletinin uyumluluğunaözlem duyan birbiriyle çelişkili ruh haline büründüklerine değinir(Mardin, 2010:446-447;Anık, 2013:18-19). Bu yönüyle de Yeni Osmanlıların siyaset felsefesini, XVI. yüzyıl Avrupa'da ki aydınlanma öncesi felsefe ile benzer görmektedir. Anık'a göre Mardin'deki bu düşünce, Yeni Osmanlılar'ın fikirlerinde İslami düşüncenin etkiliolmasından ve Yeni Osmanlılar'ın yenilikler karşısında muhafazakâr bir tavırtakınmalarından kaynaklanmaktadır(Mardin, 2010:446-447;Anık, 2013:18-19). Mardin, Namık Kemal gibi Yeni Osmanlı Hareketi içerisinde ki düşünürleri, liberal değerleri kavrayamamak ve özümseyememekle eleştirir. Mardin'in, Yeni Osmanlılar'ın muhafazakartavırlarına yönelik eleştirileri göz önünde bulundurulduğunda, pozitivist davrandığı söylenebilir(Anık, 2013:19). Anık'a göre, muhafazakarlık ile modernleşmenin bir arada olabileceğini gösteren Japon modernleşmesi gibi örneklere karşın, Mardin'in bu hususda kiyaklaşımı dikkate alındığında, onun pozitivist veya Batı merkezci seküler bir paradigmayı benimsediği

söylenbilir(Amık, 2013:19).

Uluocak'a göre Mardin, Yeni Osmanlılar ile ilgili çalışmasında, toplumsal tasavvurun "yeni" öğelerle de olsa "sıfırlaşarak" çalışamayacağını, "yeni"nin ancak eskiden çıkacak bir değişme yoluyla mümkün olabileceğini savunur(Mardin, 2005:15; Uluocak, 2008:177). Mardin bu noktada, Yeni Osmanlılar'ın su generis bir tabaka olarak ortaya çıkmadıklarını, onların 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da işleyen bir sürecin sonucu olarak ortaya çıktığını ifade eder(Mardin, 2017d:12). 2001 yılında Genç Osmanlıları tekrar gözden geçirdiği çalışmasında bu örtük varsayımın, Foucault'nun fikir süreçlerinin "kırılma noktaları" teorisiyle, daha teorik bir eksene oturmuş olduğunu ifade etmektedir(Mardin, 2005:15; Uluocak, 2008:177).

Doğan'a göre bu eser, basit bir fikir tarihi olmanın ötesinde tarihsel ve bilgisel sosyolojinin perspektifine sahiptir. Bu yanı sıra söz konusu çalışma, Yeni Osmanlılar ile ilgili yapılmış daha önceki çalışmalardan ayrılır(Mardin, 1958:10; Doğan, 2013:29). Eserde, Osmanlı üzerinde artan "Batı" etkisinin gittikçe artmasının nedenlerine dönük bazı tarihsel açıklamalar yapılması akabinde bu etkinin hafifletilmesine dönük devletin otokratik değişim uygulamalarının siyasal zeminin değerlendirilmesi, Tanzimat'ın yeni bürokratik elitinin (Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa, Fuad Paşa v.d.) siyasal, dilsel, yönetsel bakış açılarına dair bilgilerin verilmesi (Arlı, 2018:115) Doğan'ın yukarıda ki ifadelerini doğrulamaktadır.

Daha önce de belirtildiği üzere, Mardin çalışmalarının nihai ufkunu Türk modernleşmesini çözümlenmek olarak belirlemiştir. Dolayısıyla Genç Osmanlılar çalışmasında da bu arka plan zihni çalışması hep olmuştur yani, Genç Osmanlılar'daki modernleşme belirtilerinin keşfi. Mardin, Genç Osmanlılardaki modernleşme tartışmalarının ilk izlerini gazetelerde bulmaktadır. Dönemin haberleşme araçlarını (özellikle gazete) etkili bir şekilde kullanan bu memur-aydın tipi, modernleşme pratiklerine dönük fikri anlamda ilk tartışmaları başlatan grubu oluşturmuştur. Gazetenin, fikirlerin yayılmasının aracı olarak görülmesi de bu aydın grubu sayesinde olmuştur(Mardin, 2000a:143-176;(Arlı, 2018:116).

Arlı'ya göre, Hilmi Ziya Ülken ve Halil İnalçık istisnaları dışında, Mardin'in bu çalışması döneminin hakim ruhuna muhalif konumdadır. ... Dönemin siyaset ve sosyal bilim aydını için Duguit'in hukuk felsefesi, Duverger'nin siyaset felsefesi yada Alman Staatsrecht fikriyatı daha önceliklidir(Arlı, 2008:638). Yöntem itibarıyla bu

dönem için başka Batılı düşünürler de zikredilse bile, -ki Mardin ilk çalışmalarından itibaren epistemolojik ve metodolojik bakımdan sadık bir Weberci'dir- Mardin'in en temel gündemi Yeni Osmanlı fikir adamlarıdır(Arlı, 2008:639).

2.2.2.2. Jön Türklerin Siyasi Fikirleri(1964)

Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri isimli eseriyle ilgili olarak eserinin önsüzünde, “1964'te ilk baskısı yapılan Jön Türklerin Siyasi Fikirleri'ni bir dizinin parçası olarak görmek, yapının anlamını en iyi değerlendirecek yaklaşımdır, sanırım”(Mardin, 2017c:9) ifadelerini kullanır. Dolayısıyla, Mardin'in bu çalışması Genç Osmanlılar çalışması neticesinde ulaştığı yeni ama aynı kökten sorulara cevap bulma çabasıdır. Bu sorulardan bir tanesi “fikir ürünlerinin siyasal yapının şekillenmesindeki rolü nedir?” (Mardin, 2017c:9) şeklindedir. Arlı'ya göre Mardin'in bu eseri, 1865'te İttifak-ı Hamiyyet'ten Yeni Osmanlılar'a, onlardan 1909'da iktidarı ele geçiren Jön Türkler'in Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne uzanan uzun 50 yıllık Osmanlı fikir hayatının sosyal ve felsefi kökleriyle ele alınmasıdır(Arlı, 2008:640).

Jön Türkler hakkında çalışırken iki engelle karşılaştığını ifade eden Mardin'e göre, bunlardan biri konu hakkındaki yetersiz bilgi birikimidirdiği isevarolan bilgilerin systemsiz ve dağınık oluşudur. Mardin, bu şartlar altında Jön Türkler'intarihçisi rolüne girmek zorunda kaldığını belirterek; Jön Türkler'le ilgili bilgi toplayabilmek için, Jön Türkler'in Türkiye'de ve Avrupa'nın farklı ülkelerinde çıkardıkları gazetelere ve dergilere ulaşmaya çalışır. Elde ettiği yazınsal metinler üzerinden Jön Türklerin'in düşünsel seyrini takip etmeye çalışır(Mardin, 2017c:13-14).

Mardin'in bu eserdeki metodolojisi veri analizine dayalı yorumlama girişimi olan hermeneutik yöneme dayanmaktadır. Benzer şekilde Uluocak'da, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri'ni betimleme düzeyinden, yorumsama, açıklama/anlama, anlayışı derinleştirmeye yönelik, ilk ciddi metin analizlerinin yapıldığı çalışma olarak değerlendirmektedir(Parla, 2005:14; Uluocak, 2008:178). Jön Türklerin teorik çerçevesi de Manheim ve Weber'in bahsedilen tartışmaları üzerinden şekillenmiştir(Mardin, 2000c:24-25;Arlı, 2018:118).

Mardin, çalışmasının metodolojisini anlatma noktasında, Marx ve Mannheim'dan etkilendiğini belirtir. Bu düşünürlerden Marx'a göre, insan düşüncesinin aldığı şekil insanın ait olduğu sosyal sınıfa bağlıdır, Mannheim ise bu durumafarklı bir açıdan bakarak; düşünsel ürün, sosyal sınıfın sonucu değil toplumun bir tüm olarak sosyal yapısının toplamı olduğunu idda etmiştir(Mardin, 2017c:26-27).Mardin de eserinde tam olarak böylesi bir anlayışla, bir yandan Jön Türkler'in toplumsal bütün içindeki konumunu belirlemeye çalışmış ve bir yandan da Jön Türkler ile dönemin siyasal ve fikri atmosferi arasında bağlantıları kurmaya çalışmıştır. Şerif Mardin eserde, Jön Türkler akımından; Mizancı Murat, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet, Prens Sabahaddin gibi isimleri ciddiyle incelemiştir. Mardin'in bu isimlerde ilk dikkatini çeken unsur, Batı'dan aldıkları fikirlerdeki yüzeysellik ve devlet sorunlarına çözüm bulma yöntemlerinin geçici ve pratik olmasıdır. Parla'ya göre; Şerif Mardin'in bu gözlemi, halen siyasette ve hayatın diğer alanlarında kavramsal ve ilkesel yaklaşımlardan çok, pragmatik ve hatta sık sık oportünist yaklaşımlara düşüyor olmamızın erken bir tespitidir (Parla, 2015:16-17).

Mardin, Jön Türkler'deki pozitivism ilgisini önemli bulmaktadır ve Jön Türkler'in de Yeni Osmanlılar gibi Osmanlı Devleti'nin bekasınısağlama amacını taşıdıklarını ancak Yeni Osmanlılar'dan farklı olarak ondokuzuncu yüzyılda yaygın olan pozitivist akımdan etkilendikleri görüşündedir(Mardin, 2011:26;Anık, 2013:19). Mardin, Jön Türklerin özellikle Tıbbiye çıkışlı olanlarının seküler yaşamı benimsediklerini ve doktor olarak yetişen bu kişilerin, aldıkları eğitimlerde baskın olan; kimya, fizik ve biyoloji gibi pozitif bilimlerin etkisiyle değişimleri, “maddî” nedenlere bağlama eğiliminde olduklarını belirtir. Bu cenaha göre, devlet “hasta”ysa, devlet adamı hastayı iyileştirecektir. Mardin, bu bağlamda Jön Türkler'i, “içtimai tabip” rolüne oturtmanın mümkün olduğunu söylemektedir(Mardin, 2011:33;Anık, 2013:19).Jön Türklerce formüle edilen Comtecu pozitivism, Cumhuriyet döneminde de yeniden tasarlanarak yurttaşların pratik bir felsefesine dönüştürülmüştür. Şerif Mardin, bu süreci detaylarıyla bu çalışmada anlatır(Arılı, 2008:640). Mardin, Jön Türklerin “felsefesiz” oldukları kadar “tarihsiz” de olduklarını ifade eder ve böylece Jön Türklere devrimci yerine muhafazakâr demenin daha uygun düşeceğini belirtir(Doğan ve Demir, 2018:11). Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, Yeni Osmanlılar'la ilgili eserdeki yöntemsel hataları düzeltme çabasında olsa da, çalışmanın omurgasının büyük ölçüde değişmediği söylenebilir(Doğan ve Demir, 2018:11).

2.2.2.3. Din ve İdeoloji (1969)

Şerif Mardin, Din ve İdeoloji isimli eserinin ilk sayfalarında yer alan “Metodolojik Not” başlıklı kısmında bu eseri oluştururken hangi kavramlardan, kuramlardan, disiplinlerden ve metodolojilerden faydalandığını açık bir biçimde yazmıştır. Mardin çalışmasının amacını, tarih bilimleriyle modern ‘davranış’ bilimlerinin –özellikle de sosyoloji, psikoloji, sosyal antropolojinin yöntemlerinin- nasıl birleştirilebileceğini göstermeye çalışmak olarak belirler. Bu amaçla, bazı tarih bilgilerini sosyal bilim yöntemleriyle inceleyerek ‘deneme’ mahiyetinde bir çalışma yapmıştır. Mardin, bu süreçte sosyal antropolojinin yapı ile fikir arasındaki ilişkilerini anlatan Lévi Strauss’un tetkiklerinden ve Max Weber’in metodolojisinden etkilendiğini ifade eder (Mardin, 2017a:7-8). Aslında Mardin’in bu ifadeleri, onun karakteristik metodolojisine bir atıftan ibarettir. Yani Mardin bu metinde yine interdisiplinerliği, metodolojik ve muhteva pragmatizmini öne çıkarmıştır.

Din ve İdeoloji’de Mardin, yöntemsel arayışının sonuçlarını ifade ederken ideoloji ve din çözümlemelerinde akla ilk gelen isim olmasına rağmen Marx’ın monist yaklaşımının (üretim ilişkilerine indirgeme) ve tek-katlı açıklama biçimlerinin (bilimsel alt yapı ile ideolojik üst yapı) pek çok farklı sosyal bilim disiplinindeki metodolojik ve teorik gelişmeyle aşıldığını tespit ederek, Geert’i takip edeceğini belirtir” (Mardin, 2017:31-37; Doğan ve Demir, 2018:21). Doğan ve Demir’e göre, Mardin’in bu yaklaşım tarzı, ne Marx’ı tamamıyla yok sayar ne de bize Mardin’in metodolojik modayı takip ettiğini gösterir, aksine Mardin’in çalışmaları büyük ölçüde tutarlı bir eğilim taşır (Doğan ve Demir, 2018:21).

Arlı’ya göre, eserin temel yönelimi, siyasal bilimler içinde, siyasal davranış şekillerinin daha ayrıntılı bir açıklamasını sunabilecek bir yöntemin ortaya çıkarılmasıdır (Arlı, 2018:96). Bu eser, Mardin’in çalışmaları içinde pozitivist metod unsurlarının en yoğun olduğu eserdir, Mardin eserin ikinci baskısına yazdığı önsözde (1983) bu durumla ilgili; Din ve İdeoloji’yi yeniden okuduğunda ‘davranışsal’ kavramına 1969’dane kadar değer verdiğini hayretle izlediğini belirtir. Sonraki yıllarda, sosyal bilimler alanında ki davranışsalcı yaklaşımları, bir yere varmayan ve basitleştirici bir eğilimler olarak gören Mardin, 1960’lı yıllarda

kendisinde var olan davranışsacılık ilgisini, 1960'larda ki Türkiye'de 'normatif' düşüncenin ezici hakimiyetine bağlar. Yoksa yapıtta 'davranışsal' yaklaşımın Max Weber'le birlikte kullanılmış olmasının bir tenakuz oluşturduğunu kendisi de fark etmiştir(Mardin, 2017a:11-12). Mardin, çalışmasının kuramsal kurgusunu yeniden yapmış olsa, çok farklı yöntemlere yer verebileceğini belirtir. Mardin, yine bu eserinde ki bir eksiklik olarak,Lévi-Strauss'un fikirlerinitam manasıyla ve gereken açıklıkla anlatamadığını ifade eder. Yine Mardin'e göre, sembolik sistemlerin 'kitaplı' dinlerde nasıl çalıştıklarını anlamamanın en iyi yolu Lévi-Strauss'a başvurmak değildir. Bu noktada M. Arkun'un yaklaşımını daha anlamlı bulur(Mardin, 2017a:11-12).

Mardin'in gerek bu metinde gerekse eserinin genelinde, "normatif bir geleneğin" ve "olması gerekene yönelmiş" idea-polity yönelimli bir sosyal bilim anlayışının yaygın olduğu bir dönemde, davranışçı sosyal bilim metotlarının kullanılması marifetiyle tarih ve siyaset biliminin inceleme alanlarının, "olana yönlendirilmesi" çabası bulunmaktadır(Uluocak, 2008:180).

Din ve İdeoloji çalışmasının ilk üç bölümünde, ideolojiler ile dini davranış şekilleri arasındaki ilişkilerin "davranışsal" sosyal bilimler açısından taşıdığı anlamlar ve İslam'ın Türk toplumunun kültürel işleyiş mekanizmaları üzerindeki etkileri üzerine yoğunlaşmıştır(Arlı, 2018:96). Din ve İdeoloji çalışmasının yine ilk üç bölümü, Mardin'in daha sonra yazdığı ve İdeoloji isimli eserinin ön taslağı konumunda iken, hem Din ve İdeoloji hem de İdeoloji ise, Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme isimli eserinin tarihsel-epistemolojik ve metodolojik altyapısını oluşturan eserlerdir(Arlı, 2018:96).

Çalışmanın ikinci bölümü olan, "din sosyolojisi ve dinsel davranış" ise Mardin'in Weberci çerçeve ile yapısal-işlevselci yaklaşımı uzlaştırma çabasının bir ürünüdür. Bu bölümde, bir sosyal bütünleşme ve davranışsal bir süreklilik fikrinin, çözümlemenin başlangıç noktasını oluşturduğu görülmektedir(Arlı, 2018:101-102). Mardin bu bölümde, özellikle sistem-olgu-işlev ilişkisini önem vermiştir. Üçüncü bölüm ise sistem yaklaşımının tarihsel düzlemde ki karşılıklarını bulma çabasıyla şekillenmiştir. Bölümün temel kavramları yapı-kültür ve kişiliktir. Mardin, bu üç kavram çerçevesinde İslam'ın kültürel ve bireysel düzlemde ürettiği fikir ve eylem şekillerinin çözümlemesini yapar(Weber, 1986:227-287;Arlı, 2018:104).

Eserin farklı bir işlevine işaret eden Canatan, Şerif Mardin'in "Din ve İdeoloji"de "yumuşak" bir ideoloji olarak İslam'ın siyasette oynadığı rolü çözümlenmeye çalıştığını öne sürer. Mardin burada, "yumuşak" ideoloji ile kitlelerin çok daha şekilsiz inanç ve bilişsel(cognitive) sistemlerini kastetmektedir(Canatan, 2018:6). Şerif Mardin, bu yönüyle araştırmasını geliştirmek için iki yönlü bir çalışma yapar. Bir taraftan ekseriyetin dini olarak İslamiyetin nitelikleri ve tarihsel rolü hakkında çözümlenmelerde bulunurken, diğer taraftan da İzmir'de bir grup işçi üzerinde yaptığı anketten elde ettiği bulgularla tezlerini doğrulamaya çalışır(Canatan, 2018:6). Mardin, bu çalışmada araştırdığı şeyin İslamiyet'in, Türkiye'de sokaktaki bir vatandaşın fikri kalıplarını etkileme mekanizmasını keşfetmektir. Bir başka amacının ise, bu fikri kalıplar ile toplumsal ve siyasal eylem arasındaki bağları bulmaktır. Bu itibarla, İslam'ın dinini incelerken onu tümüyle değil, halkın İslami inançlarına ilişkin bazı yönleriyle ele almak gerekiyor"(Mardin, 1993:67; Arlı, 2018:104-105) şeklinde ki cümleleriyle İslam'ı ne amaçla ve nereye kadar incelediğini açıkça da belirtmiştir. Atay'a göre, Din ve İdeoloji(1969) Türkiye'de din sorununa dair kavramsallaştırma ve çözümlenmelere gitmiş ne ilk ne de tek kitaptır. Ancak, özellikle yaklaşım biçimindeki özgünlük açısından, Türkiye'de dine ve onunla ilişkili kültürel, toplumsal, siyasal olgu ve sorunlara tarihsel süreklilik içinden bakarak sonuçlar çıkarması bakımından ilk çalışma niteliğindedir(Atay, 2013:110). Atay, Din ve İdeoloji isimli esere dair ileri sürdüğü bu düşünceyi Mardin'in şu sözleriyle desteklemeye çalışır;

"Hedefimiz, Türkiye'de dinin ideoloji-siyasal fonksiyonlarını belirtip siyasi alanda ne gibi bir rol oynadığını aydınlatarak başlangıç analitik kategorilerini ortaya çıkarmaktır. ... Konu Türkiye'de daha ele alınmamıştır ve strüktürle din arasında ki ilişki ile yüzlerce defa karşı karşıya gelmiş bulunan Batı sosyal bilimcileri kadar bu konuda bir bunalıma girmemiştir"(Mardin, 1969:26-32; Atay, 2013:110).

Söz konusu hedef temelinde şekillenen bu çalışma, esasen iki sosyal bilimcinin kuramsal ve yöntemsel dağarcığından beslenir. Bunlar; Alman sosyolog Max Weber ile Fransız sosyal antropologu ve yapısal antropolojinin babası Claude Lévi-Strauss'tur(Atay, 2013:110). Arlı'ya göre, Mardin bu çalışmasında özellikle, işlevselciliğin sofistike pozitivistiminin etkisinden ve onun olumsuz sonuçlarından kurtulamamıştır. Sistem yaklaşımı, evrenselci ve Batı-merkezci içeriği göz önüne alınarak okunduğunda, birçok önemli özelliğe sahip bir kuram olarak belirmektedir(Arlı, 2018:106).

2.2.2.4. İdeoloji (1976)

İlk olarak 1976 yılında yayımlanan İdedoloji isimli bu eser, Şerif Mardin'in yapı-fikir ilişkilerinin kültür temelli analizine yöneldiği çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır(Uluocak, 2008:181). Mardin ideoloji kavramını, “toplumsal iletişim şartları altında çalışan, geniş kapsamlı iletişim ‘ağ’ları içinde şekillenen ve simgeleştirilen; çağdaş dünyanın çalkantılarının altında yatan önemli toplumsal-yapısal değişikliklerin gerektirdiği fikri yapıtlar; köklerinden kopmuş olan insanlara yeni bir yön vermeyi amaçlayan öneriler bütünü şeklinde tanımlamaktadır”(Günerigök, 2013:187).

Mardin, İdeoloji’de, her insanın kendi toplumu içindeki kişilerle ve yakın olduğu gruplarla paylaştığı bir "toplum haritası" aracılığıyla anlaşabildiğini ve bu sayede içinde yaşadığı toplumun gerekliliklerinin yerine getirebildiğini belirtir(Mardin, 2006:119-20;Uluocak, 2008:181). Bu yönüyle Şerif Mardin'in ideoloji yaklaşımı hem tarihsel hem de fenomenolojik bir yapıya sahiptir(Çiğdem, 2005:21;Günerigök, 2013:186). Az veya çok bir "simge dağarcığı" yoluyla toplumdan bireye, nesilden nesile geçen bu simge sisteminin çalışması "kültür" olarak adlandırılmaktadır. Simgeler dünyası bu perspektifte, toplumun inanç, bilgi ve dünya görüşlerine şekil veren nispeten tutarlı simgeler kümesidir(Mardin, 2006:142;Uluocak, 2008:181).

Mardin bu çalışmasının, “İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişimi” başlıklı birinci bölümünde ve “İdeoloji ve Bilim Felsefesi” başlıklı ikinci bölümünde “ideoloji” kavramının bizzat kendisini tartışmıştır. Mardin, yine ilk bölümde Aydınlanma yazarlarından, Marx, Nietzsche, Freud ve Mannheim gibi ideoloji sorununa doğrudan odaklanmış düşünürlerin görüşlerini ele alarak incelemesine başlamıştır(Arlı, 2018:10).

Ayrıca Mardin, toplum yaşamını sembolleştirme süreçlerinde özellikle Erns Cassier ve Alfred Schutz gibi isimlerin çalışması üzerindeki ciddi etkisinden de bahseder(Mardin, 2017b:12). Mardin'in ele aldığı bu isimler arasında özellikle Mannheim dikkat çekicidir. Doğan'a göre, Mardin'in ilk çalışmalarının teorik arka planında Mannheim'in yaklaşımları olduğu, söz konusu kitapların konuları ele alış biçimi de göz önüne alındığında daha aşikar hale gelmektedir(Doğan, 2013:28-29).

Bu noktada Mannheim'in ideoloji anlayışına kısaca değinmek gerekirse; Mannheim bilgi sosyolojisinin kökenlerini Marx'ta bulur. Marx'a göre ideolojiler, yönetici kesimin görüşlerini yansıtan çarpıtılmış gerçekliklerdir. Mannheim'in ideolojiyi incelemesindeki amaç onlardaki gerçekliği örten maskeyi kaldırmaktır. Mannheim bunu kabul etmekle beraber ideolojilerin belli çevrelerin söylemi oldukları için tek yanlı, kısır ve kısıtlı olduklarını söyler(Doğan, 2013:28). Mardin'in İdeoloji eserinde görüşlerine geniş yer verdiği Mannheim'in ideolojiye yaklaşım tarzı kökenleriyle beraber bu şekildedir.

Doğan ve Demir'e göre bu eserin özgünlüğü; Marx'ın toplum analizleri, bilgi sosyolojisi literatürü, analitik felsefe, sosyal antropoloji ve fenomenoloji gibi düşünme geleneklerinin ideoloji eksenindeki kesişmelerini bütünlüklü halde vermesindedir(Doğan ve Demir, 2018:22). Ayrıca Durkheim'dan itibaren inançların toplumsal yapıdaki yeri" ve bununla beraber bilgi sosyolojisindeki "bilgi dağarcığımızın toplumsal rolü nedir" gibi sorularişlenmiş olsa da eserin ana eğilimi Alman düşüncesi, özellikle Cassier ve Schutz'ün sembolleştirme üzerine olan görüşlerince belirlenmiştir(Mardin, 2017:12;Doğan ve Demir, 2018:22).

İki tür ideoloji olduğunu savunan Mardin'e göre bunlardan ilki, sistematik bir şekilde işlenmiş, temel teorik eserlere dayanan, seçkinlerin kültürüyle sınırlandırılmış, muhtevası kuvvetli yapıyı anlatan "sert ideoloji"lerdir. İkincisi ise kitlelerin daha çok inançlarını ve bilişsel sistemlerini anlatan "yumuşak ideoloji"lerdir" (Günerigök, 2013:187). Mardin bu ayrımları, William James'in "sert ve yumuşak fikirler" tasnifinden, F. Heider'in "bilişsel örgütlenme" ve L. Festinger'in "bilişsel uyumsuzluk" yaklaşımlarına göre yapmıştır.

Çalışma, Alfred Schutz'un fenomenolojisinin ve bilim ile ideolojik fikirleri ayırıştırma çabasında ise bilim ve siyaset ile nesnellik öznellik konusundaki Weberci denge arayışının açık etkilerini taşımaktadır(Arlı, 2018:114). Çalışma bu yönüyle yazıldığı dönem koşulları Türk düşüncesi ile ayrışan noktadadır ve dolayısıyla özgünlükler taşımaktadır. Ayrıca eser, toplumun işleyişi ve farklılaşması süreci içerisinde ideolojik fikir kümesi üretiminin etkileriyle kültürel kod ve simge sistemlerinin, toplumsal yaşayış içindeki anlamı üzerine odaklanmış bir özelliğe sahiptir. Arlı'ya göre Mardin, İdeoloji çalışmasında konvansiyonalist bilim anlayışının ilginç bir örneğini ortaya koymuştur(Arlı, 2018:114).

2.2.2.5. Bediüzzaman Saidi Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve

Toplumsal Değişim (1989)

Şerfi Mardin, Hürriyet gazetesinden Sefa Kaplan'a verdiği ve 20 Aralık 2004 tarihinde yayınlanan bir röportajında, Said Nursi hakkında akademik araştırma yapması nedeniyle, Türkiye Bilimler Akademisi'ne(TÜBA) olan başvurusunun resmi bir gerekçe belirtilmeden iki kez reddedildiğini ifade etmiştir(Anık, 2013:24). Kitabın 1989 yılında yayınlanmasıyla beraber cari Türk sosyal bilim çevrelerinden esere ve Mardin'e yönelik açık eleştiriler gelmiştir. Tüm eleştirilere rağmen Mardin açısından bu eser, Din ve İdeoloji ile İdeoloji eserlerinden sağladığı teorik ve kuramsal birikimin denenmesi olarak görülmüştür.

Öte yandan, Mardin agnostik(Arılı, 2018:126) bir bakış açısına sahip olmasına rağmen neden bir dini lideri ve onun hareketini inceleyen sosyolojik bir araştırmaya yaptığını eserinde izah etmeye çalışır. Mardin, Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren seküler kesimin dine karşı olan anlamlı merakının, yerini doğrudan bir lanetlemeye bıraktığını belirtir. İlerleyen süreçte İslam'ın canlanmasıyla beraber lanetleme aynı zamanda bir sertliğe dönüşür. Mardin akademik bir yaklaşımla, Said Nursi gibi bir dini liderin başarısının karşıtları açısından azından bir ilgi uyandırması gerektiğini ve bu sayede yarattığı etkinin nedenlerini ortaya koyma girişimlerine ihtiyaç duyulduğunu ifade eder. Bu noktada “Gerici”, “düzenbaz” ve “istismarcı” gibi basitleştireci ithamların bu ihtiyacı karşılayacak fikirler olmadığını savunur(Mardin, 2017:12-13). En azından bu tür sıfatlandırmalar akademik bir tavır değildir.

Mardin, kendisini bu çalışmayı yapmaya iten sebebi yukarıdaki cümleleriyle ifade ettikten sonra bu çalışmasının amacını, “Saidi Nursi gibi bir insanın yarattığı etkinin dayandığı temelleri ve kaynakları ortaya çıkarmak, hayatı boyunca Saidi Nursi'nin kişiliğinde buluşan çeşitli etkileri tanımlamak olarak belirler”(Mardin, 2017:13). Bunu kültür, lehçe, söylem ve toplumsal pratik kavramlarını kullanarak yapmaya çalışır. Mardin yukarıdaki “kaynakları ortaya çıkarmak” şeklindeki cümlesinin altını oldukça fazla miktarda veriyle doldurmaktadır. Örneğin, 19. Yüzyıl Osmanlı coğrafyası, siyasal konjonktürü, reform hareketleri, Saidi Nursi'nin Jön Türk hareketi ile olan ilişkileri, pozitivism ilgisi, Saidi Nursi'nin bulunduğu Bitlis, Van, Isparta gibi civar illerin kültürel ve demografik özellikleri, aşiret ve ağalık gibi

geleneksel kurumlar hakkında ayrıntılı bilgi ve rakamlar verilir. Bu bölgelerdeki yerli halkın yaşayış şekli ve eşrafın Osmanlı hükümetini temsil eden memurlarla kurduğu diyaloglar anlatılır. Özetle, bir hareketin hangi koşullar altında ortaya çıktığı anlaşılmaya çalışılır(Takış, 2013:86-87). Eser bu yönleriyle bir dönem otobiyografisi niteliği de taşımaktadır.

Mardin'in bu çalışmasında ki temel sorusu şudur: Nasıl olup da Türkiye'nin çevre bir ilinden(Bitlis) çıkmış olan bir dini şahsiyet, Türkiye toplumunda etkili olmuştur?(Canatan, 2018:8). Üstelik Cumhuriyet ile birlikte girilen onca laikleşme çabalarına rağmen. Mardin, etkili gördüğü üç eksen üzerinden bir çözümlemeye girişir ve kitabın ana hatlarını bu eksenlerin tartışması biçiminde kurgular. Birinci eksen, canlandırdığı "lehçe"dir ki, aynı toplumların kendilerini yeniden üretmeleri süreciyle bağlantılıdır. Mardin, lehçeyi "kök paradigma"(Victor Turneré) anlamında kullanmaktadır (Canatan, 2018:9). İkinci eksen, Mardin "iletişim devrimi" olarak adlandırmaktadır. Modern İslami canlanış hareketleri, genel modernizasyon süreçlerinin ilk aşaması ile ilişkilidir ve bu ilişki günümüz iletişim olanaklarının İslami canlanma üzerindeki etkisi aracılığıyla incelenebilir (Canatan, 2018:9). Üçüncü eksen ise izleyicilerinin "içsel durumları"yla ilgili iki farklı düzeyde gözlemlenen motivasyon kaynaklarıdır. Bunlardan biri, öznenin kendi kültürel sitemine ilişkin anlayışı, ikincisi ise, toplumsal kurullarla şekillenen davranışa nisbetle daha az bilinçli bir şekilde çalışan psikolojik süreçlerin araştırılmasıdır(Canatan, 2018:9-10).

Mardin bu eserde, temel teorik yaklaşımını iki farklı sosyologun fikirlerinden sentezleme yoluyla elde etmeye çalışmıştır. Bu sentez, Durkheim'in kolektif temsil teorisiyle, Weber'in metodolojik bireyciliğini uzlaştırma ve lehçe, dil ve bir tür yapıyla eklenmiş dönüştürücü söylem biçiminin harmanlanmasıdır(Mardin, 1999b:343-366;Arlı, 2018:125). Arlı'ya göre, "eserde her dinin kendine özgü, kendi semantik yapısı içinde anlamlı ve tutarlı olduğu bir "dili" olduğu tezinin öne çıktığı ve dini söylem biçimlerinin içinde şekillendikleri 'çevre' ile girdikleri ilişki sonucu yapılaşmış bir lehçeden beslendiğinin varsayıldığı, tarihsel/kültürel temelli bir tartışma zemini mevcuttur"(Mardin, 1999b:343-366;Arlı, 2018:125).Mardin bu eserinde, din ile lehçe arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkiyi izah ederken hangi kişi ve kuramlardan etkilendiğini açıkça ifade etmektedir. Mardin bu çalışmada dini öncelikle toplumsal bir pratik olarak görür. Böylesi bir perspektifle ele alınan dinin

alanında lehçenin önemine vurgu yapar ve burada lehçeden neyi kastettiğininide açıkça belirtir. “Kastettiğim; lehçenin statü ve konumlara bağlanması; gücün de, kişinin açıklaması içinde bir yerde şekillenmesi gereğidir. Bu bağlantılar, Foucaultcu ya da Weberci bir çerçevede ele alınabilirler. Benim seçimim Weberci olandır”(Mardin, 2017:29-30).

Arlı'ya göre, Şerif Mardin'in bu çalışmasının Türk sosyal bilimlerine olan katkılarının başında geleni, Türkiye üzerine yapılan sosyolojik çalışmaların sosyo-kültürel dinamikleri ve süreklilikleri doğru analiz etme ve bu sorunun getirdiği metodolojik zorlukları aşma noktasında gösterdiği yol ve getirdiği/öngördüğü tartışma düzeyidir(Arlı, 2018:125). Ayrıca Mardin'in bu eserde, din meselesine 'ideolojik' bir bakıştan ziyade, daha çok ilk eserlerinden itibaren belirgin biçimde hissedilen 'agnostik' bir bakış getirmiş olması eserin ve Mardin'in yaklaşımının diğer bir özelliği olarak zikredilebilir(Arlı, 2018:126). Mardin, bu çalışmada da önceki çalışmalarındaki sürekliliği devam ettirip, söylem kavramını Weberci bir tarzda yorumlayarak incelemesini temellendirmiştir. (Arlı, 2018:127). Weber ve Durkheim'in maddi yapı, metodolojik bireycilik ve kolektif temsil şekillerini önceleyen bakışları, söylem ve olguyu statü ve kolektivitenin yapısına bağlayan yaklaşımları, Şerif Mardin tarafından ustalıkla kullanılmaktadır(Arlı, 2018:128). “Sadi Nursi'nin kişiliğini ve dini önderliğini, Türkiye'nin siyasal/dinsel mirası etrafında tartışan Şerif Mardin, bu eserinde, daha önceki çalışmalarındaki metod ve yaklaşımlarının izlerini taşımakla birlikte, özellikle söylem çözümlemeleri(burada Michel Foucault'un söylem analizleriyle, Mardin'in kendi söylem analizleri arasında ki farkları anlatan, örtük bir 'söylem' tartışması/farklılaşması mevcuttur) ve epistemolojik kopuş tartışmaları ekseninde kendine özgü bir metod zenginliğine sahip bir çalışma yapmıştır” (Mardin, 1999b:9-43 ;Arlı, 2018:125).

2.3. ŞERİF MARDİN'İN SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALARINDA ELE ALDIĞI TEMEL KAVRAMLAR VE SORUN ALANLARI

Tez çalışmasının bu kısmında, M. Çağatay ÖZDEMİR tarafından derlenen “Türkiye’de Sosyoloji II (isimler – Eserler)” isimli eserde yer alan ve Şeref ULUOCAK tarafından kaleme alınan “Şerif Mardin” başlıklı makaledeki; Uluocak'ın, Mardin'in çalışmalarının temel sorunsallarının tespitine yönelik başlıkları faydalanılmıştır ve bu başlıklar içerik bakımından

zenginleştirilerek çalışmada yer almıştır(Uluocak, 2008:183-209). Şerif Mardin'in araştırmalarında ki yöntem kurgusu, sosyolojik meselelerin cari durumlarını, geçirdikleri değişim- dönüşümlerini, kırılmalarını, sürekliliklerini, tarihsel koşullarını ve etkileşim ağlarını araştırmayı önceleyen “bağlamsal” yaklaşım tarzı ve interdisiplinerlikle desteklenen metodolojik pragmatizmiyle özetlenebilir. Şerif Mardin'in çalışmalarında, yanıt arama girişiminde olduğu soruların temelinde öncelikle üzerinde durulması gereken şu temel sorunsalların yer aldığı görülmektedir:

1. Bilgi kuramsal(epistemolojik)
2. Metodolojik
3. Akademik bir düşünömselliğim kurumsallaşması ve “yorumsamacı” bir temelde diyaloga açık bir söylem alanın inşa edilebilmesi sorunsalı(Uluocak, 2008:183).

Bu çabanın Şerif Mardin'in çalışmalarındaki temel izleği:

- a. Toplum imgesinin bilgi kuramsal temelleri
- b. Tarihsellik ve süreçselliğin sosyal teoride bilgi olanaklarına taşınması açısından bilgi kuramsal temelleri; ... üzerinden yapılan tartışma ve örnek çalışmalara dayanmaktadır.

Bilgi kuramsal zemin Şerif Mardin'in çalışmalarında, realist ve yorumsamacı bilgi kuramsal yaklaşımların, bütüncül bir toplum imgesi açısından sentezine karşılık gelmektedir(Uluocak, 2008:184).

2.3.1. Kitle Toplumu ve İletişim

Modern toplum, “kitle iletişim araçları” ve “milli eğitim” kurumları aracılığıyla vatandaşlık ve milli kültür kavramları çerçevesindeki toplumsal yapıdaki, sosyal ve iktisadi yapı parçaları arasındaki farklılaşmayı seferber ederek birbirine bağlayacak mekanizmalar geliştirmiştir(Uluocak, 2008:198). İlk olarak Karl Deutsch tarafından kullanılan “toplumsal seferberlik” modernleşme öncesi birbiri içine girmiş olan sosyal yapıların farklılaştıktan sonra yeni araçlarla toplanması ve bir bütün olarak harekete geçirilmesi anlamını taşır(Mardin, 2018a:26). Mardin'in burada “yeni araçlar” olarak kastettikleri; ulaşım ve haberleşme imkanlarının artmasıdır. Bir toplumda bu iki unsurun gelişimi demek, toplumsal bağlanmanın ve dolayısıyla kitle toplumu olma sürecinin hızlanması demektir. Bu yönüyle kitle toplumu ve iletişim

kavramları günümüzde, “küreselleşme” kavramı çerçevesinde, bütün bir yerküreyi kuşatan, “zaman-mekan” kenetlenmesi olgusunun “sembolik ve kültürel homojenleşme” süreci ile benzerlikler taşımaktadır(Mardin, 2005:26;Uluocak, 2008:198). Şerif Mardin, “kitle iletişim araçları vasıtasıyla gerçekleşen “milli çıkar”, “kamuoyu”, “kamu çıkarı”, “hükmi şahsiyet”, “sivil toplum” gibi kavramsallaştırmaların ülkemiz çerçevesinde değerlendirmelerine giderken, Batı’da söz konusu kavramların arka planında ki sosyo-kültürel-tarihsel-ekonomik-politik ve sosyo-bilişsel dinamiklerine vurgu yapmaktadır”(Mardin, 1992i:16;Uluocak, 2008:198).

2.3.2. İdeoloji

Mardin’e göre, ideoloji ve kültür arasında çok yakın bir ilişki vardır.İdeolojinin saygınlığı kültür mekanizmasının esaslarına dayalı olarak gelişir. İdeoloji, geleneksel ‘toplum haritaları’nın modern dönemlerde faydalarını kaybetmelerinin neticesidir. Bu noktada ideoloji, yeni bir toplum anlamları ‘haritası’ türetme çabası olarak görülebilir(Mardin, 2017b:20). Mardin’in, yaptığı başka bir tanımlamaya göre ideoloji, “ ideoloji büyük çaptan simgesel düşüncenin hayatımızda ki öneminden çıkan, ona dayanan bir görüngüdür(fenomendir). Mardin böylesi bir tanımlamayı çok daha önce Pareto’nun, Marksizm için söylediğini ifade eder. Pareto’ya göre Marx, sembolleştirmeyibilerek kullanmamıştır, fakat fikirlerini daima hedefini bulan, özetli ve sembolik formüllerle dile getirmiştir(Mardin, 2017b:117).

Uluocak’a göre Şerif Mardin, insanlar arası ilişkilerde “ussal” olanın hiç de sanıldığı kadar etkin olmadığına dikkat çekerek, mitosların toplum yaşamında üstlenebilecekleri fonksiyonların, doğrudan ideoloji kavramının içine dahil edilemeyeceğine değinerek, ideolojik olanla ilintilerine vurguda bulunur(Mardin, 2006:115;Uluocak, 2008:195-196). Daha öncede belirtildiği gibi Şerif Mardin, ideolojileri “sert” ve “yumuşak” olmak üzere ikiye ayırır. Bu noktada, ideolojilerin incelenmesi, bir ucunda “sert” ideolojilerin, öbür ucunda vaziyet alışların toplandığı sürekli bir değişkenin analizi halini aldığı ve bu açıdan vaziyet alışlar hakkında bir açıklama yapmamız gerektiğini belirten Mardin, vaziyet alış((tutum) “bir insanın-dünyanın diğer görüşlerinden ayırt ettiği bir dünya görüşü karşısında-davranışlarından çıkarılmış psikolojik süreç örgütlenmesidir”(Mardin, 2017a:14)

şeklinde tanımlar.

Şerif Mardin'e göre, ideolojilerin saygınlıkları "kültür gerçekliği" ile ilişkilerine bağlıdır. Bu ilişkinin, bir anlam haritası olarak, sosyo-kültürel yapıdaki örüntüleşmiş kimlik bileşenleri ve "değer sistemleri" ile olan eklemleme becerisi olarak yorumlanması mümkündür(Uluocak, 2008:196). Modernleşmenin dinamikleri içinde şekillenen bu yeni toplum tipinin temel özelliği, özellikle endüstri toplumlarında belirginlik kazanan "farklılaşma" olgusuna karşılık gelmektedir. İdeoloji ise bu farklılaşmış toplumların fikir yapılarını ifade etmektedir(Mardin, 2006:130;Uluocak, 2008:197).

2.3.3.Toplumsal Yapı- Kültür İlişkisi

Toplumsal sınıf, toplumsal tabaka ve toplumsal zümre kavramları, Mardin'in merkez-çevre ve sivil toplum kavramları gibi toplumsal yapıyı çözümlemeye ele aldığı kavramlardandır(Mardin, 2004:79-118;Çav, 2018:340).Şerif Mardin'e göre, toplumsal yapılar elle dokunulur varlıklar değil, analitik inceleme araçlarıdır. Herhangi bir "yapı" nihayetinde, insan ilişkilerinin belirli düzenlilik halidir(Mardin, 2017a:8). Mardin, her toplumda var olan, insanların birbirleriyle anlaşabilmelerini sağlayan ve her bir bireye kendi toplumu içerisinde nasıl hareket etmesi gerektiğini gösteren unsuru "toplum haritası" olarak kavramsallaştırır. Bu 'haritanın' taşıdığı anlamlar esnek ve değişime açık bir "simge dağarcığı" aracılığıyla toplumdan bireye, nesilden nesile geçer. Bu simge sisteminin çalışması mekanizmalarının bütünü 'kültür' olarak adlandırmaktadır"(Mardin, 2017b:19-20).

Mardin, kültür kavramına yönelik; "toplumların eğitim, teknoloji, siyaset, hukuk, iktisat, sanat veya dine ilişkin sorunlarını çözdükleri kendilerine özgü yola, o toplumun kültürü denir" şeklinde bir tanımlama yaparak devamında, kültür kavramına Türkiye'de ve dünyada yüklenen farklı anlamlara değinir(Mardin, 2018a:21). Mardin'e göre; ülkemizde "kültür" kavramı çoğunluklahayatın eğitim ve sanat yönlerine karşılık gelen tarzda kullanılır. Mardin için, kültür'ün sosyal bilimlerdeki kullanım anlamı bu olmayıp, sosyal bilimlerde kültür, sosyal yaşamın öğrenmeye dayanan bütün yönleriyle ilgilidir(Mardin, 2018a:21-22).Mardin burada iki unsura vurgu yapar; bazı sosyal bilimciler için kültür, sosyal yapı anlamına gelirken, bazı sosyal bilimciler içinse kültür, sosyal yapıyı sürdüren süreçtir. Kültür süreç olarak

görenlere göre kültür, iletişimler aracılığıyla sürdürüldüğü için bu iletişimler ve semboller sisteminin tümü için kullanılmalıdır.”(Mardin, 2018a:21-22).

“Büyük” ve “küçük” kültürel gelenek ayrımının farklı çağrışımlarına değinen Şerif Mardin, “halk ve divan” edebiyatı, “avam” ve “havas”, “askeri” ve “reaya”, Retfield’in “tarımla uğraşan insanların geleneksel kültürü” ve “şehirde yaşayan yönetici sınıfların kültürü”, Ziya Gökalp’in “resmi medeniyet” ve “halk medeniyeti” ayrımı gibi ayrımları bu yörünge çerçevesinde tartışmaya dahil etmektedir(Mardin, 2005a:22-23;Uluocak, 2008:194-195).

Mardin, Parsons’ın her toplumun kültürünün yerel ve evrensel özellikler barındırabileceğini ve bir kültürde evrensel özelliklerin artmasının o toplumu modernleşmeye götüreceği görüşünü onaylar(Doğan ve Demir, 2018:13). Mardin, fikri gelişmenin mahiyeti sorunuyla ilgili fikir-yapı diyalektiği meslesinde hemen bütün eserlerinde tutarlılık göstermiştir. Fikirleri içinden çıktıkları kültürün anlam-değer kodlarından çıkaran yorumlayıcı bir açıklama tarzını benimsemiştir(Doğan ve Demir, 2018:15).

Mardin’e göre, topluluğu anlamamanın iki yolu vardır: sosyal strüktür olarak ya da sosyal ilişkiler olarak anlayabilirsiniz. Mardin burada ikincisini yani sosyal ilişkiler yaklaşımını benimsediğini ifade ederek, İslam ve Osmanlı konularını ele incelerken bundan ziyadesiyle istifade ettiğini belirtir (Bayrmaoğlu, 2007:152;Doğan ve Demir, 2018:18). Şu halde Mardin’e realist bir pozisyon atfederken de dikkat edilmesi gereken noktalardan biri onun realizmi analitik bir form altında ve ilişkişelciliğe yakın bir perspektifle benimsemiş olduğunu görmekten geçer(Doğan ve Demir, 2018:18).

2.3.4. Türk Modernleşmesi

Şerif Mardin’in Türk toplumunu anlama sürecinde yapmış olduğu araştırmalarının nihai durağı Türk modernleşmesidir. Arlı’ya göre, Şerif Mardin’in eserlerinde, Türklerin modernleşme çabaları belirli bir tarihsel sürekliliğin ve geleneksel damarın takip edildiği mantıklı bir bütünlük içinde ele alınıp işlenir(Arlı, 2018:118-119). Türk modernleşmesi araştırmalarında Mardin, Türk tarihinin kültürel ve siyasal sürekliliklerini özellikle vurgular. Din ve İdeoloji, Türk Modernleşmesi, Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Türkiye’de Din ve Siyaset ve Bediüzzaman Said Nursi

Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim adlı çalışmalar Türk modernleşme tarihini derinlikli çözümlerle daha açıklanabilir bir çerçeveye oturtmaya hasredilmiştir(Arılı, 2018:118-119). Şerif Mardin, Türk modernleşmesinin hem makro hem de mikro düzeylerdeki “modernite” tarihinin eleştirel bir perspektifle yeniden okunmasına yönelmektedir. Şerif Mardin’in “Türk Modernleşmesi” konusundaki görüşlerinin, “yapı-kültür”, “kitle toplumu”, “iletişim”, merkez-çevre” modeli ve “sivil toplum” ve “din-siyaset” ilişkilerine yönelik yaklaşımları çerçevesinde “bütünlüklü” bir “modernite” eleştirisi haline geldiğini söylemek bu anlamda mümkün olabilmektedir(Uluocak, 2008:206). Mardin’e göre, bir modernite projesi olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu, reformcudur; Osmanlı İmparatorluğu ile bir süreklilik ilişkisi taşır. Ve bu anlamda imparatorluğun kalıntılarının radikal bir re-organizasyonuna yöneliktir. (Uluocak, 2008:206).

Keyman’a göre, Mardin, devlet-merkezci Türk modernleşmesinin eleştirel bir çözümlenmesini ortaya koymaktadır. Üstelik Mardin’in bu çözümlenmeyi yaparken kullandığı analitik ve yorumbilgisel yöntem, bugün Türkiye’de yaşadığımız ve devlet-toplum ilişkilerinde ki sorunlara çözüm bulmamızda başvurabileceğimiz kaynaklardır(Keyman, 2015:50). Mardin birçok makalesinde, modernleşme kuramlarının etkisinde inşa edilmiş olduğu görünümünde olan Osmanlı-Türk toplumunun modernleşmesini engelleyen saiklerikeşfetmeye yoğunlaşmıştır(Altun,2005:113;Doğan, 2013:25-26).Mardin’e göre, tam olarak modernleşmemiş Osmanlı-Türk toplumunun toplumsal-kültürel dokusu kaçınılmaz olarak modernleşmenin önünde engel olarak durmaktadır(Doğan, 2010:184).

Mardin’e göre iletişim, modernleşmenin en önemli gereklerinden biridir ve modernleşme ulaşım, haberleşme ve eğitimle gelişir. İletişim sayesinde modern yapı taşınacak, öğretilecek ve yaygınlaşarak her alanda gelişim sağlanacaktır(Korkmaz ve Bilici, 2011:32). Yine Mardin, Osmanlı döneminde etkili olmuş gazeteleri, gazetecileri ve aydınları incelemiş ve Mardin, dönüşen toplumda kültür ayrılığını gidermek bakımından gazetecinin rolüne büyük önem atfetmiştir(Korkmaz ve Bilici, 2011:32). Osmanlı gazeteciliğinde hep halka seslenme amacının güdülmüş olması, aradaki engellerin kaldırılması için verilen çabalar ve dilde sadeleştirme ameliyeleri Mardin’in Türk modernleşmesi sürecinde gazeteciliğe verdiği önemi haklı çıkaran unsurlar gibi görünmektedir(Korkmaz ve Bilici, 2011:34).

2.3.5. Merkez-Çevre Modeli

Merkez/çevre “tartışmasının dayandığı teorik argüman Shils’in ‘Merkez ve Çevre’ adlı makalesi olmuştur. Shils’in ‘Merkez ve Çevre’ makalesindeki temel tezi, toplumun bir merkeze sahip olduğudur. Söz konusu merkez coğrafya ile ilgili olmayıp, kültürel değerler sistemine göre beliren bir yapıdır. Merkez olmak, toplumu yöneten semboller, değerler ve inançlar düzeninde baskın bir role sahip olmayı içermektedir”(Shils, 2002: 86-87; Zengin, 2009:115).“Shils’in tezini Osmanlı yönetim yapısına uyarlayan Mardin’in öne çıkardığı merkez-çevre ilişkisinin özünde merkezin çevreyi kontrol etme çabası yer alır. Türkiye’de kontrol edilmeye çalışılan çevre’nin İslam çağrışımı, günümüzde sekülerleşme ile dönüşüme uğramıştır ve dönüşen İslam momenti, merkez-çevre ilişkisinin sınırlarını da etkilemiştir”(Çiğdem ve diğerleri, 2006: 7-9;Zengin, 2009:124).

Mardin, bu merkez-çevre yaklaşımını bir “metafor” olarak önerdiğini belirtir(Çiğdem ve diğerleri, 2006:9). Bu ifadeyle Mardin, merkez-çevre yaklaşımını savunma noktasında bir miktar esneklik göstermiştir(Mardin, 2018:240). Burada esneklik eğiliminde, teorik çerçeveye yönelik eleştirilerin rolü vardır. Bu eleştirilerden biri, Shils’in merkez-çevre analizinin metodolojisine yöneliktir, diğeri ise Osmanlı toplumsal yapısına isnat edilen merkez-çevre ilişkilerinin sorgulanmasına yöneliktir(Zengin, 2009:124). Fakat, daha öncede belirtildiği gibi Mardin, kavramı anlamlı kılacak olanın, zamanla toplumumuz hakkında yapılan kapsamlı araştırmaların birleştirilmesiyle ortaya çıkacak sonuçlara bağlı olduğunu ifade eder(Mardin, 2018:240)

Merkez-çevre yaklaşımı, Şerif Mardin’in bu makaleyi İngilizce olarak yayınladığı 1973 yılından bugüne, Türkiye’deki sosyal bilim çalışmalarında ve düşünce dünyasında etkili olmuş bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, sosyal bilimlerin farklı alanlarında da kullanılmıştır. Merkez-çevre yaklaşımı; analiz, teori, açıklama modeli, paradigma gibi farklı kavramlaştırmalarla çeşitli açılardan incelenmiş ve işlenmiştir(Çav, 2018:340).

Shils’in merkez-çevre analizi Şerif Mardin tarafından Osmanlı toplumsal yapısının analizinde anahtar rol oynayarak merkez-taşra tartışmalarında belirleyici olmuştur(Zengin, 2009:116).Mardin, merkez-çevre ilişkilerini Osmanlı modernleşmesini açıklayacak bir anahtar olarak geliştirdiği ilk eserinde, temeldeki iki

fikri vurgulamıştır: Biri Shils'in "merkez-çevre" ayrımı, diğeri ise Eisenstadt'ın "serbestçe devinen kaynaklar" fikridir –ki Mardin bunu merkezlerin oluşumsal koşulu olan farklılaşmış kaynakların devinimi olarak kullanır(Doğan ve Demir, 2018:16). Bu anlamda, merkez-çevre modeli; toplumsal-tarihsel-kültürel-ekonomik-politik ve sosyo-bilişsel açılardan "olan" üzerine ampirik bir ilginin sosyal bilim olanakları içinde yeniden sorgulanmasına imkan verecek epistemik bir düşünümselliğin kapısını aralamıştır(Uluocak, 2008:201). Merkez-çevre ilişkisi, Şerif Mardin'e göre, soyuttan somuta doğru ilerleyebilecek imkanlar barındıran, genişleyebilecek bir kapsamda düşünülmesi gerekmektedir. Konunun özü merkezin çevreyi kontrol altına almak için sarf ettiği çabalara karşılık gelmektedir(Çiğdem ve diğerleri, 2006:8;Uluocak, 2008:201).

Bu kontrol altına alma çabalarının bir tezahürü olarak ortaya bir süreklilik çıkmaktadır. İlk kez 1967 yılında yayımlanan bir başka makalesinde de Mardin'e göre bu süreklilik, Türk toplumunda hâlen yönetenle-yönetilen arasında, devlet seçkinlerin kendi aralarında girişimci olmak isteyenlerle iktidarı onlarla paylaşmıyemeyenlerin ayrımında bulunmaktadır. Türk siyasasının toplumsal arkaplanı bu gizil çatışmalardan oluşmuştur. Bu sebeple Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasal yaşamında bu çatışmaların defalarca meydana gelmesine şaşmamak gerekir(Mardin, 1967:117;Onbaşı, 2013:54). Cumhuriyet ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki süreklilik ve kopukluk ilişkisini ortaya çıkaran ve betimleyen en önemli kavram, "merkez-çevre ilişkisi"dir(Keyman, 2015:50-51). Mardin'in merkez-çevre ilişkileri üzerine yaptığı bu yorumbilgisel çözümleme, merkez temelli yönetimin tarihsel çelişkilerini ortaya çıkarmaktadır. Günümüz itibariyle de böylesi sorunların var olması, Mardin'in çözümlemesinin güncelliğini koruduğu anlamına gelmektedir(Keyman, 2015:54).

Genel olarak bir toplumsal yapının, özelde de Osmanlı İmparatorluğu'nun "nasıl çalıştığını" anlamının en uygun yöntemi olarak Mardin şunu önerir: "... farklılıkların anlatılmasını bir tarafa bırakmamızı ve Osmanlı'da 'toplum zembereği' diyebileceğimiz dinamik odağın nasıl çalıştığını anlamaya yönelmemizi teklif ediyorum."(Mardin, 1994:22;Onbaşı, 2013:47-48). Mardin'e göre "merkez ve çevrenin karşı karşıya gelmesi Türk siyasasının temelinde yatan en önemli kopukluk"tur ve yüz yıldan fazla süren modernleşme süresince ve sonrasında da varlığını sürdürmüştür(Mardin, 1994:36-37;Onbaşı, 2013:53).

Öte yandan, Batı toplumlarının aksine Osmanlı, klasik merkezi yapının özelliklerini taşımamaktadır(Takış, 2013:82). Mardin'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nda, Batı Avrupa örneğindeki belirgin çatışma (devlet ile kilise, ulus kurucular ile yerelciler, üretim araçlarına sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki) ve bütünleşme hareketliliği görülmemektedir. Batı Avrupa'daki yerel güçlerin özerkliğinin kurumsallığına karşın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yerel güçlerin yani çevrenin özerkliği ihtiyaridir (Mardin, 1990, 35-37 ;Zengin, 2009:116-117). Türk siyasasında Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde modernleşme çabaları merkezle-çevre arasında ki tek yönlü çatışma şeklindeolmuştur.Mardin'in "Türk siyasasının temelinde yatan en önemli toplumsal kopukluk" olarak ifade ettiği bu tek boyutlu toplumsal çatışma, Türk modernleşmesinin eleştirel bir kuramsal soruşturmaya uğratılabileceğine dair anlamlı bir kanıt sunmaktadır(Aytekin, 2013:326).

Mardin'e göre,"Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısı merkezini etkilemiş ve "karmaşık ve incelmış bir kurumlar şebekesine dayanan uzun ömürlü bir merkez" doğurmuştur. Osmanlı'da merkezin uzun ömürlü olmasını sağlayan dinamiklerin başlıcası, azınlık gruplarından devşirilen çocukların eğitilerek yönetici seçkin sınıfı oluşturmasıdır. Bu yolla dinsel düzene hakim olan merkez, yasallığının inşasında sağlam dayanak noktalarına sahip olmuştur" (Mardin, 1990: 34-35; Zengin, 2009:116). Osmanlı merkezi statik değildir ve bu merkez ulus-devletin oluşumu ile modernleşme sürecinin ürettiği rasyonalite değişiminden etkilenmiştir. Bu etkinin gözlenebildiği somut göstergeler ise Osmanlı Devleti'ndeki yönetim reformları olmuştur(Zengin, 2009:116).

Mardin'in teorizasyonunda merkez anlayışında ve merkez-çevre çatışmasında süreklilik görülürken, kırılma bu ilişkinin ulus-devletuğrağında deneyimlenmesinde gerçekleşir (Keyman, 2006: 51;Zengin, 2009:121). Mardin'e göre Osmanlı'nın toplumsal yöneticiliğinin yasalar koyarak tepeden inme bütünleştirmeci eğilimleri, öncelikle köylüleri hedef alarak ulus-devlet inşasını hedefleyen Kemalist modernleşme projesinde sürmüştür (Mardin, 1990: 63 Zengin, 2009:121). "Cumhuriyet döneminde 1940'lardan sonra ivme kazanan süreçte yeni tip bir bütünleşme gerçekleşmeye başlamıştır. 1940'ların başlarında tarım ürünlerine talebin artmasıyla zenginleşen köy ve kasabalar yeni tipte bir bütünleşme doğurmuştur. Ulaşım, yönetim ve piyasa ayaklı bir bütünleşme coğrafi olarak taşırayı kentsel merkeze bağlamıştır" (Mardin, 1990: 68;Zengin, 2009:121).

Merkez-çevre analizine yönelik metodolojik bir eleştiri getiren Açıkel, söz konusu teorik çerçeveyi sınırlı değişkenlere dayanarak kapsayıcı sonuçlar vermesi bakımından kısmi bulmaktadır. Merkez-çevre analizinin önemli handikaplarından biri, analizin imparatorlukların ulus-devlete dönüşümü ekseninde yapılıp, dünya sistemine kapalı, soyutlanmış toplumsal ilişkiler tahayyülü üretmesidir(Açıkel, 2006: 43-46;Zengin, 2009:124-125). Açıkel'e göre "Mardin'in merkez-çevre analizi pozitivist/bürokrat/ entelijensiya ve muhafazakâr halk/kitle düalitesine hapsolmuş, aradaki karma biçimleri, yer değiştirmeleri ve eklemlemeleri ihtimal dışında bırakmıştır" (Açıkel, 2006: 49). Açıkel, Shils ve Mardin'in merkez-çevre kavramsallatırmalarını, çoklu iktidar ve muhalefet olgusuna açık olmayarak, çok-merkezli bir yapı ihtimalini dışlaması yönüyle sorunlu bulur(Açıkel, 2006: 58).

Aydın, merkez-çevre yaklaşımına dayalı toplum analizinin kökeninin, oryantalist bakış açısına dayandığını ve merkez-çevre yaklaşımı üzerinden Osmanlı kurumlarına ve tarihine yaklaşanların, bu kuramsal araç dışında, yeterli tarihsel, coğrafi ve antropolojik malzemeye kullanmadan indirgemeci bir pozisyona düştüklerini belirtir(Aydın, 2006: 71). Batı uygarlığının feodaliteden evrildiği kabul edildiğine göre Osmanlı'nın pozisyonu uygarlığın uzağına düşen durağan Doğuya karşılık gelmektedir (Aydın, 2006: 75;Zengin, 2009:126). Yine Shils'in analizinde dışarıda kalan değişkenler piyasa ilişkileri ve 'zor' mekanizmasıdır; sadece değerler üzerinden iktidar ve muhalefet ilişkilerini analiz etmek teorik bir zafiyet olarak okunabilir(Zengin, 2009:126). Uluocak'a göre, ampirik veriler ışığında ve bu verileri "açıklayıcı" farklı modeller geliştirilmesi suretiyle değişikliğe uğradıkça, merkez-çevre ilişkilerini ele alış tarzımızda bir takım değişiklikler olması muhtemeldir. Bu durum metodolojik açıdan bir "modelden" beklenen açılımlara karşılık gelmektedir (Uluocak, 2008:203).

Merkez-çevre ilişkilerinin açılımlarının, sosyo-kültürel yapı açısından; yapı ile kültür, makro ile mikro, geleneksel ile modern, taşra ile merkez, sekülerleşme ile İslam, uluslaşma ile etnisite, ulus-devlet ile küreselleşme ilişkileri çerçevesinde sağlayabileceği yeni perspektifler, bu tarz bir metodolojik bakış açısı ve sosyal bilimsel çalışma disiplini çerçevesinde mümkün olabilecektir(Uluocak, 2008:203).Şerif Mardin, Türkiye'de ki merkez-çevre ilişkisinin, Türkiye'nin tarihsel gelişimi ile Batı arasında yapılacak bir karşılaştırma ile daha anlaşılır olabileceğini savunmuştur(Mardin, 2009:38;Tuncel ve Gündoğmuş, 2012:141).

2.3.6. Sivil Toplum

Şerif Mardin için sivil toplum kavramı, siyasi-sosyal düşünce çalışmalarını oturttuğu temel kavramsal alanlardan/eksenlerden biri olmuştur. Çalışmalarında, Osmanlı'da sivil toplum unsurlarına eğilmesi ve devamında Cumhuriyet'te sivil toplum özelliklerini arayışı buna bağlıdır(Çav, 2018:346). “ ‘Toplumsal bir yapı’ olan sivil toplum, moerdenleşme sürecinin takip edileceği bir izlektir. Sivil toplum, “Batı'da krallığıntüm çabalarına rağmen, kontrol edilemeyen ve bu yönüyle özerk bir sürecin şekillenmesini sağlayan güç” olarak tanımlanabilir(Mardin, 2000.21-29; Çav, 2018:346).

Kavramın Türkiye'de tartışılır hale gelmesi epey geç bir tarihe rastlamasına rağmen Mardin bu kavramı kullanmaya 1960'ların sonundan itibaren başlamıştır. 1969'da yayımlanan “Power, Civil Society and Culture in Ottoman Empire” isimli makalesinde Mardin, sivil toplumun Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunup bulunmadığını incelemektedir(Mardin, 1996:274;Doğan, 2013:36-37). Öte yandan, sivil toplum kavramı 1980 sonrasında, özellikle 12 Eylül askeri müdahalesi sonrasında, toplumsal insiyatiflerin yukarıdan müdahalelerle merkezi otoritenin denetimine alınması sonucunda, Türkiye'de siyasal tartışmalar literatüründe önemli bir kavram haline gelmiştir(Yılmaz, 1997:368;Doğan, 2013:36).

Mardin'in analizlerinden çıkarsanabilecek olan, Batı'da gelişmiş olan şekliyle bir sivil toplum yapılanmasının Türkiye bağlamında gelişmemiş olması ve bunun bir “eksik” olarak saptanmasından daha farklı/daha fazla bir şeydir(Onbaşı, 2013:47).Mardin, sivil toplum kavramını, tarihsel-sosyolojik bir analiz yapmak için kullandığımızda bir eksikliği nitelendirmeye çalıştığımız oranda baştan metodolojik olarak zayıf düştüğümüze inanır. Burada,“Eksik” saptamak bir toplumun nasıl çalıştığını araştırmak yolunda kullanılabilir yüzeyel bir yöntemdir. Bu gibi bir yaklaşım Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısını irdelemek için bir başlangıç imkanını sağlar(Mardin, 2016:21-22). Böylesi bir yaklaşımla Mardin verdiği bir mülakatta, Osmanlı toplumunu tahlil etmede “sivil toplum” kavramının kullanılamayacağını belirtir. Mardin buna gerekçe olarak Osmanlı'da Batı tarzı bir “sivil toplum”un olmamasını gösterir. Mardin bu mülakatta ayrıca, sivil toplumunda aralarında olduğu bazı Batılı kavramların Osmanlı'yı tahlil etmede o kadar geçerli olmadığını da anlatmıştır(Mardin, 1992:150;Çaylak, 2013:226).

Mardin'in "modernleşme süreçlerini izlediği alanlardan ilki "sivil toplumun kurulma süreci"dir. Mardin'e göre, sivil toplum modernleşme için vazgeçilmezdir. Demokrasi kültürümüzde ki sıkıntılar sivil toplum eksikliğinden kaynaklanırken, Batı'nın sahip olduğu anlamda sivil toplumun gelişmesi için gereken unsurlar Türkiye'de oluşmamıştır(Mardin, 2004:9-19;Çav, 2018:346). Bununla birlikte "kamuoyu" olarak adlandırılabilir ve kısmen sivil topluma dair işaretler veren çeşitli özellikler Osmanlı'da görülebilir(Mardin, 2004:21-34;Çav, 2018:337). Bu değerlendirmeler kapsamında ki sivil toplum, düşük özelliklerle ve çeşitli formlarla Osmanlı son döneminde ve Cumhuriyet'te var sayılabilir(Çav, 2018:340-341).

Batı tarzında ki sivil toplumu Osmanlı'da bulamayan Mardin, sivil topluma benzeyen yapıları tespit etmeye çalışır. Mardin, Osmanlı'da, iktisadi ve hukuki bir sistemi olan yapı ve organize bir cemaatin mevcut olduğunu, bunun Batı'dakinden farklı olarak çatışmaların, seküler güçler-kilise ekseninde değil, cemaat-devlet ekseninde geliştiğini söyler(Mardin, 1997:21;Doğan, 2013:38). Konuyu bu şekilde ortaya koyduktan sonra Mardin, Batılıların Osmanlı'da olmadığını söyledikleri kişi haklarının, şeriatın koruyuculuğunda geliştiğini belirtir(Doğan, 2013:38).

"Sivil toplum", Batı'dan alınan siyasi mefhumlar arasında, Türkiye'de en çok yanlış yaratanlardan biridir. Sivil toplumun zıt anlamı, zannedildiği gibi, "askeri" toplum değildir. Kavramınburada ki kastı "şehir adabı"dır, karşısı ise, belki "gayrimedeni" olabilir(Mardin, 2016:9). Mardin, burada kavramın yanlış anlaşılma anlamını düzeltme çabası içindedir. Batı'da feodal düzen içinde şehirleşme ve şehir hayatına bağlı olarak gelişen ticaret, sivil toplum kavramının anlaşılması açısından önemli bir tarihsel uğrak teşkil etmektedir(Mardin, 1992i:10;Uluocak, 2008:198). Sivil toplum, Batı'nın hürriyet anlayışında, "siyasi güçlerin sultanından kurtulma" anlamına gelerek, bu kökeni nedeniyle önemlidir ve Mardin'e göre Genç Osmanlı İmparatorluğu ve devrimiz Türkiye'siyle bir karşılaştırma yapılacak olursa, bu kurtulma fikrinin bizde hiçbir zaman Batı'da ki kadar derin kökleri olmamıştır(Mardin, 1992i:14;Uluocak, 2008:200).

Mardin'e göre, ne Osmanlı'da ne de Cumhuriyet Türkiye'sinde şehirlerin özellikleri Batı'da ki gibi gelişmemiştir. Hükmi şahsiyet anlayışı da karşısında, bunu bir dereceye kadar devletten "çalınmış" bir düzenleme yetkisi olarak gören devleti bulmuştur. Ancak bu farkı anlamak için kitle iletişim araçlarının gelişimiyle "sivil toplum" anlayışının Batı'da nasıl değiştiğini izlemek gerekmektedir(Mardin,

2016:15).“Batı’da ki kamuoyununarkasında, çok eskilere giden topluluğun iktisadi kesimlerinin oluşturdukları, fakat onların varlığının dışında da çalışan bir kişi ve grup özelliği fikri bulunmuştur. Bu nedenle Batı’da “milli çıkar” deyiminden “kişi” ve “grup” özerkliği anlaşılırken, Türkiye’de “milli çıkar” deyiminden kişi veya grup özelliklerine bağlı olmayan bir kolektiflik anlaşılır(Uluocak, 2008:200). Şerif Mardin, kavramın çağrışımları açısından Osmanlı-İslam toplumunda benzer işlev görecekt kaynakları tartışmaya açarken, sadece devlet iktidarını sınırlandırabilecek bir dinamiğin bu konuda yeterli olamayacağına, kollektivite karşısından, “birey hak ve özgürlüklerini garanti altına alabilecek boyutta bu türden kurumsallaşmanın olanaklarına bakılmasının gerekliliğine” işaret etmektedir(Uluocak, 2008:201).

Türkiye bağlamında “zayıf” bir sivil toplumdan bahsediyor olması yukarıda çözümlenen ve temelinde toplumsal evrimin tarihsel koşullarının ve toplumun telosunun yer aldığı arka plandan bağımsız düşünülemez(Onbaşı, 2013:54). Mardin’in deyişiyle, “birçok Müslüman toplum Batı’daki kurumlara benzer kurumların iskeletini oluşturmaya başlamış durumda [olsa da] Batı toplumlarının rüyası Müslüman toplumların rüyası olamamıştır. Diğer taraftan, “bu kurumlar aslında Batı’nın sivil toplum rüyasının bir parçasıdır(Mardin, 1994:295;Onbaşı, 2013:55).” Dolayısıyla Batı’daki sivil toplum rüyasının “sivil toplumun Batı’daki arkaplanına sahip olmayan” bir toplumun rüyası haline gelebilmesi için her iki arkaplanın da aynı özen ve dikkatle incelenmesi gerekir(Onbaşı, 2013:56).

2.3.7. Din Sosyolojisi

Özellikle 1980’li yıllardan sonra Türk kamuoyunda gerçekleşen pek çok tartışmanın sonuçta bir din tartışmasıyla sonuçlanmasının nedenleri arasında, dinin Türk toplumundaki baskın konumunun akademik manipülasyonlarla sık sık göz ardı edilmiş olması da bulunmaktadır(Öncü, Tekelioğlu, 2005;Subaşı, 2013:126). Bu perspektif, toplumdaki dinsel yoğunluğu her zaman bir sürpriz olarak gören akademik bir dünyanın daha serinkanlı incelemelere ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Mardin’in bir sosyolog olarak Türk sosyal bilimlerine belki de en önemli katkısı, artık birer akademik teamüle dönüşmüş gibi görünen belli başlı refleks tutumların aşılması yönünde ki çabasıdır(Demirulus, 2004;Subaşı, 2013:126).

Dinin milli bir mesele olarak kavranılmasında önemli bir payı olan Şerif Mardin'in, Türkiye'de sosyal bilimler pratiğinde birbirini bütünleyen iki katkısından sözedilebilir. Birincisi, dinin bir toplumsal bir kurum olarak ele alınmasına dair vurgusu, diğeri ise, bu boyutla ilişkili olarak, Türk modernleşmesinin ideolojik perspektifin sunduğu kopmuşluk içerisinde değil, Osmanlı modernleşmesinin bir süreklilik olarak okunmasını öneren tarihsel yaklaşımıdır (Çiğdem, 2015:33-34). Özellikle dinselliği ilişkin verili sosyolojik literatüre baktığımızda, Mardin'in yapmaya çalıştığı şeyin, din sosyolojisi alanında fonksiyonalist ve evrimci bağlamın dışındaki verimleri kullanmaya çalışmak olduğu görülecektir(Çiğdem, 2015:34). Mardin'in çizdiği çerçeve, dinin bir araştırma sorusu olarak akademya tarafından kabulüne ilişkin bazı önyargıları yıktığı ortadadır. İlginç olan şey, özellikle İngilizce konuşulan dünyada Türkiye ve İslam üzerine yazılanların, Şerif Mardin'in geride bıraktığı yerden konuşmayı ısrarla sürdürmeleridir(Çiğdem, 2015:34).Mardin'e göre, "Comtecu pozitivizm şekillendirdiği Türk devrimcilerinin siyasi pratikleri ve uyguladıkları kültürel Batılılaşma programı İslami ilkeleri kamusal formlardan ve siyasal alandan uzaklaştırmıştır. Bu noktadaki beklenti, yüksek bir toplumun yaratılmasıdır. Ne var ki dinler, zengin bir sembol ve düşünme kalıpları demeti sunmanın yanı sıra, benliğin temel kurucu ögesi olarak da işlevde bulunur. Dinin yerine ikame olmayı hedefleyen ideolojik çerçevelerin de bu niteliği asgari şartlarına sahip olmaları beklenir. Fakat Türkiye'de din-toplum ilişkisinin niteliği bu tür oluşum arayışını engellemiştir"(Arlı, 2018:119-120).

Mardin'in analizleri görece 70'li yıllarda hissedilir bir ivme kazanan ve 80'li yıllarda ise artık asla ihmal edilmemesi gereken bir hal alan kitlesele İslami talepkârlık karşısında, devletin varlığını, resmi ideolojinin sınırlarını zorlayacak bir şekilde tartışmaya çalışan kimi liberal, sol ve İslami yönelimler için oldukça işlevsel kavramlara sahiptir(Çiğdem, 2005:Subaşı, 2013:124-125). Dinin Osmanlı bakiyesi arasında sayılmasıyla başlayan modernleşmeci anlayış, toplumun kök hafızasının nasıl işlediği konusunda özellikle sosyal bilimcilere sıkıntılı sayılabilecek bir tercih alanı bırakmaktadır. Mardin bu seçenekler arasında, gözlemlediklerini açığa vurmaya özellikle tercih etmiştir(Çiğdem, 2005:Subaşı, 2013:124-125).

Günerigök'e göre, Şerif Mardin Türkiye'de din sosyolojisi araştırmaları alanında yeni ve aktif bir yaklaşımı temsil etmektedir. Mardin'in, kendine özgü sosyolojisi 1980'li ve 1990'lı yıllarda belli bir popülaritekazanmıştır. Bu kazanım

Türk toplumsal hayatının, anılan dönemde geçirmekte olduğu dönüşme de tekabül eder(Günerigök, 2013:168). Şerif Mardin'in araştırma sorunsalı noktasında, tercihini "din"den yana kullanması, zaman zaman rejim muhalifleriyle yan yana gelmekle suçlanmasına yol açmıştır(Subaşı, 2013:125). Mardin'in, toplumun genel geçer sorunlarına karşı daha serinkanlı bakılması konusundaki tavrı, kimi naif sayılabilecek adımlara bile entelektüel düzeyde destek ve cesaret vermektedir. Bu nedenle Mardin'in, Türkiye'de özellikle din sosyolojisi çalışmalarında alan açma ve hatta genişletme konusundaki katkısı belirleyici olmuştur"(Subaşı, 2013:125).

Şerif Mardin, "din sosyolojisi kapsamında ele alınabilecek araştırmalarında tabiri caizse ortaya bir din sosyolojisi yapmak veya sosyolojik çerçevede dinin/İslam'ın sorunlarını tartışmak yerine din/İslam bağlamında Türk toplumunun sorunlarını tartışmıştır(Arlı, 2004:124;Günerigök, 2013:169). Mardin'e göre Tanzimat'tan beri en önemli sorunumuz olan ve doğası itibariyle seküler olan modernleşme olgusu, dinden soyutlanarak açıklanamaz. Mardin sorunları bu çerçevede tartışırken özgün bir din sosyolojisi yapmış ve kendine özgü bir yol izlemiştir (Günerigök, 2013:170).

Şerif Mardin'in din konusunda ki yaklaşımında tek bir yöneliş söz konusu değildir. Mardin, Batılı düşünürler ve düşünce akımları arasında daha çok Weber'in, Fransız düşünürlerin, yapısalcı-işlevselci okulun ve sembolik felsefecilerin izlerini taşımaktadır. Bu doğrultuda özellikle son dönem din sosyolojisi çalışmalarında pozitivist çizgideki yaklaşımlardan bilinçli olarak uzak durmaktadır(Bayramoğlu, 2002:120;Günerigök, 2013:171-172). Ayrıca Mardin'in araştırma ve görüşleri, muhteva ve metodolojik açıdan tahlil olunduğunda genel olarak epistemolojik bir perspektifin ve konjonktürel öğelerin, liberal-humaniter-aydınlanmacı geleneğin baskın olduğu gözlenmektedir(Günerigök, 2013:172). Mardin, salt Durkheim ve Weber'i izlemeyerek, üzerinde durduğu konuyu açıklabilmek için, çok yönlü ve daha karmaşık bir yöntemi yeğlemektedir. Bir taraftan toplumun içinde bulunduğu şartları göz önünde tutmakta; modernleşme, iletişimin yaygınlaşması, coğrafi bölgelerin rolü, siyasal sistem, küresel gelişmeler vb. yi bir değişken olarak hesaba katarken diğer taraftan Weber'de olduğu gibi aktörlerin iç dünyalarının, inanç ve zihni yapılarının açığa çıkarılması gerektiğini savunmaktadır. Öte yandan dini, Geertz'e dayanarak bir semboller sistemi(algılama çerçevesi) şeklinde açıklamaya çalışan Mardin, bu veriler yardımıyla Türk toplumundaki dinsel yapı ve yeni oluşumların temellerini keşfetmeye

çabalamaktadır(Subaşı, 1996:337;Günerigök, 2013:172).

Din sosyolojisi bağlamında Mardin, ilk kez 1989'da New York State üniversitesi yayınları arasında piyasaya çıkan, Religion and Social Change in Turkey: The Case of Bediüzzaman Said Nursi(Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme: Bediüzzaman Said Nursi Olayı) isimli kitabının, Türkiye'de akademiye de egemen olan resmi çevrelerce hiç de hayırla yad edilmeyeceğinin ve bu çalışmasının sorunlara yol açacağı farkındadır:

“Doğrusu Said Nursi çalışmaya başlarken, ilerde bunun aleyhimde kullanılabileceği aklımdan geçmişti. Hele o zamanlar Said Nursi ismini telaffuz etmek bile hayli güçtü. Çünkü önemi ve derinliği hiç kimse tarafından fark edilememişti. Bu nedenle, hedef haline gelebileceğimi düşünmüştüm ama üniversite çevresinin bilimsel bir çalışmayı böyle değerlendirebileceğini öngörmemiştim”(Hürriyet, 28 Aralık 2004;Kaplan, 2013:141).

“Çünkü bizim memlekette kimin kimi neyle itham edeceğini bilemezsiniz. Benim düşünceme göre, Türkiye'ye anlamak ve algılamak açısından din çok önemli bir sosyolojik olgu. ... Benim yaptığım çalışmayı, 'Dincileri koruyan bir tavır sergiliyor' diye eleştirenler oldu. Halbuki Saidi Nursi sosyolojik bir çalışmadır. Akademi dünyasında bile bilimsel bir çalışma böyle algılanıyorsa, şaşırmanın gereği yok”(Hürriyet,20 Aralık 2004)

Halbu ki Şerif Mardin'in Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) üyeliğinin reddedilmesinin ve söylediklerinin kuşkulu nazarlara izlenmesinin gerisinde Said Nursi üzerine yaptığı çalışma yatmaktadır. Buna rağmen Şerif Mardin “Said Nursi üzerine çalışmaktan pişman mısınız?” sorusunu şöyle cevaplandırmaktadır:

“Hayır, Said Nursi çalışmaktan asla pişman değilim. Benim işim toplumu belirleyen olguların arkasında ki dünyayı incelemek. Din de bu olguların en önemlisi. Doğal olarak aynı şey tarikat ve cemaatler içinde geçerli. Türkiye'de Nakşibendiliği bilmeyen Türkiye'den bir şey anlamaz”(Hürriyet, 28 Aralık 2004;Kaplan, 2013:141).

Mardin'in Türk toplumunu anlama sürecinde bir sosyolog olarak araştırma ajandasına aldığı “din”in akademik incelemesini yapmanın cari zorluklarını göstermesi bakımından bir başka sosyoloğumuz Bahattin Akşit'in yaşadıkları önemlidir:

“Chicago'da 1970'lerin başlarında öğrenmeye başladığım Arapça'yı Türkiye'ye döndüğümde saklamak ve unutmak durumunda kaldım çünkü İslamiyet ve Orta Doğu

lkeleri sosyolojisi çalışmak Türkiye’de kabul gören bir Şey değildi, hatta tam tersine yaftalanan bir Őeydi. Şerif Mardin bu tür yaftalanmalara ggs gererek araştırma programını erken tarihte oluşturdu, sonuçlarına da katlanarak Türkiye’nin ve dünyanın en önemli sosyologlarından birisi oldu. Bilindiği gibi Türkiye’de din ve İslamiyet sosyolojisi çalışmak 1980’lerin ikinci yarısından başlayarak 1990’larda meşru hale gelmiş yaygınlaşmıştır”(Taper, 1991;Akşit, 2015:66).

1960’lı ve 1970’li yıllarda bir sosyoloji ğrencisi veya araştırmacısı olarak dinle ilgili sorular sormadığını ifade eden Akşit, bu dönemlerde bile Şerif Mardin’in bu sorunsalla ilgilendiğini belirtir.Akşit kendisinin din konusunda mesafeli davranmasının arkasında, o zamanlar geçerli olan sosyolojik yaklaşımların paylaştığı bir laikleşme kuramının var olduğunu belirtir. Bu kuramda ki vurgu dinin kamusal alandan özel alana çekilmesidir. Şerif Mardin, İslamiyet açısından bu genellemelere katılmayarak bu genellemeleri sorgulamaya başlamış ve dinselleşme ile laikleşmenin nasıl i içe geçerek ve birbirlerine tepki ve etki içinde geliştiklerini araştırmaya koyulmuştur(Akşit, 2015:66-67). Mardin’in içerik seçiciliği noktasında ki bu sıradan olmayan yaklaşım tarzı, Türk sosyal bilimlerine farklı bir katkı konumundadır.

2.4. ŞERİF MARDİN’İN AKADEMİK VE METODOLOJİK ZGNLKLERİNDE NE ÇIKAN USURLAR

2.4.1. Şerif Mardin’de “Bağlam”ın nceliği

Arlı’ya göre Mardin’in, Sokratik ‘kendini bil’ veya Kantçı ‘bilmeye cüret et’ düsturunu gözeten bir yaklaşımla, tarihe soru sormaya kalkışması, Türkiye özelinde, dogmatikleşmiş hakim kanaatleri ile mücadele etme zorunluluğu ile aynı anlamıpaylaşır(Arlı, 2008:635). Mardin’in metodolojik bir yaklaşım olarak benimsediği “bağlamsal” bakış açısı ise sorulmayan/sorulamayan soruları en ayrıntısına kadar sormayı gerektiren yaklaşım tarzıdır. Elbette böyle si bir metodolojik yaklaşımın Mardin açısından birtakım akademik maliyetleri de olmuştur.

Şerif Mardin’in sosyal bilimler açısından en önemli katkısı, “bağlamı” ön plana çıkararak epistemolojik ve metodolojik bir perspektif içinde hareket etmiş olmasındır(Uluocak, 2008:186).“Bağlam” hem tarihsel hem de sosyo-kültürel boyutlarıyla, Şerif Mardin’in ve Batı-dışı toplumların “modernleşme” deneyimlerinde, sosyal bilimler içindeki fenomenolojik indirgeme tehlikesi ile

karşılaştırıldığında çok daha acil yanıtlar üretilmesi gereken, epistemolojik ve metodolojik bir sorun alanı teşkil etmektedir(Uluocak, 2008:187).Mardin, bağlamı önceleyen bir metodolojisiyle, dikotomik kavram çiftlerinin soyut çağrışımlarına, yorumsal ve düşünümselliği temel alan bir süreç çerçevesinde mesafe koyabilmesinin imkanlarını araştırır. İdeal tipisel kavram oluşturma mantığına dayanır yani Weberyen'dir ve bu türden bir kavramsallaştırma etkinliğinin epistemolojik temellerine dayalı bir metodolojiyi önerir(Uluocak, 2008:210).

Mardin, genellikle bireyi ve toplumu önceleyen tavrını geri plana atmadığı için çalışmalarının özünde bu özellik istikrarlı şekilde kendini gösterir. Birey ve toplum tipolojisinde şablona dayalı ön bir tasarımla hareket etmeyen Mardin, sosyolojinin özü olan anlama ve açıklama bağlamında, var olanı tespit etmeye önem verir. (Mardin, 2004:79-118;Çav, 2018:337). Subaşı'ya göre Mardin, Türkiye'nin popülersiyasi tartışmalarından uzak kalarak, toplumsal olanıözenle kollayarak, sıradanlığa düşmeden “ısrarla göz ardı edilen”i “ısrarla gözlemlemeye” çalışmıştır (Subaşı, 2013:122-123).

Bağlamı ön plana çıkararak metodolojik yaklaşım, literatürün sonuçlarını değil, bu sonuca ulaşırken takip edilen metodolojinin önceliğini ve “model”lerin soyut karşılıklarını, tanımsal çağrışımlarını değil, toplumsal ve tarihsel açıdan ampirik verilerle ilişkilerinin tekrar tekrar kurulmasını öneren “veri madenciliğine ilişkin “örnekler sunmaktadır(Uluocak, 2008:187). Bağlamın, Şerif Mardin'in yaklaşımlarında merkezi bir rol oynaması, makro ve mikro boyutlarıyla sosyo-kültürel gerçekliğin bütüncül bir imgelemenin ötesine geçen, tarihsel açıdan da, mevcut toplumsal formasyonun şimdiki durumunu karşılaştırmaya imkan verecek, zaman-mekan koordinatları içine yerleştirilmiş birbirinden farklı “an”larda ki “makro ve mikro boyutlarıyla” geçmiş dönemlerdeki sosyo-kültürel yapılar çokluğuna da nüfuz etmeye imkan verecek, bir tarihselliğe yönelik olmasından kaynaklanmaktadır(Uluocak, 2008:187). Subaşı'na göre Mardin'in , belli bakış perspektiflerin bilimseldoğmaya dönüştüğü bir ortamda, bu türden yaklaşımlara karşı mesafeli duruşu onun akademik bir özgünlüğü olarak görülebilir(Subaşı, 2013:123).

Mardin çalışmalarında, Doğu-Batı gerginliği, din-modernleşme gerilimi, Türk dinselliği ve İslamcı söylemlerin toplumsal taban bulma başarısı gibi pek çok konuda, kendi sosyolojik ve hermeneutik çabalarının sonuçlarını akademik kamuoyuyla paylaşmıştır. Mardin'in ele aldığı problem alanları, bu yapılara odaklanan ilgileri

hatırı sayılır bir düzeyde arttırmıştır(Takış, 2007:Subaşı, 2013:125). Mardin, anlamak amacıyla, farklı düşünce ve çözümlemelere karşı önyargısız yaklaşarak, sorunlu olabilecek kritik noktaları, disiplinler arası bir ortaklık ve genişlik içinde çözümlenmeye çalışır(Subaşı, 2013:125). Şerif Mardin'in çalışmalarına bakıldığında, öncelikle teorik bir çerçevenin nasıl kurulacağı ve akabinde toplumla ilgili metodolojik bir birikim halinde genişleyen soruların nasıl sorulacağına çabası göze çarpmaktadır. Mardin'in sistemli eleştirileri sıkı bir metodoloji üzerinden gitmektedir. Hem eleştirel olabilmek, hem bir metodolojiye sadık kalmak ve buradan da özgün bir "söylem" üretebilmek "ideal" olarak tanımlanabilir(Takış, 2013:72-73).

2.4.2. Sosyal Bilimlerde İnterdisiplinerlik ve Şerif Mardin

Şerif Mardin'in, interdisipliner bir yaklaşımla ortaya koyduğu çalışmalarınabütünsel olarak bakıldığında, genellikle, Osmanlı ve Türk modernleşmesini analiz amacı taşıyan, konuların yoğunluğu dikkat çeker(Anık, 2013:15).Öte yandan Mardin'in çalışmalarına atfedilebilecek bir başka genel özellik, Türkiye'nin günümüz sorunları ile Osmanlı son dönem gelişmeleri ve fikir akımları arasındaki tarihsel, siyasal ve sosyolojik bağlamı keşfetme amacıdır. Bu bağlamda Mardin'in çalışmalarında bir süreklilik olduğu söylenebilir(Anık, 2013:16).

Parla'ya göre, Şerif Mardin teorik birikimiyle yerel ilgilerini çok iyi dengelemiştir. Ne teoriyi bu coğrafyaya mekanik olarak uygulamış ne de yerel malzemeyi/konuyu a-teorik bir biçimde öne çıkarmıştır. Yerel olanı evrensel kavram ve kategorilerle incelemiş, ama birincinin özgünlüğünü gözden kaçırmamıştır(Parla, 2015:18). Şerif Mardin eserlerindeki muhteva zenginliğiyle ve ve interdisipliner davranarak bilimler arasındaki sınırları aşmaktan çekinmeyen bir sosyal bilim anlayışı ile farklı bir konumdadır(Uluocak, 2008:177)

Mardin, Türk kültürünün, düşünce tarihinin ve toplumsal yapısının analiz edilmesinde, önemli bir unsur olarak gördüğü ve ihmal edilen bir alan olduğunu düşündüğü dine, dinsel öğretilerin nasıl algılandığına ve bunların sosyal ve siyasal alandaki yansımalarının da nasıl olduğuna analizlerinde büyük oranda yer verir(Anık, 2013:16). Yorumsamacı ve kültür temelli bir perspektiften, diyaloga açık, epistemik-akademik çok yönlü hermeneutik bir düşünümelliğin kurumsallaşmasına zemin hazırlayacak bir perspektife katkıda bulunur(Uluocak, 2008:210). Siyasal olan ile

sosyal bilimsel olan arasındaki metodolojik sınırları, sosyal bilimi siyasala değil, siyasal olanı sosyal bilime çekerek aşma girişimindedir(Uluocak, 2008:210).

Mardin, sosyal alandaki değişimleri incelenirken, değişimin gerçekleştiği coğrafyadaki kurumsal ve entelektüel mirasın göz önünde bulundurarak, sosyal analizlerde tarihsel bağlamın ve kültürel arka planın önemine dikkat çeker. ...Bu tür bir bağlatının kurulması, günümüz meseleleriyle ilgili tespitlerin bağlantısız ve yüzeysel olmasını engelleyecektir(Anık, 2013:16). Şerif Mardin'in, sosyal bilimler alanında bu şekilde "bağlamı" ön plana çıkaran metodolojisi; interdisiplinerliği önerenyaklaşımı; hemBatılı hem de Batı dışı toplumlar için, kurumlaştırılması gereken akademik ve epistemik bir düşünömselliği destekleyici çalışmalar ile akademik bir disiplin olarak "Sosyal Bilimler" ve özelde "Türkiye'de Sosyal Bilimler Düşüncesi" açısından önemli katkıları bulunmaktadır(Uluocak, 2008:177).

Sosyo-kültürel gerçekliğin yapısal ve inşacı boyutlarını bütüncül bir perspektifle ilişkilendiren ve diyaloga açan bir perspektife sahiptir(Uluocak, 2008:210). Nesnel yapısal unsurlarla, öznel anlam kodlarının, makro ve mikro ilişki ve bağlantılarının kurulmasına dayanan "düşünömselliği" ön plana çıkaran bir metodolojiyi önerir(Uluocak, 2008:210). Farklı disiplinlerden ve düşünce ekollerinden beslendiğini göz ardı etmeyerek, Mardin'in genelde Weberyen bir metodolojiyi benimsediğini söylemek mümkündür.

2.4.3. Aktif Siyaset Anlayışının Şerif Mardin'deki İzdüşümü

Siyasal açıdan duruşu noktasında, Mardin hakkında derinlikli bir analize girilmeksizin söylenebilecek husus, kendisinin liberal bir anlayışa sahip olduğudur(Anık, 2013:16). Yasin Aktay tarafından sosyolojimizin yitik imgelemi(Aktay, 2013:31-41) olarak nitelenen sosyologlarımızın depolitik durumu, Şerif Mardin tarafından iki aktif siyaset denemesiyle aşılmaya çalışılmıştır. Mardin ilk aktif siyaset tecrübesini, Demokrat Parti'den ayrılan 19 muhalif ve liberal eğilimli milletvekili tarafından 20 Aralık 1955'te kurulan Hürriyet Partisi'nde yaşamıştır. Partinin önemli üyelerinden biri olan Mardin, 1956-1957 yılları arasında bu partinin genel sekreterlik görevini yapmıştır fakat parti iki yıllık faaliyetinden sonra dağılmış ve milletvekillerinin çoğu CHP'ye geçmiştir. Türk siyasetindeki merkeziyetçi devlet anlayışından kaynaklanan sorunları çözme amacını taşıyan Hürriyet Partisi, bu

amacına ulaşmadan dağılmıştır(Arlı, 2008:637).

Mardin, Hürriyet Partisi'ne girmekle kalmayıp o yıllarda haklı bir üne sahip Forum Dergisi ekibine de dahil olacak ve böylece siyasetin teorik altyapısını da oluşturmaya gayret edecektir. 1957'de, muhtemelen kazanamayacağını bile bile Hürriyet Partisi'nden Eskişehir milletvekili adaylığı olması da ahlaki kaygıların bir ürünü olsa gerektir. Akademik siyasetle arasına gözle görülür bir mesafe koyduğu dönemde, Şerif Mardin'in Amerika tecrübesinin hemen ardından aktif siyasete dahil olması, elbette dikkat çekicidir(Kaplan, 2013:139). Hatırlanacağı üzere, Şerif Mardin'in aktif siyasete dahil olduğu yıllar, Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hasan Ali Yücel gibi sembol isimlerin şikayet yıllarıdır. Hiç kuşkusuz, Türkiye Komünist Partisi(TKP) bünyesinde illegal olarak örgütlenen entelektüeller de mevcuttur ama bu faaliyetleri aktif siyaset olarak tanımlamak mümkün değildir. Dolayısıyla, Şerif Mardin tekil bir örnek olarak ayrıca öne çıkmaktadır(Kaplan, 2013:139).

Şerif Mardin aynı zamanda bu yıllarda çıkmakta olan ve Hürriyet Partisi'ne en ciddi fikri desteği tedarik eden dergilerden Forum'un yazarlarından. Forum'un liberal-Kemalist çizgisi, CHP'nin çekirdekten katı devletçi çizgisini redderek, siyasi liberal perspektiften hareketle DP iktidarına muhalefeti örgütlemiştir(Arlı, 2008:637). Fakat liberal-Kemalist sentez Türkiye'nin kendine özgü koşulları içinde zor bir sentez olarak tarihe geçmiştir. Partinin bu konumu Türkiye'nin siyasi partiler tarihinde liberalizm-devletçilik ikilemi içinde ilginç bir sentez arayışıdır. Türk siyasitarihinde ki çeşitlenmenin ilk örneklerindedir(Arlı, 2008:637).

1958-1993 yılları arasındaki uzun sürede aktif siyasetten ayrı kalan Mardin, benzer bir tavır yaklaşık kırk yıl sonra yeniden gösterecektir. Üstelik bu kez akademik anlamda yalnızca değildir. Yeni Demokrasi Hareketi(YDH) bünyesinde Asaf Savaş Akat, Mehmet Altan, Kemal Derviş gibi isimlerle yeniden aktif siyaset içindedir(Kaplan, 2013:140). O dönemde, ABD'de Stanford Üniversitesi'nde ders veren Şerif Mardin, "siyasetin entelektüel için ahlâki bir görev" olduğunu bilhassa vurgulayacaktır. Yıllar sonra, gazeteci Ruşen Çakır'a söylediklerini, bir anlamda YDH'ye ve entelektüelin aktif siyasetin içinde yer alma biçimine yönelik bir özeleştiri gibi okumak da mümkündür:

"Yeni Demokrasi Hareketi kurucuları arasındaydım. İyi niyetli, akıllı ama Türkiye'de siyasetin nasıl yapıldığını anlamayan insanların bir hareketiydi. Kemal Derviş'le

birlikte hareket ettik. Çok kısa zamanda bunun siyasi açıdan çok fazla etkili olamayacağı belli oldu. “YDH bugün çıksa çok etkili olurdu” diyenler var. Hayır. Liberal entelektüalizm başka, seçmenleri harekete geçirebilmek başka bir şey. Belki çok küçük bir parti olarak devam edebilirdi ama mali nedenlerle zor olurdu”(Kaplan, 2013:140-141).

Yine aktif siyaset bağlamında Şerif Mardin, Ayşe Arman’ın kendisiyle yaptığı söyleşide,

“Entelektüel’in siyasetle ilişkisi bağlamında yine aynı şeyleri söylüyordu. Bunun gözden kaçırılması bile, Türkiye’de entelektüelin neden aktif siyaset içinde yer alması gerektiğinin temel ipuçlarını taşımaktadır. Düşünmek gerekir ki, iki kez aktif siyasette teşebbüs etmiş bir isim olan Şerif Mardin, “kendimi yeteri kadar politikaya girmemiş biri olarak görüyorum, biraz dasuçluluk duyuyorum çünkü politika yoluyla memleketin gidişine etki yapmaya çalışmak iyi, ahlaki bir şey” (Hürriyet, 16 Eylül 2007;Kaplan, 2013:140) ifadelerini kullanmıştır.

2.4.4. Düşünsel Kaynakları Bakımından Şerif Mardin

Alim Arlı’nın, Şerif Mardin’in sosyal bilim çalışmaları boyunca yararlandığı düşünsel kaynaklara yönelik yaptığı tasnif üzerinden gidilecek olursa; Arlı bu kaynakları Batılı ve yerli kaynaklar şeklinde sıralar. Bu tasnife göre; Şerif Mardin’in çalışmalarında faydalandığı Batılı kaynaklar arasında ; muhafazakar ve revizyonist sosyal teori okullarıyla beraber Kant, Weber, Husserl, Mannheim, Parsons, Shils, Schutz, Gellner ve Coleman gibi liberal, muhafazakâr, akılcı sosyal bilim temsilcileri yer alır. Bunların yanında; Levi-Strauss, Muhammed Arkoun, Jean Piaget gibi bazı yapısalcı düşünürler de öne çıkmaktadırlar. Tarihselin incelenmesi noktasında, Avrupa-merkezci okullara ve Marxist fikirlere pek ilgi görülmez(Arlı, 2008:646). Mardin, aydınlanmacı, hümanist fikirlerden özellikle, bu fikirlerin muhafazakar ve liberal yönlerinden etkilenmiştir. “İlk dönemlerinde çalışmalarında, Ortega y Gasset, Lord Lindsay, Alexis Tocqueville, Quentin Skinner, John Rawls, Alasdair MacIntyre, H. G. Gadamer ve Charles Taylor gibi liberal ve cemaatçi filozofların gündemlerine uzanır”(Arlı, 2008:647).

Şerif Mardin, yerli düşünsel kaynakları arasında; ilk olarak muhafazakar ve liberal düşünürler vardır. Ahmet Hamdi Tanpınar, Hilmi Ziya Ülken, Halil İnalçık, Fahir İz ve Niyazi Berkes(aralarında pek çok açıdan ciddi yaklaşım farklılıkları olsa

da) gibi isimler sayılabilir. Türk edebiyat, düşünce ve sosyal-iktisadi tarihine dair incelemelerinde Mardin'in sıklıkla yöneldiği yerli kaynaklar bu isimlerdir(Arlı, 2008:647). Ayrıca, Weber'in 1950'li yıllarda ABD'de keşfedilmesi ile Mardin'in bu yıllarda lisans ve lisansüstü öğrenimini ABD'de tamamlaması Mardin'de ki yoğun Weber etkisinin somut izahıdır (Mardin, 2007:119;Anık, 2013:16). Mardin, yine bir Weber uzmanı olan Eisenstadt Shils'in merkez-çevre konusundaki yaklaşımını, patrimonyal bürokratik imparatorluklar ve onların modernleşmesini analiz etmek için kullanmıştır(Anık, 2013:17).“İdeoloji, Din ve İdeoloji ve Bediüzzaman Said Nursi Olayı:Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim” kitaplarında ve sivil toplum, Türkiye’de din ve modernleşme ilişkileri, merkez-çevre ilişkileri, iletişimin modernleşmesi konulu makalelerinde öne çıkan Amerikan sosyolojisinin başat paradigması olan sistem yaklaşımının etkisi ve ‘toplumsal bütünleşme’ fikrinin metinlerinin odağına yerleştiren tavrı Mardin’in çalışmalarının karakteristiğini de oluşturur. Şerif Mardin’in Weberciliği de büyük ölçüde Parsons üzerinden okunmuş bir Weber yorumudur” (Arlı, 2018:137-138).

Mardin'in çalışmalarında etkili olan teorisyenlerden bir diğeri olan Schutz'un fikirleri üzerinde tesir icra eden temel iki paradigma vardır. “Birincisi anlama ve yorumlamaya dayalı “verstehende” sosyoloji, ikincisi ise fenomenolojidir. 19. yüzyılda Almanya’da iktisat, dil, felsefe ve sosyoloji alanında geniş bir akademik tartışma geleneği oluşmuştu ve bu tartışmalar içinde Dilthey, Windelband ve Rickert’in, J.S. Mill’in pozitivist bilim anlayışına yönelttikleri eleştiriler önemli bir yer tutmaktaydı. Üç düşünür de, bazı noktalarda farklı fikirlere sahip olmalarına rağmen, sosyal bilimlerin yöntem ve kapsam itibariyle doğa bilimlerinden farklı olduklarını savunmuşlardır”(Doğan, 2013:34-35).

Schutz, toplumsal dünyanın anlamlı yapısına yönelik açıklamalarında, Weber'in daha da geliştirdiği yorumlamacı-anlamacı sosyolojik anlayışını temel almıştır. Bu yaklaşıma göre toplumsal ilişkilerin tümü ve kültürel öğeler toplumsal dünyanın aktörlerinin ilişkileri çerçevesinde oluşur ve onların kökeni ve manası bireyin eylemlerine bağlanır; böylelikle toplumsal dünyanın temelini oluşturan eylem tarzının altı çizilir(Hanke, 2002:25;Doğan, 2013:36). Tüm bu perspektiflerin Şerif Mardin'in çalışmalarında önemli rol oynadıkları aşıkardır(Doğan, 2013:36).

Atay’a göre, Din ve İdeoloji’de Fransız yapısal antropolojisiyle özdeşleşen ismi Claude Lévi-Strauss ile Amerikan simgeci-yorumcu antropolojisinin öncü ismi

Clifford Geertz, Mardin'in Türkiye'de dinin tarihsel önemiyle kültürel ve siyasal rolüne ilişkin çözümlerinin kuramsal alt yapısını oluşturmuşlardır. Mardin'in kitabı kaleme aldığı 1960'ların ikinci yarısında bu isimler, Türkiye'deki antropoloji çevreleri tarafından henüz keşfedilmemiştir(Atay, 2013:105). Şerif Mardin'nin "bu tür öncüllükleri sonraki çalışmalarında da devam eder. Said Nursi kitabında, Said-i Nursi olayını sosyo-tarihsel bağlamda çözümlerken, İngiliz simgesel antropolojisinin çığır açıcı ismi Victor Turner'ın kuramsal ve kavramsal dağarcığından beslenir. Mardin'in Victor Turner'ın kuramlarını erken keşfetmesi, onun dünyadaki kuramsal anlamda olup bitenleri yakından takip ettiğinin somut bir göstergesidir(Atay, 2013:105-106). Çünkü Mardin'de Victor Turner ilgisinin olduğu yıllarda Turner, Türkiye'de pek bilinen bir isim değildir.

Mardin'in, kullandığı teorik zenginlikler Türk sosyal bilimlerinin canlanmasına vesile olmuştur. Mardin, zaman zaman Batı kökenli teorileri ve kavramsallaştırmaları Osmanlı-Türk toplumsal bağlamına olduğu gibi almışsa da, bu noktada kendisini eleştirmekten kaçınmamıştır(Doğan, 2013:39).Fakat bu eleştirilerin akabinde, aktarmacı bir anlayış benimseyip karşılaştığı problemlerden kalkarak, Osmanlı-Türk toplumunun yapısına dayanan kavramsallaştırma çabalarına girişmiştir. "Türk düşüncesinin gelişmesi için iyi bir zemin teşkil eden Osmanlı-Türk toplumu ve tarihi bağlamında yapılan tartışmalar, Şerif Mardin'in çalışmaları ile Türk düşüncesinin gelişimi ve teorik tartışmalar için daha da elverişli hale gelmiştir"(Doğan, 2013:39).

SONUÇ

Çalışmanın birinci bölümünde, Türk sosyolojisinin metodolojik seyrini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan araştırmalar neticesinde, Türk sosyolojisinde iki metodolojik kırılma dönemi tespit edilmiştir.

Birinci Kırılma Dönemi: Türk sosyolojisindeki birinci metodolojik kırılma 1940'lı yıllarda yaşanmaktadır. 1940'lı yıllarda Türk sosyolojisi spkülatif ve felsefi yaklaşım tarzından ampirik temelli yaklaşım tarzına geçiş yapmaktadır. Bu geçiş 1940'lı yıllara kadar Türk sosyolojisine hakim olan pozitivist temelli Fransız sosyolojisine alternatif olarak Amerikan sosyolojisinin bu yıllarda benimsenmiş olmasından kaynaklanmıştır. 1940'lı yıllarda Türk sosyolojisince benimsenen her iki sosyolojik yaklaşımın metodolojik olarak ortak olan yanları ise pozitivist metodolojik anlayışa sahip olmalarıdır. Dolayısıyla bu yıllarda Türk sosyolojisinde her ne kadar yöntem açısından bazı değişiklikler yaşansada, genel metodolojik anlayış halen pozitivist/açıklayıcı yaklaşımdır.

İkinci Kırılma Dönemi: Bu dönem, Türk sosyolojisinde 1970'li yıllara tekabül etmektedir. 1970'li yıllarda gerek dünyada gerekse Türkiye'de pozitivist metodolojik anlayışa yönelik eleştiriler artmıştır ve 1970'li yıllardan sonra anlamacı/hermeneutik/Weberyen tarzda ki yaklaşım ilgi görmeye başlamıştır.

Yukarıdaki anlatıma göre arada kalan dönemlerden olan, 1950-1960 arası dönemde Türk sosyolojisinde Amerikan sosyolojisi temelli yapısal-işlevselci pozitivist metodolojik yaklaşım hakimken, 1960-1970 arası dönemde ise Marksist sosyoloji ve Marksist Amerikan sosyolojisinin etkili olduğu görülmüştür.

1980'li yıllardan günümüze gelen süreçte, Türk sosyolojisinin özellikle kurumsallaşma yönünde atılımlar yaptığı gözlemlenirken, yaşanan bu kurumsallaşma artışlarıyla beraber Türk sosyolojisinin farklı ekolleşmelere (Konya Ekolü gibi) ve yeni metodolojik arayışlara yöneldiği görülmüştür.

Çalışmanın birinci bölümüne dair yapılan bu tespitler sonrasında, tezin ikinci bölümünü oluşturan Şerif Mardin'in benimsediği metodolojik yaklaşımların bütünlüklü olarak tespiti amacıyla yapılan incelemeler neticesinde; ilk olarak Mardin'in metodoloji ve muhteva konusundaki pragmatik ve interdisipliner yaklaşım tarzı göze çarpmaktadır.

Şerif Mardin lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimleri boyunca ABD’li sosyal bilim çevrelerince geliştirilen modernleşme teorileri atmosferinden etkilenecek, çalışmalarının bütününde Türk modernleşmesinin tüm yönleriyle çözümlenmesini hedeflemiştir. Mardin’in bu amaçla gerektiğinde; din konusuna, Osmanlı son dönemine ve Cumhuriyet’in ilk dönem uygulamalarına yönelik sosyolojik temelli araştırmalar yapması, cari Türk sosyal bilim çevrelerinin ilgi alanları göz önünde bulundurulduğunda oldukça erken bir döneme rastlamaktadır. Üstelik Mardin’in bu sorunsallara dair incelemelerini; hermeneutik yöntemle, Weberyen tarzda zihniyet analizleriyle ve gerektiğinde de interdisipliner yaklaşımlarla ele alması da yine Mardin’in metodolojik özgünlüğü olarak görülmüştür.

Ayrıca belirtmek gerekirse, Şerif Mardin’in metodoloji ve muhteva konusunda ki bu pragmatik ve interdisipliner yaklaşım tarzı, Mardin’in epistemolojik ve metodolojik konumunu belirlemede zorlayıcı bir unsura dönüşmektedir. Yine literatürde Mardin’in metodolojisine bütünlüklü şekilde vurgu yapan (Alim ARLI ve Şeref ULUOCAK’ın bazı çalışmaları gibi) çalışmaların azlığı da araştırma sürecinde karşılaşılan bir başka zorluk olarak görülmüştür.

Sonuç bağlamında tekrardan Şerif Mardin’in metodolojisine dönmek gerekirse; Mardin’in metodolojik yaklaşım tarzı, 1914-1980 yılları arasında Türk sosyolojisinde hakim metodolojik görüş olan pozitivist/açıklayıcı metodolojik yaklaşımla yaklaşık olarak 1960-1970 yılları arası dönemde kısmen örtüşmektedir. Anılan bu dönem haricinde Şerif Mardin’in pozitivist metodolojik yaklaşıma mesafeli durduğu görülmüştür. Ayrıca Şerif Mardin’in çalışmalarını yaptığı cari dönemlerde, değindiği sorunsallar ve konular bakımından da ya öncü(Son dönem Osmanlı incelemeleri, merkez-çevre yaklaşımı, sivil toplum tartışmaları gibi) ya da ayrık (Din sosyolojisi gibi) konumda olduğu görülmüştür. Yine bir tespit olarak Şerif Mardin’in sorunsalları incelerken kullandığı metodolojilerin; makrodan ziyade mikro temelli, yapıdan ziyade zihni, kültürel ve tarihsel çözümlenmelere dayandığı ve bütüncül açıklayıcılıktan ziyade yorumlayıcı yöntemlere dayandığı görülmüştür. Şerif Mardin, değindiği sorunsallarla, bu sorunsalları ele almadaki metodolojik pragmatizmiyle ve interdisipliner yaklaşımıyla beraber aktif siyasete bakış açısıyla da farklı bir performans gösteren bir sosyologdur. Mardin, Platon’un Syracuse Kralları vasıtasıyla yaşadığı teori-pratik örneğinde olduğu gibi sosyolojik çalışmalarından elde ettiği

teorik bilgilerle ülkenin toplumsal sorunlarına çözüm üretme noktasında, iki defa aktif siyasete katılmıştır. Her iki siyasi çabası başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Mardin'in bir sosyolog olarak aktif siyaset konusunda gösterdiği bu tavır onun mümeyyiz vasfı olarak görülebilir.

Nihai olarak Şerif Mardin'in çalışmalarında ki muhteva ve metodoloji değişimlerini bütünlüklü olarak bir dönemselleştirme üzerinden göstermek gerekirse; 1950'li yıllardan 1960'lı yılların ortalarına kadar olan dönem, Şerif Mardin'in çalışmalarının "ilk dönemi" olarak görülebilir. Mardin'in, bu ilk dönem çalışmalarında muhteva bakımından dikkat çeken sorunsallar; tarih incelemeleri, kültür meseleleri, aydın eleştirileri, toplum tasavvurları, son dönem Osmanlı yani Genç Osmanlılar ve Jön Türkler'e dair incelemelerden oluşur. Mardin'in, ilk dönem çalışmalarının metodolojik yönüne değinmek gerekirse; sosyolojik kuramları, teori ve kalıpları daha az kullanan bir Şerif Mardin vardır. Mardin, bu dönem çalışmalarında özellikle de tarih ile ilgili alanlarda, arşiv ve belge yoğunluklu çalışan, hermeneutik yöntemi kullanan, Weberyen bir yaklaşım içindedir.

Mardin'in çalışmalarının "orta dönemi" olarak adlandırılabilir dönem ise, 1960'lı yılların sonlarından itibaren başlayarak, 1980'li yılların başına kadar uzanır. Bu dönemde ki Şerif Mardin'in ilgilendiği sorunsallar; sosyal ve toplumsal sınıflar, toplumsal yapı, grup, kişilik, ideoloji, biçimsel manada din, Batı kaynaklı kuram ve kavramların Türkiye'de ki denemeleridir (merkez-çevre ve sivil toplum incelemeleri). Şerif Mardin'in orta dönemi, pozitivist eğilimlerinin en çok olduğu dönemdir.

Aslında Şerif Mardin'in çalışmalarında, muhteva açısından orta dönemi olarak ifade edilen 1960'lı yılların başından 1970'li yılların sonlarına doğru olan süreç, metodolojik açıdan bir "ara dönem" olarak görülebilir. Çünkü Mardin, bu dönemde Türk sosyal bilim çevrelerinde de hakim olan davranışsalci-pozitivist-Marksist yaklaşımlar nedeniyle pozitivist metodolojik yöntemlere eğilimlidir. Mardin, ilerleyen süreçte bu pozitivist çizgiden bilinçli bir şekilde uzaklaşarak Weberyen tarzda ki anlamacı yaklaşımlara yönelecektir. Bu sebeple, 1965-1980 arası dönemi metodolojik açıdan Mardin'in bir "ara dönemi" olarak ifade edilebilir. Mardin, bu ara dönemde pozitivist tutumdan "socius" temelli ve ampirik veriyi yorumlayıcı yaklaşıma geçiş süreci yaşamıştır. Mardin yine bu dönemde, interdisipliner yöntemlere yönelerek, Türk sosyal bilimlerinde ki yöntemsel kısırlıkları aşmayı denemiştir.

1980’li yıllar ile 2000’li yılların arasında kalan dönem ise Şerif Mardin’in “son dönem” çalışmaları olarak tasnif edilebilir. Bu dönemin Şerif Mardin’i, daha çok orta dönemde elde ettiği teorik ve metodolojik birikimleri Türkiye’de ki sosyolojik dinamikler üzerinde uygulamaya çalışır. Özellikle din konusu temelinde, din-siyaset ilişkisi, din-toplum ilişkisi, din sosyolojisi, sivil toplum, kimlik meseleleri ve laiklik temelli tartışmalar Mardin’in son dönem çalışmalarında dikkat çeken sorunsallardır. Mardin, bu dönem itibariyle daha çok Weberyen yaklaşımla çalışmalarını sürdürmüştür. Bir başka ifadeyle, interdisipliner hareket tarzıyla beraber anlamacı/anti-pozitivist yaklaşım son dönem çalışmalarına daha fazla hakimdir.

Mardin’in “yakın dönem” çalışmaları olarak niteleyebileceğimiz 2000’li yıllardan sonra ki çalışmaları ise, daha çok güncel siyasetle iltisaklı konulardır. Öyle ki, özellikle de AKP(Adalet ve Kalkınma Partisi) iktidarı ile beraber Şerif Mardin, din-siyaset ilişkisi, laiklik meselesi gibi konularda pek çok söyleşi, röportaj, sempozyum gerçekleştirmiş ve yazılar kaleme almıştır. Bir dönem çok tartışılan “mahalle baskısı” kavramı da, Şerif Mardin’in bu “yakın dönem”de ki yaklaşımlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Türk sosyolojisinin 1914 yılında başlayan akademik yolculuğu, bu yolcuğa katılan her bir toplumbilimcinin yeni araştırmalarıyla, türettiği yeni kavramlarla ve geliştirmeye çalıştığı metodolojilerle eklenerek devam etmektedir. Şerif Mardin’de bu yolculukta yerini almış ve kendince yaptığı akademik çalışmalarla Türk sosyolojisinin gelişimine katkıları sunarak, Türk sosyolojisinde farklı bir desen oluşturmayı başarmıştır. Bu tez çalışmasında, Mardin’in oluşturduğu bu özgün desenin metodolojik yönlerinin izi sürülerek, bunların takdimi yapılmaya çalışılmıştır.

Şerif Mardin ile ilgili yapılan bu tez çalışması boyunca Mardin’de gözlemlenen iki spesifik unsurdan biri Mardin’in kalıba sığmayan pragmatik intersipliner metodolojisi diğeri ise sıradışı muhteva atılımlarıdır. Üstelik Mardin, sahip olduğu her iki mümeyyiz vasıf nedeniyle cari sosyal bilim çevrelerinden ayrışması olacağını ve aynı çevreler tarafından ötekileştirileceğini bilerek çalışmalarını sürdürmüştür. Nitekim öngörülen çatışma ortamı da ziyadesiyle gerçekleşmiştir. Türk sosyal bilimlerinde düşünsel, metodolojik, ontolojik, içerik farklılıkları nedeniyle

yaşanan böylesi tartışmalar ve karşı karşıya gelmeler aynı zamanda Türk sosyal bilimlerinin özgün gelişimine de katkı sağlamaktadır. Bu cümleleri Namık Kemal'in aynı doğrultuda ki bir ifadesiyle bitirmek gerekirse; “Bârika-i hakikat, müsâdeme-i efkârdan doğar(Hakikatin ışığı, fikirlerin çatışmasından doğar).”

KAYNAKÇA

- Açıkel, F. (2006), **Entegratif Toplum ve Muarızları: 'Merkez-Çevre' Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar**, *Toplum ve Bilim Dergisi* içinde, sayı:105, Birikim Yayıncılık, Ankara, 30-69.
- Akpolat, Y. (2008), **Behice (Sadık) Boran (1910-1987)**, Türkiye'de Sosyoloji(İsimler-Eserler) I. cilt içinde, Der:M.Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 821-861.
- _____ (2013), **Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Sosyolojisi**, *Türkiye'de Sosyoloji* içinde, Editör: M.Çağatay Özdemir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Eskişehir, 74-95.
- Akşit, B. (2015), **Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye'deki Laiklik Deneyimi**, Şerif Mardin'e Armağan içinde, Der:Ahmet Öncü ve Orhan Tekelioğlu,İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 65-103.
- Aktay, Y. (2007). "**Mahalle Sosyolojisi**", *Yenişafak*, 22 Eylül.
- _____ (2013), **Türk Sosyoloji Tarihine Eleştirel Bir Katkı**, Küre Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- _____ (2017), "**Sosyolojinin Yitik İmgelemi**", *Sosyoloji Divanı Dergisi* içinde, Editör: Köksal Alver, Sayı:4, 15-23.
- Alver, K. (2017), "**Türk Sosyolojisi: Tarzlar, İçerikler, Sınırlar**", *Sosyoloji Divanı Dergisi* içinde, Editör: Köksal Alver, Sayı:4, 25-38.
- Anık, M. (2013), **Türkiye'de Sekülerim Tartışmalarında iki Eksen: Şerif Mardin ve İsmail Kara**, *Umran Dergisi* içinde, Sayı:225, 14-31.
- Ardıç, N. (2018), **Prof. Dr. Nurullah Ardıç ile Şerif Mardin'in Akademik Hayatı ve Sosyal Bilimlere Katkıları Üzerine Bir Söyleşi**, *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:6, Sayı:12, 63-74.
- Arlı, A. (2004), **Bir Siyaset Sosyoloğu Olarak Şerif Mardin**, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 493-510.
- _____ (2006), **Şerif Mardin Bibliyografyası (1950-2007)**, *Divan İlti Araştırmalar Dergisi* içinde, Sayı:21, 89-114.

- _____ (2006), **Weberci Bir Düşünürün Başlangıç Temrinleri:1950'li Yıllarda Şerif Mardin, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi** içinde, Cilt:3, Sayı:12, 123-130.
- _____ (2008), **Türkiye'de Sosyolojinin Eleştirel Kapasitesi: Şerif Mardin Üzerine**, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* içinde, Cilt:6, Sayı:11, 633-652.
- _____ (2018), **Oryantalizm- Oksidentalizm ve Şerif Mardin**, Küre Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Atay, T. (2013), **Şerif Mardin, Din ve Türkiye'de 'Galile' Olmak**, Şerif Mardin Okumaları içinde, Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 102-121.
- Avcı, N. (2008), **Mehmet Ali Şevki(Sevündük) (1882-1963)**, Türkiye'de Sosyoloji(İsimler-Eserler) I. cilt içinde, Der:M.Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 331-357.
- Aydın, S., (2006), **Paradigmada Tarihsel Yorumun Sınırları: Merkez-Çevre Temellendirmeleri Üzerinden Düşünceler**, *Toplum ve Bilim Dergisi* içinde, sayı:105, Birikim Yayıncılık, Ankara, 70-95.
- Aytekin, A. (2013), **Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Düşünsel, Ekonomik ve Bürokratik Kodları**, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* içinde, Sayı:30, 313-329.
- Beşirli, H. (2008), **Nurettin Şazi Kösemihal (1909-1972)**, Türkiye'de Sosyoloji(İsimlerEserler) I. cilt içinde, Der:M.Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 753-882.
- Biyografya, (2019), <https://www.biyografya.com/biyografi/2211>, adresinden 07.07.2019 tarihinde alındı.
- Boyacıoğlu A. Ö. ve Boyacıoğlu, L. (2008), **Presn/Sultanzâde Sabahaddin Bey (1879-1948)**, Türkiye'de Sosyoloji(İsimler-Eserler) I. cilt içinde, Der:M.Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 261-319.
- Canatan, K. (2018), **Şerif Mardin'in İslam Hakkındaki Eserlerinin Eleştirel Değerlendirilmesi**, *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:6, Sayı:12,1-28.

- Çav, E. (2018), **Türkiye’de Toplum ve Devlet: Cahit Tanyol İle Şerif Mardin’in Yaklaşımları Üzerinden Karşılaştırmalı bir İnceleme**, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi* içinde, Sayı:40, 328-373.
- Çaylak, A. (2013), **Entelektüel Tarihçi şerif Mardin’in Osmanlı Toplumu Çözümlemesi**, Şerif Mardin Okumaları içinde, Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 207-235.
- Çiğdem, A. (2015), **“Milli Mesele” Olarak Din**, Şerif Mardin'e Armağan içinde, Der:Ahmet Öncü ve Orhan Tekelioğlu, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 21-35.
- Çiğdem, A. Açıkkel, F., Erdoğan, N. ve Bora, T., (2006), **Şerif Mardin’le Merkez-Çevre Analizi Üzerine**, *Toplum ve Bilim Dergisi* içinde, sayı:105, Birikim Yayıncılık, Ankara, 7-10.
- Değirmencioğlu, C. (2008), **Mehmet İzzet (1891-1930)**, Türkiye’de Sosyoloji(İsimler-Eserler) I. cilt içinde, Der:M.Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 505-526.
- Demir, A. (2015), **1980’lerde Türkiye’de Sosyolojinin Görünümü: Şerif Mardin ve Nilüfer Göle**, <https://www.researchgate.net/publication/331928264>adresinden 18.10.2019 tarihinde alındı.
- Deniz, F. (2003), **Tez Değerlendirmesi**“Alim Arlı-Oryantalizm ve Oksidentalizm Tartışmaları Ekseninde Şerif Mardin” isimli tez, *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi* içinde , Sayı:14, 221-232.
- Doğan, İ. (2008), **Ahmet Cevdet Paşa(1823-1895)**, Türkiye’de Sosyoloji(İsimler-Eserler) I. cilt içinde, Der:M.Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 1-24.
- Doğan, N. (2000), **Şerif Mardin ve Türk Modernleşmesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- _____ (2010), **Türk Düşüncesinde “Man-i Terakki” Meselesi**, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* içinde, Sayı:19, 177-187.
- _____ (2013), **Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teoriler**, Şerif

Mardin Okumaları içinde, Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 19-41.

Doğan, S. ve Demir, S. (2018), **Şerif Mardin'in Anısına: İkincil Literatüre Küçük Bir Katkı**, *Temaşa Dergisi* içinde, Sayı:8, 6-26.

Ercan, R. (2013), **Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi ve Eğilimleri**, Anı Yayıncılık, Ankara.

Ergun, D. (2015), **100 Soruda Sosyolojini Elkitabı**, 12. baskı, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.

Günerigök, M. (2013), **Şerif Mardin'de Din Sosyolojisi**, Şerif Mardin Okumaları içinde, Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 168-206.

hurriyet.com.tr, adresindeki gazete arşivinden 15.12.2020 tarihinde alındı, 20 Aralık 2004 tarihli Hürriyet gazatesi.

Kaçmazoğlu, B. (2013), **1950-1960 Döneminde Türk Sosyolojisi**, *Türkiye'de Sosyoloji* içinde, Editör: M.Çağatay Özdemir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Eskişehir, 97-114.

Kaplan, S. (2013), **Ahlâki Bir Tutum Olarak Siyaset, Entelektüeller ve Şerif Mardin**, Şerif Mardin Okumaları içinde, Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 134-141.

Karakuş, D. (2019), **"Şerif Mardin Kimdir?"**, <http://m.ensonhaber.com/biyografi/yazar/serif-mardin-kimdir>, adresinden 07.07.2019 tarihinde alındı.

Kayalı, K. (2008a), **"Bir Asırlık Sosyoloji Birikimi"**, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11, 33-40.

_____ (2008b), **Niyazi Berkes (1908-1988)**, Türkiye'de Sosyoloji(İsimler-Eserler) I. cilt içinde, Der:M.Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 739-752.

_____ (2013), **Şerif Mardin Okumaları Konusunda Bazı Sorular Ya Da Bazı Sorunlar**, Şerif Mardin Okumaları içinde, Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 90-101.

Keyman, E.F. (2015), **Şerif Mardin'i Okumak:Modernleşme, Yorumbilgisel**

Yaklaşım ve Türkiye, Şerif Mardin'e Armağan içinde, Der:Ahmet Öncü ve Orhan Tekelioğlu,İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 37-63.

Korkmaz, A. ve Bilici, İ. E. (2011), **Şerif Mardin'in Sosyal Değişim ve Kültürel Tartışmalarında Moernleşme, iletişim ve Dil Bağlantısı**, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* içinde, Sayı: 31, 31-51.

Koyuncu, A. (2017), "**Türkiye'de Sosyoloji Ekolleri**", *Sosyoloji Divanı Dergisi* içinde, Editör: Köksal Alver, Sayı:4, 65-96).

Kurtuluş, H. (2008), **Mübeccel Belik Kıray (1923-2007)**, Türkiye'de Sosyoloji(İsimlerEserler) II. cilt içinde, Der:M.Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 77-115.

Mardin, Ş. (2016), **TürkToplumunu İnceleme Aracı Olarak "Sivil Toplum"**, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler I* içinde, (Der. Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder), İletişim Yayınları, 22. Baskı, İstanbul.

_____ (2017), **Bediüzzaman Said Nursi Olayı:Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim**, İletişim Yayınları, 19.Baskı, İstanbul.

_____ (2017a), **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, 25.Baskı, İstanbul.

_____ (2017b), **İdeoloji**, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul.

_____ (2017c), **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, 21. Baskı, İstanbul.

_____ (2017d), **Yeni Osmanlılı Düşüncesinin Doğuşu**, (çev: Mümtazer Türköne ve Fahri Unan İrfan Erdoğan), İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul.

_____ (2018), **Şerif Mardin ile Merkez-Çevre Analizi Üzerine**, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm Makaleler 5* içinde, (çev. Elçin Gen – Murat Bozluolcay), İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

_____ (2018a), **Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma**, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4* içinde, (Der. Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder), İletişim Yayınları, 26. Baskı, İstanbul.

Onbaşı, F.G. (2013), **Şerif Mardin ve İdris Küçükömer'de "Sivil Toplum" Kavramı**, Şerif Mardin Okumaları içinde, Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 42-69.

- Orçan, M. (2017), "**21. Yüzyılda Türkiye'de Sosyolojinin Geleceği**", *Sosyoloji Divanı Dergisi* içinde, Editör: Köksal Alver, Sayı:4, 53-64.
- Özdemir, M.Ç. (2008), **Türkiye'de Sosyoloji(İsimler-Eserler)**, Phoenix Yayınları, Cilt:I, Ankara.
- Parla, T. (2015), **Şerif Mardin'in Türkiye Düşünce Tarihine Öncü Katkıları**, Şerif Mardin'e Armağan içinde, Der:Ahmet Öncü ve Orhan Tekelioğlu,İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 13-20.
- Sağlam, S. (2008), **Ziya Gökalp (1876-1914)**, Türkiye'de Sosyoloji(İsimler-Eserler) I. cilt içinde, Der:M.Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 161-219.
- Saka, M. Z. (2012), "Yasin Aktay, **Türk sosyoloji Tarihine Eleştirel Bir Katkı**", Kitap Tanıtımı ve Tenkitler içinde, *Milel ve Nihal(İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları) Dergisi*, cilt:9, sayı:3, 185-193.
- Subaşı, N. (2013), **Mahalle Baskısıyla Hatırlamak**, Şerif Mardin Okumaları içinde, Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 122-133.
- Sucu, İ. (2016), "**Türkiye'de Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Yapılmış Çalışmalar**", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı:7, 291-306.
- Takış, T. (2013), **Türkiye'de Şerif Mardin Olayı**, Şerif Mardin Okumaları içinde, Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 9-16.
- _____ (2013), **Sosyal Bilimlerin "Öteki" Kutbu: Şerif Mardin ve Entelektüel Bir Harita**, Şerif Mardin Okumaları içinde, Editör: Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 70-89.
- tez.yok.gov.tr, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>adresinden 29.01.2021 tarihinde alınmıştır.
- Tuna, K. (2017), "Türkiye'de Sosyolojinin 100 Yılı Üzerine", *Sosyoloji Divanı Dergisi* içinde, Editör: Köksal Alver, Sayı:4, 9-13.
- Tuncel, G. ve Gündoğmuş, B. (2012), **Türkiye Siyasetinde Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu**, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* içinde, Cilt:14, Sayı:3, 137-158.
- Uluocak, Ş. (2008), **Şerif Mardin**, Türkiye'de Sosyoloji(İsimler-Eserler) II. cilt

- içinde, Der:M.Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 175-216
- Ünal, A.Z. (2008), " **Türk Sosyoloji Tarihinde Metodolojik Yaklaşımlar**", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11, 123-172.
- Vergili, A. (2008), **Hilmi Ziya Ülken (1901-1974)**, Türkiye'de Sosyoloji(İsimler-Eserler) I. cilt içinde, Der:M.Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları, Ankara, 597-628.
- Yavuzer, H. (2015), "**Sosyoloji Eğitimi ve Sosyal Faydaları**", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı:10/14, 753-768.
- Yelken, R. (2017), "**Kurtarıcı ve Kurucu Bir Bilim Olarak Sosyoloji**", *Sosyoloji Divanı Dergisi* içinde, Editör: Köksal Alver, Sayı:4, 39-51.
- Zengin, H.S. (2009), **Modernleşme Sürecinde İktidar-Taşra İlişkileri: Türk Edebiyatında "Taşra"**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.

